

Станіслав Росовецький

Помста Першодрукаря

Роман

Росовецький, Станіслав. **Помста Першодрукаря**: роман. Київ: Гамазин; Зелений пес, 2009. 240 с. (Серія «VIP-зона»).

Руйнування могили першодрукаря Івана Федоровича й ліквідація у перші роки незалежності його музею у Львові викликають до життя примару Першодрукаря, а з нею і цілу низку інших прикрих, а часом і комічних наслідків. Дія роману розвивається в наші дні й паралельно в далекому минулому. Автор пропонує белетристичну розгадку таємниці смерті Івана Федорова, створену за допомогою майстерного поєднання кількох різновидів гостросюжетної прози – в книзі вдало переплітаються детективний, історичний, пригодницький і містичний жанри, даруючи справжню насолоду аматорам інтелектуального читання.

Усі особи, організації та події, що фігурують у тих розділах роману, де йдеться про сучасність – вигадані. Будь-яка подібність до реальних країн, міст, людей, книжок, брендів, музеїв, наукових установ, до справжніх випадків і подій є результатом художнього вимислу, відтак – випадковою.

© С. К. Росовецький, 2008.

Воскресіння із мертвих чаю.

З напису на надмогильній плиті Івана Федоровича.

Пролог: Воскресіння духом

Високо над головою глухо стукало кайло, розбиваючи ґрунт, закам'янілий протягом століть, шаруділа лопата, що викидала грудки з ями. Першодрукар прокинувся секундою раніше – й у вухах його дзвеніли слова, почуті ніби крізь вату: "Зніміть плиту". Тоді він іще не знав, що це відомий у радянські часи книгознавець Шалва Булатович Буквіані ненароком, а може, і свідомо злукавивши, процитував слова Ісуса Христа, якими Той наказував відкрити могилу друга свого Лазаря, і таким чином озвучив перше з двох заклять, що мали випустити примару Першодрукаря на волю.

І ще в одному помилився він, Першодрукар, ще не отямившись цілком після чотиривікового смертного сну: відбувалося зовсім не воскресіння всіх мертвих перед кінцем світу, пророковане в Апокаліпсисі, або Одкровенні несамовитого апостола Іоанна, як йому спершу подумалося. Він було засмутився, бо ж і сам неабияк любив життя у всіх його земних проявах, та й за теперішніх людей прикро стало: хочуть вони того чи ні, проте Найвища Воля змусила їх взяти участь у вселенських катаклізмах, які фатально покладуть край їхнім маленьким земним радощам. Йому самому, примарі безтілесній, кортить-таки подивитися, як те ж бо кругла земля та згорнеться сувоєм... Одначе нема сенсу про це думати, коли вже ясно: сталося диво його, Івана Федоровича, особистого воскресіння, подія надзвичайна, хоч би там що!

Кайла гупали вже зовсім близько, аж Першодрукар перелякався: горекопачі можуть знову його забити, не встигнувши й розкопати. Він, утім, зовсім не відчував свого тіла, а тіні безтілесній – чим люди зможуть зашкодити? Тут

кайло могутнім ударом рознесло йому всю передню частину черепа, а коли Першодрукар знову опритомнів, у вухах його ще звучала фраза, яку він не відразу й зрозумів:

– Досить уже, я бачу залишки віка труни! Вилазьте, хлопці, з ями.

Осоружне скреготіння, шурхіт; сиплеться-тече подрібнений ґрунт. Нарешті сухі залишки верхніх дошок труни обережно зняті, руками ж вигребли землю, що просипалася всередину, коли добра деревина дуба піддалася-таки дії часу. Тут у Першодрукаря нестерпно засвербіла права ступня: її обчищали маленькою щіткою, потім дали спокій. Знов шелестіння, цього разу – вже біля його вуха. Першодрукар устиг ще здивуватися неуцтву копачів, які забули, що християни завжди кладуть небіжчика (б-р-р!) головою на захід, аж ось нестерпно яскраве світло впало йому на очі. Спробував примружитися – не вийшло, й одразу ж від нового сліпучого спалаху знепритомнів...

Шалва Булатович підняв свій товстий палець над спусковою кнопкою казенного "Зеніта" і, зіщулившись, став чекати, поки неонка на старенькій, теж музейній, лампі-спалаху заблимає частіше, повідомляючи, що можна знову знімати. Кадр, звичайно ж, історичний, і взагалі приємно самому стати живим

свідком значної історичної події, а не читати про неї. Шалва Булатович подумки продиктував собі початок статті: *"Було це... (ні, краще написати "Сталося...") 27 червня 1991 року, в старовинному місті Левові на Західній Україні, в колишній Онуфріївській церкві на території Музею Івана Федорова..."*. Статтю, поза всяким сумнівом, з руками відірвуть у московському щорічнику "Федоровские чтения". Ось тільки чи вийде з цих розкопок, окрім його статті, щось путнє? І чи є сенс у самому розкритті могили? Ну добре, переконалися, що то не уявне поховання, не кенотаф, але ж у могилі навряд чи знайдуть іще щось, окрім кісток: одяг зітлів, уже зараз видно, а за православним звичаєм нічого коштовного до труни не кладуть. І навряд чи, коли ховали Івана Федоровича, славнозвісного українського й російського Першодрукаря, комусь забажалося оздобити труну срібною пластиною з епітафією небіжчикові, як це зробили через сімдесят років на похороні Петра Могили – адже той був молдавський воєводич, митрополит...

– Череп, хай йому грець, погано зберігся. Боюся, не вийде скульптурного портрета! – закричав із неглибокої ями археолог Вася, ще зовсім хлопчисько, років двадцяти двох, не більше. У молодечому запалі мотався він над кістками, що поступово оголялися в кам'яному пилі, немов пойнтер, який вишукує загублений слід зайця.

Шалва Булатович гмикнув: передчуття незалежності п'янить зараз українців, як молоде вино. Витворяють, що хочуть, адже Москва їм тепер не указ: у Києві бурять шурфи під розвалинами стародавнього Успенського собору, знищуючи там унікальні поховання, скажімо, того ж Петра Могили – як інакше пластину вивернуло б на поверхню? Там-таки поховали самозваного автокефального митрополита Мстислава під самою Софією Київською, де дорогоцінний кожен кубічний сантиметр культурного шару, через що і чимала бійка зав'язалася... Тепер ось у Левові Онуфріївський монастир, де 1977 року з помпою на весь СРСР відкрито було Музей Івана Федорова, вже передано, як подекують, уніатам – але чому не православним, що в них уніати свого часу цей монастир відібрали? Ось і тут тиняється їхній, уніатів, представник –

чорт його знає навіщо. І який же він греко-католик? Справжнісінький папіст: одяг, як у католицьких патерів у фільмі "Екзорцист", вгодована мордуленція вилискує, а вираз її, навпаки, пісний. "За що боролися?" – саркастично запитав подумки Шалва Булатович, якимось позабувши, що це зовсім не його предки у середині XVII століття на чолі з Богданом Хмельницьким облягали Левів, а в Києві на Подолі Бернардинський монастир св. Миколи перетворили на клозет...

І спало на думку Шалві Булатовичу, що на розкриття поховання, на це діяння, сумнівне з етичного погляду, не кажучи вже про релігійний, збіглося надто багато людей. Невже не відчують небезпеки? Від новообраного націоналістичного міського голови Білогуза з'явився порученець, на вигляд – лакиза лакизою, від обласного управління КДБ (чи, може, зараз, тьху, СБ, Служби безпеки?) теж є наглядач. Коли хто кайфує тепер, то це вони, чекісти: раніше націоналістів вистежували, а тепер їм же й прислужують. Он стоїть він, молокосос у темних окулярах, львівський Джеймс Бонд, пильнує, а на сраній службі своїй, мабуть, папірці перекладає. І без жіночок не обійшлося, як же, як же... Щоб спокусниця наша, золотоволоса Ірочка не сунула сюди свого янгольського носика? Шалва Булатович зітхнув. Шкода, якщо таке чарівне й солодке створіння (ревниво озирнувся він на гебіста, якого вважав найнебезпечнішим тут для себе суперником) постраждає через свою допитливість. Тепер усі вони увірували в усілякі нісенітниці на кшталт зурочення або вінця безшлюбності, тож, боронь Боже, ще піддасться Ірочка самонавіянню і вкриється прищами... Шалва Булатович, навіть не дивлячись на спокусницю, вельми виразно побачив перед собою її ніжно-білий животик – і не спромігся присилувати себе уявити, як цей унікальний витвір природи буде спотворено наживами... І хвойда ця, Аллочка-секретарка, теж тут. Чому він ревнує розкішну Ірочку, а не цю кістляву молодичку, ревнувати яку має право? Шалва Булатович зітхнув і знову натиснув на кнопку.

Перед цим світловим ударом, що знову засліпив його, Першодрукар зумів озирнутися й зробити декілька важливих для себе відкриттів. Звичайно

ж, передовсім його непокоїв стан власного здоров'я. З'ясувалося, що оживлення відбулося зовсім не так, як привиділося пророкові Єзеїїлю, коли на мертвих кістках з'явилися жили, плоть виросла на них, і обтягнулися вони шкірою, а духу не було в них. Йому ж було повернено дух, але аж ніяк не плоть. Придивившись, розгледів Першодрукар напівпрозорі контури своїх ніг у чоботях (молодець, синку, не пошкодував нових батьківських чобіт!) і свого найкращого – оксамитового, зі срібною ниткою – каптана. Проте навряд чи доступно сіє зору тих, що розкопали його могилу – інакше давно б із лементом розбіглися.

Тепер Першодрукар став придивлятися, де ж він опинився. Самі склепіння і стіни притвору Онуфріївської церкви майже не змінилися, що ж до вбрання його... Замість православних ікон на стінах – якісь картини й гравюри. На найбільшій картині – прямо навпроти ями – побачив він, підвівшись, кепсько написаний портрет незнайомого чоловіка в дивному вбранні, проте під ним розібрав великими літерами, без твердих знаків, напис: "Первопечатник Иван Федоров". Так ось воно що! Його вирішено прилучити до лику святих, уже встигли новомодну ікону написати, а зараз ось відкривають мощі. Такого як він грішника – і канонізувати! Гаразд, не перший він грішник серед святих і не останній, а для християнської освіти Русі попрацював більше за деяких праведників.

Тепер уже з теплим відчуттям перевів Першодрукар примарний свій погляд на юрбу, що обступила його вузьку яму. Ніякі це, звичайно ж, не ангели – і не тільки тому, що не мають ані сяйв, ані крил, навіть складених, не кажучи вже про палиці з хрестами й про ангельські стрічки, тороки. Це – земні люди, і тхне від них паленим тютюном (не впоралася-таки церква з цією напастю!), а ще смердить, немов у лабораторії алхіміка, а не як від живих людей. Вразила його безтурботна легкість одягу присутніх, що з них убрався більш-менш по-людськи сам тільки священник, та й то католицький. Православні ж у такій одежині (деякі – з голими колінами!) ризикували замерзнути взимку. Першодрукар знову підвів своє примарне тіло й повернув ліворуч свою

примарну голову, але побачене його збентежило так, що він навіть зрадів черговому примусовому засліпленню.

Прямо над Першодрукарем стриміли голі жіночі ноги під неймовірно короткими спідничками, що не приховували пов'язок на стегнах. Таку зухвалість доводилося спостерігати Першодрукареві тільки в римському вольному будинку, коли блудниць у подібному вигляді виводили до відвідувачів на оглядини. Проте навіть у Римі, якщо кардинали їй дозволяли своїм подружкам з'являтися на людях, то цілком одягненими. І вже зовсім неможливо собі уявити, щоб на православній Русі, де святенництва більше, церковники прихопили б із собою розпусних жінок на церемонію відкриття мощів. Отже, відбувається щось зовсім інше...

– Хватіт клацать, – роздратовано проскрипів із-за спини Шалви Булатовича його начальник, завідувач Музею Івана Федорова Петро Петрович Сапогов. – Ложите кості в ящик.

Ті ж люди, які викопали яму, притягли, дихаючи перегаром і гірким духом "Прими", нашвидку збитий ящик. Археолог Вася взявся обережно перекладати до нього кістки, але не вберіг правої великої гомілкової: вона надто вросла в сірий пил, що залишився від дошок труни, і тріснула в його руках. Вася висловився «не по-парламентськи», перепросив жінок і пообіцяв:

– Ну нічого, склею епоксидною смолою – буде як нова.

Директор музею пирхнув, відвернувся від нього й наказав:

– Шалва Булатович, составьте разом с Василем Опанасовичем протокол, і принесіте нам в трапезную. Ми ж пока с гостями перекусимо, чем Бог послал.

– Дивіться! – як ошпарений заволав із ями Васька. – Труна стояла на плиті!

Квапливо розчистив плиту і прочитав, затинаючись:

– "...купця Василя... да будет ему..."

– Так ч'я ж это могила? – блиснув очима директор. – В общем, разберіться тут. Прошу, панове.

Жестом зупинивши ладного обуритися археолога Васю, Шалва Булатович озирнувся, де б сісти. Начальника свого він недолюблював, проте цього разу роздратування його розумів. В обласному відділі культури йому під великим секретом повідомили, що всевладний віднедавна міський голова Білогуз ось-ось передасть будівлі Онуфріївського монастиря греко-католицькому ордену братів василіан, а музейчикам доведеться підшукувати інше приміщення. Директор Музею ризикував залишитися без музею, а безцінні музейні фонди однієї прегарної днини могли опинитися на вулиці. Ідіотизм же розпорядження Петра Петровича – ось тут-таки, над запорошеною ямою, узяти й миттєво розібратися? – не здивував його заступника з наукової частини. Директор мав до науки лише начальницький стосунок: типовий провінційний номенклатурний працівник, він до музею керував зразковим в області банно-пральним комплексом.

Низькі двері колишньої церкви відчинилися, і в яскравій світловій хвилі, що затопила притвор, засвітилися, ніби зсередини, ідеальної форми ноги Ірочки. Чи тільки здалося Шалві Булатовичу, що пещений гебіст прискорив крок, щоб уже на сходах опинитися поряд із нею?

Книгознавець голосно зітхнув: добре півню – всі його курочки в одному курнику. Дістав блокнота й, обмірковуючи формуляр протоколу, присів на вже прибиту кришку ящика.

Першодрукар, почувши, як заскрипіла його нова труна під чийсь важким сідалом, мало не задихнувся від обурення. У ящику йому довелося зігнутися в три погібелі, лоб, по якому його огріли кайлом, тріщав від болю, зламана нога нила. Чому, якщо живий самим тільки духом, мусить він відчувати ще й тілесні страждання – зрозуміти було неможливо. Страхала невідомість майбутніх поневірянь. Проте Першодрукар усвідомлював: він іще побореться! За життя він не капітулював ніколи, бився з долею до кінця і перемагав – то ж чого йому боятися тепер, після смерті?

Проминув час, і Першодрукар відчув, що ящик підняли з землі й несуть. Утома після пережитого сьогодні, м'яке, як у колисці, погойдування, свіжий,

несподівано п'янкий і заспокійливий дух щойно струганих соснових дошок разом зробили свою справу: примарні повіки Першодрукаря обважніли і стулилися, перед внутрішнім поглядом замигтіли сприйняті сьогодні зорові образи, у вухах зазвучали напівврозумілі фрази – він і заснув...

Сон перший. *Взяття Дерманського монастиря*

Йокала кінська селезінка, побрязкувала шабля, холод пробирав груди під сталевими латами, мерзли й ступні у стременах, що завше дошкуляло Друкареві в зимових поїздках верхи. За календарем починався третій день весни, 3 березня 1575 року від Різдва Христового, одначе сонечко пригрівало тільки вдень, а вночі грязюка і сльота замерзали, що, зрештою, в поході й зручніше. Виїхали з Острозького замку задовго до світла, озброївшись, як на справжню війну, задовго до світанку, а зараз розвиднялося – і Дерманський монастир темнів уже на обрії. Іван Федорович ішов у похід не вперше, але цей відрізнявся від колишніх – тих, що в московському клапті його життя. Замолоду він двічі брав участь у виснажливих походах на Казанське царство, проте, один із багатьох гармашів, був там піщинкою у величезному московському війську й царя Івана Васильовича, тоді теж молодого, удостоївся побачити тільки здалека.

Сьогодні ж він у свиті тутешнього государя, славного воєначальника Речі Посполитої вельможного князя Василя-Костянтина Острозького, воєводи київського, маршалка землі Волинської, старости володимирського; до того ж, їдучи поряд із найяснішим князем, відчуває особливу увагу його двірських. Адже похід цей задуманий, щоб передати йому, новому служебникові князя Острозького, Дерманський монастир з усіма його селами, селянами й угіддями. Тому, коли при світлі факелів заспані шляхтичі свити пили разом із паном своїм стременну, князь Костянтин гукнув до себе Івана і забажав почаркуватися з ним.

– Ну як, пане друкарю, не боїшся? – посміхнувся тоді князь. – Ти хоч і шляхетське достоїнство маєш, але ж людина занять тихомирних – а на дерманських стінах гармати!

– Гармату я і сам твоїй милості виллю, яку побажасш, а на війні бувати доводилося – знову-таки при гарматах, ясновельможний княже.

– Гармат мені поки що вистачає, а ось із головною твоєю справою затримка вийшла, тож послужи поки мені в Дермані. Все, що самозванець цей, Джуса, Корецького служебник, у тих маєтках незаконно нажив, тобі дарую, і всі зиски за найближчі роки – щоб із львівськими боргами розплатився...

– Дякую покійно твоїй милості! Шкода мені тільки, що ти через мою нікчемну персону військові труди підіймаєш.

– А... Які там труди – прогулянка! Якщо цей Джуса посміє хоч із однієї гармати випалити, я велю голову його на палю насадити і нею монастирські ворота прикрасити! Ну, допиваймо, а то прочахне.

Тоді гаряче вино з прянощами зігріло й підбадьорило Івана, а князя Василя-Костянтина, хоча він і десятьма роками молодший, зморило. Князь їхав, схиливши голову над гривною свого арабського коня і сопучи, а пообіч щільно трималися слуги, щоб не дати йому ненароком упасти. На спеціальному возі у хвості колони везли для князя розкладне ліжко й перину – на той випадок, якщо раптом загін не буде впущено до монастиря і доведеться піддати Дермань справжній облозі. Тоді, мабуть, і по гармати послати доведеться – гляди, і його, Івана, військовий досвід стане в пригоді...

Однак обійшлося без гарматної стрілянини. За декілька верст до монастиря князь Костянтин, який пам'ятав, мабуть, і наосліп усі нерівності шляхів у своїх володіннях, прокинувся якраз у потрібному йому місці, гаркнув на тих двох служебників, які поспіхом кинулися урозтіч від нього, і взявся діяльно і розсудливо розпоряджатися. Загін миттю зосередився за горбиком, на якому притулилося дві хатини, в балці, що її не видно було з монастиря, вишикувався в бойовий порядок, із закутими в лати списниками попереду. Першодрукарєві сподобалася обачність князя Костянтина: відразу можна пізнати бувалого,

битого вояка. Адже до справжньої бійки, швидше за все, не дійде: Іван знав, що відправлений до монастиря з вимогою про капітуляцію шляхтич Роман Римейський нещодавно прислав до князя свого служника зі звісткою про відмову Джуси, а сам, із іншим служником, залишився в монастирі. Зараз вони повинні будуть обеззброїти вартового й опустити підйомний міст.

Князь Костянтин озирнувся і, знайшовши очима Івана, кивнув:

– Тримайся біля мене, друкарю, наперед не лізь. Мастяку, давай!

Похмурий служебник дістав із пазухи довгастих шкіряний мішечок з гнотом, легко примотав до довгої жердини й підніс до гнота тліючий трут. Гніт догорів, мішечок засвистів, викинув із себе струмінь диму, зірвався з жердини, неначе завис у повітрі, а потім швидко, виляючи з одного боку в інший, піднявся в сіре небо. Там він луснув і розсипався іскрами. Майже відразу з-за горба почулося татакання в било – набат.

– За Бога і герб Острозьких! – гаркнув князь Костянтин і змусив коня позадкувати, звільняючи дорогу колоні. Іван – за ним. Вершники тяжко прогупали повз них. Арабський жеребець князя обурено заіржав, і по його біло-сніжній шиї, споганеній плямами рідкої грязюки й шматками брудного снігу, пробігла судома. Із хвоста загону Іван Федорович побачив, як підйомний міст почав поволі опускатися, а потім зачув і скрегіт його механізму. Вони мчали прямою дорогою до надбрамної вежі, нагорі якої між зубцями вже миготіли тіні захисників. Передні вершники з низько наставленими списами промчали мостом, тільки-но він устиг опуститися, і протаранили ворота, як тільки вони прочинилися. З бійниць третього ярусу вежі стирчали жерла гармат. Уже наближаючись до моста, Іван примітив в одній із бійниць димок від пальника і заволав:

– Княже, стережися!

Пришпорив коня, щоб прикрити ним і собою государя (звідки й та прудкість узялася!), але князь, загрожуючи кулаком невидимому гармашеві, вже помчав на міст.

У маленькому монастирському дворі княжі слуги швидко спішувалися, а ті, що в'їхали перші, ганяли по колу, підколюючи вістрями списів, обеззброєних захисників монастиря. Князь Костянтин заспокоїв жеребця, спокійно виїхав на середину площі і гордовито застиг там – зовсім як кінна статуя найманого розбійника, яку бачив Іван Федорович на італійській гравюрі (чи все ж таки на німецькій?). Іван теж вирішив не спішуватися, повернув шаблю в піхви й зупинив коня на півтулуба позаду князівського.

Князь клацнув пальцями, і до нього підігнали першого полоненого.

– Ти хто?

– Я боярин дерманський, Стефан Жуйка, герба Сокира, – відповів, задихаючись, товстий шляхтич. – Твоя милість...

– Не було тут таких. Звідки взявся?

– Пан мій найясніший князь Богуш Корецький мене сюди...

– З тобою все ясно... Гей, де наш Улісс хитромудрий, пан Римейський?

– Пана Римейського поранено, – доповів закутий у лати служник. – Повалився біля воріт, де підйомна машина.

Кінь князя Василя-Костянтина, штовхнувши грудьми полоненого, затанцював на місці.

– Докторе Бартоушеку, озвися! Пораненого сюди!

Привели блідого від втрати крові Романа Римейського. Згадалося Івану Федоровичу, який веселий і жвавий вирушав хлопчина в Дермань: пишався, зрозуміло, відповідальним дорученням государя. Тепер руку перев'язано шарфом. Що ж, пострілу не чути було, а шабля – зброя чиста, рана затягнеться...

– Дякую за службу! Лікуйся, а нагорода тебе почекає, – схилився до пораненого князь. – Скажи, пане Романе, хто з них тебе дряпнув?

– Та він, упир червонопикий..., – показав Римейський на шляхтича Жуйку і знепритомнів.

– Зв'язати поганця! Молися Богу, Жуйко, а хочеш висповідатися – тобі священика приведуть. Ти ж маєш тут батька духовного?

Жуйка звалився на коліна, а обличчя в нього стало вже синьо-червоне:

– Он він, чорний піп отець Пилип... Слуги твоєї милості його, як корову, що обжерлася, по колу ганяють.

– Отця Пилипа – до мене! А ти, колишній боярине, молися тим часом. Може, і не стану вішати тебе прямо тут, поганити святе місце. Адже можна і на воротах розстріляти. Або ось як: відвеземо до Острога, а там уже вирішу, чого з тобою робити – повісити чи в темницю засадити. У твого принципала князя Корецького в підвалі двох острозьких міщан посаджено – ось на них, може, й обмінюю.

Тим часом доставлено було перед світлі княжі очі отця Пилипа. З жилявого мужика в прадідівській броні й старовинному іржавому шоломі струмками лився піт. Окрім хіба краю рясид під довгою темною однорядкою, на його духовний сан ієромонаха нічого не вказувало; на широкому поясі теліпалися піхви від шаблі.

– Ти ж, отче Пилипе, ще блаженної пам'яті батькові моєму служив, – дорікнув йому князь. – Чому ж тепер на мене зброю підіймаєш?

– Єстем людина підневільна, ясновельможний княже, – сміливо відповів отець Пилип. – Пан Михайло Гнатович давав читати привілей його королівської милості на наш монастир – куди ж тут подітися?

– Та де ж сам Джуса? – спохмурнів князь. – У тебе, чорний попе, запитую! Це він хотів по мені з гармати стріляти?

– Бачив його біля гармати з пальником, не заперечую, – пробурчав отець Пилип. – А як ворота розкрилися, відтоді не бачив.

– У башті нікого, порожньо, княже, – запевнив, виступивши наперед, високий гайдук.

Іван Федорович припустив, що Джуса сховався десь у сараї або в коморі.

– Не біда! Знайдемо! – посміхнувся князь. – Гей, Тарасе!

Перед ними виник невисокий на зріст чоловічок з вусами, а коли він зняв шапку перед князем, виявилось, що голова в нього – голена і з оселедцем.

– Чув, Тарасе, про що ми тут гомоніли? Тож знайди! – і коли вусань дивним робом ніби розчинився у повітрі, князь пояснив Друкареві. – То Тарас Комарик, найліпший з моїх надвірних козаків. Коли треба – знайде чорта лисого в пеклі!

І справді, незабаром біля корпусу келій з'явився дивний на вигляд шляхтич; коли наблизився, з'ясувалося, що несе на голові сувій, притримуючи рукою. Лати дивак устиг відв'язати, одні поножі теліпалися на кривих ногах. За його спиною йшов, шаблею, мабуть, у сідницю підколюючи, козак Комарик.

– А ось і сам пан Михайло Гнатович, – пояснив отець Пилип.

– Протестую, – ще здалека зарепетував Джуса, державець дерманський. – Протестую перед усім законопослушним панством Речі Посполитої й перед тобою, ясновельможний княже Острозький! Ось він, законний королівський лист на цей монастир з усіма його людьми, пожитками, прибутками, виданий мені його королівською милістю Сигізмундом-Августом, благоволінням Божим королем польським, великим князем литовським, руським, пруським, мазовецьким й інших земель паном і дідичем!

Пан Джуса, хоч і говорив начебто руською мовою, але всі наголоси ставив, як у польській. "Що ж, – подумав Іван Федорович. – Старий Сигізмунд-Август був добрий король: мені, як ми з сином московський кордон перетнули, дав золотий на прожиток, і сину моєму Іванку, молодика зеленому, теж золотого не пошкодував. Спасибі його величності, не зайві були гроші, хоча деякі втікачі з пекельної твердині царя Івана і пащекували: король, мовляв, за зраду платить. А тут той самий король-добрячок надав явному католикові привілей на православний монастир, зведений стовпами православ'я князями Острозькими. Господи, куди ж це мене занесло на ісході літ моїх?"

– Давай сюди листа, – повелів князь Костянтин.

– Тільки в руках моїх читай, ясновельможний княже, – заїкнувся було Джуса, проте, озирнувшись на Тараса Комарика, тут же простягнув сувій князеві.

Князь Костянтин розгорнув сувій і, тримаючи від очей подалі і при-мружившись, проглянув його. Кинув сувій Джусі й проказав серйозно:

– Блаженної пам'яті король Сигізмунд-Август підписав це, але ж помер він, хай йому земля буде пухом, а французький королевич Генріх, на його місце сеймом вибраний, від нас, підданих своїх, благоволив утекти. Отже, тобі навіть немає в кого цей папірець підтвердити. Чи маєш ти, пане, родину – дружину, дітей?

– Дружина й дітки мої, найясніший князю, вдома, в маєтку моєму в Кременецькому повіті.

– Он як! У листі ж чорним по білому написано, що тобі дається "ігуменство". А що, у вас, у католиків, настоятелі жінок і дітей мають? – посміхнувся князь.

Слуги княжі зареготали. Джуса зацьковано озирнувся.

– Ось бачиш, служебники мої, католики й православні, сміються над тобою. А якщо бажаєш знати мою думку, так ти своїм нахабством Бога гнівиш. Геть із-перед очей моїх, у чому стоїш, поганцю!

Джуса, обурено пирхнувши, переступив з ноги на ногу. Князь від'їхав від нього на крок, помахав долонею біля носа:

– А ти від жаху смердиш, пане, провонюєш! До того ж і подзвонюєш! Гей, хлопці, трусніть поганця, щоб зайвого з собою не прихопив!

І хлопці, вклавши спершу шляхтича на землю, а потім піднявши в повітря за ноги, заходилися немилосердно за ті ноги смикати, аж поки, окрім усілякої дрібноти, як от кресала, огарка свічки, рогової порохівниці, стилета, вервиці й маленького молитовника, не випали на сніг і два важкенькі мішечки.

– Ага! Пожартували, хлопці, і годі! Ще із шуби витрусить його, ми тою шубою пораненого на возі накриємо, коли повеземо. Добре... А гроші готові – ось йому, пану Іванові Федоровичу... Женіть усіх сюди!

Коли всіх монастирських мешканців було зібрано, князь Костянтин поклав руку на голову Івана Федоровича і гучно проголосив:

– Оголошуємо всім разом і кожному окремо, кому се відати належить, нинішнім і тим, що в майбутні часи житимуть. Призначаю пана Івана Федоровича, народженого в повіті Красноставському, герба... Герба?

– Шренява, найясніший княже, – впівголоса підказав Іван Федорович і, мимоволі перекривившись, заховав кошелі за пазуху.

– ...герба Шренява, бакалавра краківського, ще він у православній церкві перший священницький чин має, славетного друкаря заблудівського... Ух! Ось яка людина заслужена! Так от, призначаю його правителем цього Дерманського монастиря, передаю в розпорядження й володіння всіх монастирських підданих, села, пожитки, угіддя й зиски, які до Дерманського монастиря належать. Боярином дерманським призначаю всім вам добре відомого пана Наума Гарабурду з тим, щоб він, своїх обов'язків боярських у Дермані не забуваючи, виконував доручення мої та пана Івана Федоровича у справі друкування руської Біблії... А тобі чого?

Це Джуса, в самому каптані стрибаючи перед князем, розгорнув свій сувій і щось намагався показати в ньому. По злих його очицях видно було: багато що сказав би панок зараз, коли б не боявся.

– Але ж і набрид ти мені, пане! – розсердився князь. – А я ще тобі у вину не поставив, що ти по мені мало з гармати не випалив! У мене, князя Острозького, цілив! Хомку, Грицьку! Візьміть пана Джусу в батоги й проженіть аж за село, щоб і близько біля моїх володінь не вештався!

Джуса швидко скрутив сувій, підібрав дивом якимсь не розчавлений під кінськими копитами футляр, засунув сувій у нього, потім за пазуху і, прикриваючи голову, побіг до надбрамної вежі. Хомко з Грицьком злетіли в сідла і погналі за ним, обертаючи канчуками над головами й улюлюкаючи. Іван Федорович перевів погляд на князя і побачив, що той молиться на хрест простенької, правду кажучи, хоч і кам'яної, Троїцької церкви:

– Спасибі Тобі, Боже в Трійці єдиний, що допоміг мені, ледачому рабу твоєму, повернути назад надбаня предків моїх. Амінь.

Іван Федорович озирнувся. Так, майже всі споруди були тут кам'яні і цегляні – не те, що в Московії, де з каменя будують тільки фортечні стіни, а з цегли – церкви. Проте все маленьке, іграшкове ніби, не монастир, а невеличка фортеця якась, аби було куди тутешнім селянам від татар сховатися. Для того, мабуть, Дерманський монастир і будувався. Князь тим часом стрепенувався й заговорив, чи то до нового управителя звертаючись, чи то сам до себе:

– Давно мені треба було Дермань повернути, ось тільки ніколи було. А монастирець поганенький, що й казати: один ієромонах, троє ченців-законників, п'ятеро послушників (аби хоч було кому піч топити і кашу варити), кілька монастирських слуг із родинами, боярин неодружений з домоправителькою, дві, чи три жінки, чиї – невідомо. Питаю Кривого, розвідника від Римейського вчора присланого: «Чиї хвойди»? Так він тільки гиче в кулак, лобуряка. Нічого, я ще облаштую тут справжній монастир, суворий, общежительний – дайте лишень час. А ти поки що обживайся, пане Іване.

– Може, мені розвести двірських по хатах, ясновельможний княже?

– Е, ні! Я хочу ще сьогодні виспатися нарешті вдома, в своїй ліжниці! Поснідаємо в трапезній чим Бог послав і – додому.

Тільки опівдні, з важкою від старих монастирських медів головою, добрався Іван Федорович до покоїв свого попередника, пана Михайла Джуси. Князь Костянтин зараз знову, мабуть, дримає в сідлі між двома слугами, та ще за сонця він буде в себе вдома, у замку. А ось Іван Федорович і пригадати не міг, коли в нього був свій власний дім – якщо не рахувати бідного маєтку батька, православного шляхтича з Петковічей у Червенській Русі, поляками завойованій чи не за часів билинного Володимира Красне Сонечко. А потім – тільки чуже, казенне або наймане житло. Бурса в Кракові, де одну келію він ділив із дев'ятьма іншими студентами, найнята за гріш кімнатка в Красноставі, що після смердючої бурси здалася раєм, а там – хата в Москві, знову-таки чужа, і після неї – сила-силенна чужих, із випадковими меблями й начинням найманих кімнат і горниць, світлиць і комірок, готельних ліжок і сільських

сінників. Одне лише нещастя, дякувати всемілостивому Господу, його оминуло: не жив ніколи в приймах, у батьків дружини, як зараз його син Іванко поневіряється... Чому не захотілося пригадати дароване князем Ходкевичем село Мізюкове, де він володів трьома сотнями селянських дворів і міг побудувати собі дім на свій смак? Бо ж досі боліло, що відмовився від села – через дурні гордощі своїм ремеслом, через бажання друкувати свої кляті книжки (їй-богу, це ремесло прилипливе і затягує в свої лабеті не гірше ніж вино!). Та й навіщо перед собою приховувати – сподівався у Левові, вольним друкарем промишляючи, самотужки, без вельможних покровителів, досягти успіху й розбагатіти... Та де там! Книгу гарну надрукував, а з нею в борги заліз – такої каші наварив, що навряд чи й до кінця життя вдасться розсьорбати... Залишив би собі село, годувався б із нього, а для душі потихеньку друкував би свої книжки, різав би для них дошки, вчив би святому й солодкому ремеслу сина... І-і-ех, навчиш його!

Іван Федорович зітхнув, неуважно ковзнув поглядом по в'язці ключів, яку давненько вже вертів у руках, зосередився, пригадав, яким саме ключем відімкнув ці двері вранці, коли скидав тут лати і залишив свої сакви. Двері покоїв пана Джуси заскрипіли, відчиняючись. Тоді, вранці, новий господар, кваплячись, і озирнутися не встиг. Іван Федорович перетнув кімнату, загри- мівши дорогою латами, і, потираючи забиту ногу, не то всівся, не то впав на покрите тонким турецьким килимом ліжко. Відкинув завісу балдахіна, оглядівся. Знову чужий дух, чужі речі навколо. Що ж, пан Джуса намагався влаштуватися тут зручно: фотель із підлокітниками, різьблений погрібець для напоїв, в іншому кутку – мисник. Поруч із мисником гвіздки забиті, на них, витіюватими вузликами з петельками прив'язані, висять в шкіряному тримачі гребінці (на одному зачепилась руда хвиляста волосина), маленькі ножиці й футляр для листів. На протилежній стіні картини: святий Христофор, покровитель мандрівників (зараз його допомога панові Джусі ой як знадобиться!) і щось із еллінського баснослів'я – треба буде потім розібратися,

про що саме, але без голої дівки не обійшлося. Коли по-людськи, то слід було би якось приловчитися і повернути вигнанцеві його особисте майно.

На витертому килимку біля ліжка угледів Іван Федорович крихітний жіночий черевичок, стоптаний, але ще придатний. Тепер зрозуміло, з ким із монастирських мешканців спала принаймні одна з молодиць, знайдених у монастирі бідолашним Римейським. Посміхнувшись у бороду, пригадав він, що такі жіночки часто вдачею своєю схожі на кицьок: тримаються місця, а не тимчасового господаря. Нічого, вони ще вилізуть із льоху, чи куди вони там забилися, і негайно полетять пташками з обителі разом із своєю мізерією. А взагалі в таких справах краще не рубати з плеча, придивитися... Поселити їх можна, якщо сподобаються, і на селі...

Еге ж, хильнув таки він зайвого, коли в голову лізуть такі легковажні думки. Іван Федорович підійшов до віконця, з тріском розчинив його, щоб витрився панський дух. Вікно виходило на занедбаний садок, що завис над скелею. І це про оті чорні мітли на тьмяній білизні снігу йому розповідали, у захваті захлинаючись, що то висячий сад, ніби в цариці Семіраміді? Тьху!

Розділ 1. Проводи до Женеві на трамвайній зупинці в центрі Левова

– Так, звичайно ж, я впізнав голос, – промимрив Шалва Булатович у розтруб свого допотопного телефону, спареного з нормальною, вдосконаленою новітніми прибабмасами трубою. – Дуже, дуже шкода... А... Ні, не вийде... Так, годиться. Виїжджаю.

– І куди це ти виїжджаєш, любімиий мой, не пообідавши, у неділю?

Шалва Булатович повернув голову. Тобто це він у минулі свої часи, ще років отак з п'ятнадцять тому, повернув би голову. Шия в нього завжди була коротка, а як остаточно змужнів і заматерів, легше йому стало повертатися всім могутнім корпусом. І не дивлячись на дружину, знав Шалва Булатович, що побачить: невеличку на зріст, приємно округлу жіночку в домашньому стьобаному халатику – і неодмінно з сигаретою в картинно відставленому

довгому мундштуку. Супутницю життя, матір його двох синів. Зовсім непогану, добросердечну жінку, винну перед ним, сама того не відаючи, тільки в тім, що, двадцять років тому вийшовши заміж за палкого кавказця, не спромоглася залишитися назавжди двадцятидворічною. Легковірність у Нонні Потапівні поєднувалася з природною недалекоістю, вміло прихованою від майбутнього чоловіка під час короткого його передшлюбного залицяння. Обманювати її так легко, що навіть трохи осоружно... Треба ж, нарешті, щось відповісти.

– Дуже потрібна людина дзвонила, білченятко, – Шалва Булатович зам'явся на секунду, міркуючи. І враз випалив. – Спонсор дзвонив! Іншим разом не може зустрітися. У нього робочі дні по хвиликах розписані, білченятко.

– Спонсор? – підняла Нонна Потапівна вищипані брівки. – А хіба це безпечно, Шарло? В нас на кафедрі... Ну, Галя Шурко читала в "Комсомолке", що почалося справжнє полювання на кооператорів.

– Чому ж небезпечно, білченятко? – запитав Шалва Булатович, зав'язуючи краватку. – А ось грошків музею чоловічок може підкинути; такі благодіяння, кажуть, можна списувати з податків на прибутки.

– Хто їх там платить, ті податки? Я біжу до своїх милих алжирців, так що обід, коли повернешся, сам розігрій.

"Які ще алжирці в неділю?" – здивувався було Шалва Булатович, але тут таки ж згадав про багаті традиції позааудиторної суспільно-виховної роботи з іноземними студентами, що ними славилася її кафедра російської мови як іноземної, тепер уже, втім, української мови як іноземної... Гаразд.

Нікуди він, звичайно, не поїхав, пішов пішки. Сама ситуація таємного, від дружини прихованого побачення змушувала Шалву Булатовича не підбирати аргументи для майбутньої важкої розмови з Ларисою, а згадувати хвилюючі його і тепер перипетії їхнього короткого роману, роману між науковим керівником і аспіранткою, роману забороненого, майже кровозмісного. Де проскочила підступна іскра? У самій обстановці спілкування наодинці вчителя і чарівної учениці – як у Абеяра й Елоїзи,

Паоло і Франчески? Але ж неспроста й він запропонував вичитувати разом її дисертацію не на кафедрі й не в Музеї Івана Федорова або хоч би в Личаківському парку на лавці, а в «кавалерці» (цим польським словом у Левові прийнято називати однокімнатні холостяцькі гніздечка) його приятеля Домонтовича, що виїхав на стажування до Москви. У перервах між обіймами, коли не *comme il faut* було б, наче й не сталося нічого, повертатися до обговорення вчених проблем книгодрукування, Лариса більше мовчала, проте одного разу, ненароком випивши більше своєї норми, зізналася, що відчуває себе розвідницею в таборі дорослих і благополучних. Тоді відчув він і себе якимсь похитливим спостерігачем – і дізнався багато такого про сучасну молодь, чого зовсім не хотів би знати: адже сини-студенти майже вже дорослі...

Аж он і Лариса. Вона сиділа на лавці під дашком на трамвайній зупинці напроти Костьолу бернардинців, де вони й умовилися зустрітися. Сиділа до нього спиною і, вважаючи, що ніхто на неї зараз не дивиться, добряче сутулилася. Шалва Булатович жалісливо підібгав нижню губу, розгледівши, як схудла за ці три місяці його аспіранточка, тепер уже, звісно, колишня. Підходячи ближче, він вирішив, що стрункість, звичайно ж, річ непогана, але навряд чи варто було себе так мучити через кілька зайвих кілограмів... Лариса, немов відчувши його погляд, обернулася, побачила Шалву Булатовича, але всміхнулася йому самими очима.

І справді, чого їй радіти? Ну, був у них роман, він злякався продовження і дав драла, отже, перед нею завинив. Тепер вона його підставляє своїм від'їздом, це однозначно... Виходить, квит.

– Привіт! Так от, значить, чому ти пропадала три місяці, – промовив він, сідаючи поряд з Ларисою на лавку і намагаючись непомітно для неї відсапатися. – Тут поговоримо чи десь кави вип'ємо?

– Вихідний, у центрі не людно – чом би й не тут?

Шалва Булатович полегшено зітхнув. Уже декілька знайомих утрапили в халепу, залишивши в приватному кафе за чашку кави з тістечком половину

місячної зарплати. Сам, тим більше тверезий, він не вляпається, перевірить спершу преїскурант, але з дівчиною... А тепер... Що ж, коли кращою обороною визнають наступ, атакувати першим:

– Я розумію, заміжжя, та ще й з іноземцем – річ серйозна, але ж і дисертація в тебе майже готова, статті надруковані – як можна кидати?

– Напишу там іншу. Спершу поскладаю всі іспити, які буде треба, на факультеті славістики у Фрейбурзі, отримаю новий диплом, а потім напишу нову цеглину.

– А мова?

– Вивчу мову. Англійську я знаю непогано, а їхня німецька мені теж знадобиться.

– А твій згаяний час? А мого тобі не жаль, нарешті? Скільки праці я в тебе вклав! – сплеснув руками Шалва Булатович.

– Ти, Шалво, в мене не тільки працю свою вкладав, а, пригадується, ще дещо, і не менш старанно, – усміхнулася знов самими губами Лариса. – А що, я тебе справді дуже підставила?

– Ні, дурниці, – відмахнувся він, не на жарт вражений зухвалим натяком. Він, річ ясна, витратив купу часу, редагуючи і дописуючи її статті – безсистемні й недолугі за стилем, як майже завжди в початківців. Проте основна його образа крилася глибше. Тільки тому, що в провінції цінуються доктори наук, особливо такі, що захистилися не на місцевих поблажливих чи корумпованих вчених радах, а в Москві, йому дозволили підробляти за сумісництвом на історичному факультеті в університеті – і не тільки курс книгознавства читати, але й керувати аспірантами. Лариса була його перша аспірантка, тож її вибрик призводить до елементарного невиконання ним плану і – запросто – до втрати університетського підробітку. До того ж Шалва Булатович мріяв про професорство, а це звання можна отримати тільки за умови, що маєш захищених аспірантів... Що таке?

– Я кажу, що з властивою чоловікам прямолінійною тупістю ти ставиш зовсім не ті питання. Тобі б запитати, чому я так рвуся виїхати звідси на ПМП.

– Вважай, що запитав, – пробурчав він.

– Ось ти й набурмосився, Шалво, але кому тепер потрібна тема дисера, якою ти мене ошасливив? «Втілення традицій московського "Апостола" (1564) Івана Федорова і Петра Мстиславця у львівському "Апостолі" (1574) Івана Федорова» – це ж треба! Спасибі, Шалво, ти навчив мене порівнювати тексти стародруків і варіанти набору, розбиратися у водяних знаках, в гатунках паперу, ну, ще відбитки розрізняти з авторської дошки та з її повторень, поділився купою дуже корисних маленьких хитрощів – але кому все це тут потрібно? Друкаря Івана Федорова, культового для тебе і для купки московських крейзанутих книгознавців, вони вважають за прибуду-москаля, ось-ось і твій музей прикриють. Дисертації мені тут ніколи не захистити, а московських дипломів націоналісти й визнавати не стануть!

– Ти перебільшуєш, тому що втікаєш, мов той щур із корабля..., – Шалва Булатович не договорив, та й Лариса, напевно, не розчула образи. Шум за їхніми спинами посилювався, і, разом обернувшись, побачили вони натовп, що швидко насувався, помережений саморобними жовто-блакитними і чорно-червоними прапорами. Протискаючись із сусідньої площі у вузьку звивисту вулицю, демонстранти мимоволі заважали одне одному і штовхалися, тому звичний на обличчях місцевого простолюддя вираз – потайний і водночас дещо запобігливий – змінився напруженим і агресивним; попереду, втім, марширували вже бачені раніше Шалвою Булатовичем бійці "Української Народної Самооборони" із надивовижу однаковими пласкими фізіономіями, цілком відповідними фашистським символам на пов'язках їхніх чорних пропітнілих сорочок.

Лариса заховала ноги під лавку, а Шалва Булатович переборов у собі раптове бажання на лавку заплигнути. Натовп обігнув їх, не зачепивши, обдавши тільки безадресною, на них особисто не спрямованою ненавистю, густими запахами одноповерхового передмістя і приміського села. У хвості народ ішов не так щільно, а тому Шалві Булатовичу вдалося розгледіти й симпатичні обличчя, і зворушливий транспарант на паличці: дідусь у

старомодному чорному капелюсі висловив на окремих, ретельно приклеєних до фанерки, аркушиках з картинками всі свої претензії до більшовицької влади, від голодомору 1932 року до виключення його самого з лав КПУ "за правду"... Коли останній демонстрант, човгаючи, сховався за рогом, Шалві Булатовичу чомусь захотілось опинитися серед натовпу, пережити спільні почуття образи й помсти, що надихали нарід, прокричати "Ганьба!" або "Слава!", коли всі за командою скандуватимуть. Відразу же схаменувся й пояснив свою дивну спонуку підсвідомим наслідуванням радянської традиції: тоді участь у демонстраціях була обов'язковою для всіх обивателів...

– П'ять карбованців за раз, – прозвучало поруч.

– Ти про що це? – не зрозумів Шалва Булатович. Відчув він тим часом, що обіймає Ларису за плечі, прикриваючи.

– Стільки платять за один вихід на мітинг протесту, – неприязно пояснила Лариса. – Це всі знають.

– Нісенітниця! Та й звідки в патріотів гроші?

– Господи – та з діаспори ж! І від тих політиків і комерсантів, які зараз розігрують націоналістичний козир. Боже, саме через те я і виїжджаю... Бо знаю, що тепер тут буде!

– І що ж тут буде? – крізь зуби запитав Шалва Булатович, прибираючи руку з її плеча.

– Україна відділиться, тому що пости, які займають сьогоднішні комуністичні господарі, стануть тоді на порядок вищі, та й контролю Москви позбудуться, красти стане вільніше. Всі органи управління розбухнуть, щоб було куди прилаштовувати родичів і приятелів нових господарів. До країни запустять війська НАТО; все, що тільки вдасться, продадуть західним монополіям; у Києві Хрещатик перейменують на вулицю Степана Бандери; церкви віддадуть уніатам і католикам; російські школи закриють, за російську мову виганятимуть із роботи. Хочеш усе це побачити – залишайся!

– Ти перебільшуєш, – обурився Шалва Булатович. – Ти просто все перекручуєш! Український народ був пригноблений, він не міг належним чином розвивати своєї культури, а тепер він бореться за свою свободу, за реалізацію даного йому конституцією СРСР права на самовизначення! Ну, передають куті меду, звичайно, але де і коли буває інакше?

– А я хочу жити там, де такого не буває! І якщо мені судилося бути все життя людиною другого сорту – хай це буде там, де перший сорт вищий, тобто культурніший усе ж таки. Ось кричать про "самодостатність", пхають цю "самодостатність" скрізь, куди тільки можна. Щодо економіки – не знаю, можливо, Росія і справді нас об'їдає, але в культурі, на порозі ХХІ століття – це просто нісенітниця. Залишитися в музиці з самим тільки Лисенком, у філософії – зі Сковородою? Без Шекспіра і Толстого обійдемося, тому що в нас є Шевченко? Відправляв ти мене на конференцію до Києва, так там якийсь Хведір Кислий доводив, що як драматург Микола Костомаров вищий за Шекспіра, тому що краще втілює принцип історизму – і хоч би хто слово проти сказав! Професором стане – хочеш такого колегу, Шалво?

– Все налагодиться, утрясється, білченятко. Яке там НАТО, коли армія тут стоїть радянська, а голова КДБ поїхав на ту саму посаду до Москви? Як завжди, піну винесло на поверхню, пошумить – і спаде... Але в мене є запитання важливіше, ти тільки не ображайся на мене, білченятко...

– Ну? – вона дістала з сумки пляшку закордонної мінералки грамів на сто п'ятдесят, відкрутила блакитну кришечку і зробила пару ковтків.

– Ти нібито вже виходила заміж за американського мільйонера – чи то я помиляюся?

– А-а-а... За Сема? Та пішов він... Мало того, що викотився з "Боїнга" на кріслі з електроприводом, паралізований наполовину, так і схилений виявився вже на всі сто! – вона знову дістала мінералку і знову, на цей раз із видимою огидою, приклалася до горлечка. – Тепер усе інакше. Ми з Жаном розписалися. Я й візу безстрокову вже маю. Все гаразд.

Шалва Булатович схопився на ноги, пройшовся вздовж лавки, копнув ногою паперовий жовто-блакитний прапорець і запитав уїдливо:

– І скільки твоєму Жанові років? І чим це ти на нього справила таке глибоке враження?

– Молодший за тебе, невгамовний Шалво, – і вона кинула на нього погляд скоса, піднісши знову до губ уже напівпорожню пляшечку, точно так зиркнула, як в одному їхньому спільному епізоді, настільки непристойному, що такого не побачиш і в сучасних американських, куди вже більш відвертих фільмах. – А сподобалася я йому своєю домовитістю і хазяйновитістю.

Знаємо ми твою хазяйновитість! Пам'ятаємо, як у "кавалерці" Домонтовича валялася ти в чому мати спородила на ліжку, глибокодумно покурюючи, в той час коли він – усе ж таки доктор наук, заступник завідувача музею з науки, чоловік і грузин, зрештою! – накривав на стіл.

– Гарзд, спасибі, що повідомила, – кивнув, усе ще не сідаючи, Шалва Булатович. – Ось скоро буде атестація, тоді я напишу на тебе негативну характеристику, щоб відрахували. Не образишся?

– Якщо тобі так зручніше..., – стенула вона плечиками. – Тільки напиши мені добру рекомендацію для Фрейбурзького університету – стане в пригоді. Не забудеш?

– Не забуду. Коли не секрет, що це там у пляшці?

– Джин. Хочеш? Як знаєш. У Жана родина – типові французькі жлоби. Ти, з твоєю широкою грузинською натурою, в таке взагалі не повіриш – влітку наглухо зачиняють вікна, аби лак на меблях не вицвів, самі п'ють вино за обідом – але спробуй випити, коли душа горить! Ось я і приловчилася наповнювати бухлом тару з-під "Евіана"; витягну з сумочки – всі жаліють: бідна, мовляв, дівчинка, яку гидоту п'є!

Під'їхав напівпорожній трамвай, дзенькнув дверима, постояв, ще раз дзенькнув і погуркотів далі. Атож, це була "одиничка". Лариса не поїхала – отже, хоче ще поговорити, перш ніж вирушити до свого багатоповерхового Кульпаркова збирати чемодани. Тож у цьому її районі вся і справа! Скільки

пам'ятає себе Шалва Булатович у Левові, так воно завжди й було: корінні мешканці тягнуться до середньовічного центру, куди й сам він, грішний естет, врешті-решт спромігся перебраться. А ось приїжджі – діти росіян, переселених сюди по війні на місця вигнаних поляків і репресованих левів'ян, російськомовні східні українці, що приїхали до Галичини за розподілом, – усі вони тримаються разом у районі хрущовських новобудов. Неприязнь між корінними мешканцями й приїжджими тліла давно, але тепер місцеві мають суттєві переваги – тому Лариса, батьки якої переїхали сюди з-під Харкова, і лютує.

– Шалво, я лечу у вівторок, книжок до літака взяти з собою не зможу. Худліт розтикала подругам, а з книгознавства – нікому не потрібні. Ось список, переглянь. Я завтра під'їду, куди скажеш, по рекомендацію, і підвезу, коли щось для себе підбереш.

Шалва Булатович випнув нижню губу, звично начепив окуляри й узявся розбирати її почерк, летючий, розмашистий. Ага, ювілейного червоного тому в нього немає, а "Книгознавство" Фріца Функе хтось узяв почитати, та й по всьому... Проте що це він, власне, робить? Не візьме він у неї жодної книжки! Адже знову починається отой гендлярський обмін, оті міщанські кульпартівські штучки, зовсім, як у Райкіна: "Ви мне – телевізор, я вам – телефон"!

– Дякую, але все це маю. А забрати рекомендацію зможеш завтра, це ж треба німецькою. Зателефонуй післяобід до музею секретарці, я залишу в неї.

Він піднявся, вона зосталася сидіти і, дивлячись на нього знизу, серйозно запитала:

– Ти що ж це, невгамовний Шалво, на мене зовсім уже й не западаєш? Адже ти навіть не зробив спроби затягнути мене до затишного куточка. Мені було б дуже приємно тебе в такому разі послати, а ти відібрав у мене це задоволення.

Шалва Булатович мовчки вклонився, мовби перепрошуючи, розвів у боки короткі товсті руки – і відразу став у своєму чорному костюмі з білою

сорочкою схожий на великого пінгвіна. Якщо чомусь він і навчився в Україні, то це тій мудрості, що в деяких випадках мовчання справді стає золотом. Не скажеш же Ларисі правди про причину, що спонукала його півроку тому делікатно її відшити! Просто злякався нашкодженій хвороби, підхопленої нею нібито через рушник від поляків, що в будинку її батьків гостювали – родичів чоловіка її сестри: та вийшла заміж у Польщі, де промишляє проституцією. Лікувалася Лариса антибіотиками, а біс його зна, що то насправді була за інфекція. На побаченні, де про все це розповіла, Лариса так і не зняла чорних колготок і тонкого чорного светра, а в гротесковій любовній грі, невміло пестячи його руками, завдала більше болю, ніж насолоди. І не зізнаєшся їй тепер (засміє – і матиме рацію!), що він, старий пеньок, закохався, і зовсім не в двадцятидворічну блондинку...

Проскреготав трамвай, двічі дзенькнув дверцятами, які цього разу проковтнули Ларису, знову заскреготав. Обличчя колишньої аспірантки Шалви Булатовича промайнуло за сірим запилюженим склом, а може, це була й не вона. Він махнув, як годиться, рукою, і навіть два кроки зробив услід за вагоном, що вирушив, якщо дивитися в корінь, із зупинки на Підвальній – прямо до Женеви.

Розділ 2. Примара серед мерців

Шалва Булатович відвів ледь затуманений погляд від перехрестя, за яким зникла "одиночка", зітхнув від щирого серця, неквапом повернувся до лавки та й усівся.

Давно він про себе відав, що мудрий по шкоді, що добре придумує, як відповісти, коли кепкун, от як щойно, вже сховається з виду. Так, Ларисо, пташко ти перелітна, сам то він звідси нікуди не поїде, ні до якої Швейцарії, і на малу батьківщину свою, в Дманісі, так зване місто, де населення шість тисяч, де всі працюють на молочному комбінаті і всі одне одного знають, його теж не тягне назовсім. Що йому там робити? Він прикипів серцем до цього

міста, до його старого каміння, до його майже західноєвропейської архітектури (погляд Шалви Булатовича впав на будівлю Арсеналу, і він відвернувся: це була одна з тих небагатьох старовинних споруд Левова, що його дратували), до його огидного клімату і до його усмішливих, собі на умі людців. Він тут хотів жити й працювати, і тут хотів померти. Ось так – і дурні пророцтва самозваної й боязкої Кассандри на нього не подіють.

І все-таки Лариса зіпсувала йому настрої. Із декількох можливих способів його підняти Шалві Булатовичу був доступний лишень один: перебити тугу роботою. До речі, він пригадав, що саме сьогодні мав зателефонувати міліційному патологоанатому, якому з обласного відділу внутрішніх справ зрештою відфутболили прохання Музею Івана Федорова провести експертизу знайдених у музеї кісток. Лікар звався Іваном Петровичем Дураго і сьогодні, в неділю, чергував у морзі.

Шалва Булатович поплентався вздовж трамвайної колії, біля першого автомата заходився нишпорити в кишенях, знайшов потрібні п'ятнадцять копійок і зателефонував у морг. Патологоанатом виявився на місці – і вочевидь нудився, бо з ентузіазмом запропонував під'їхати й довго пояснював, куди і як пройти від зупинки.

Порозумівшись із вахтером і спустившись до прохолодного підвалу, Шалва Булатович був гостинно зустрінутий дідком у товстих окулярах, не те щоб бородатим, але з головою і щелепами, рівномірно вкритими білим пухом, а ще вдарила йому назустріч хвиля густого смороду, що буквально випхала його назад до передпокою. Трохи пізніше туди ж дідуган притяг знайомий уже книгознавцеві ящик і з гуркотом поставив його на письмовий стіл. Привид Першодрукаря, що скорчився усередині ящика, необережно застогнав.

– Тож тутешній дух усе ж таки доймає? – з підозрілою дбайливістю запитав старий, скосивши на відвідувача поверх окулярів свої майже зовсім вицвілі блакитні очі.

– Нормально, – бадьоро відповів Шалва Булатович. – Але не приховую, запах тут у вас дещо специфічний. Відволікає трохи.

– Вельми специфічний. Не вірте, що люди, які працюють у морзі, можуть тут-таки, біля трупа, й пообідати – брехня! Я вже, на що звиклий, і то: випивати в морзі навчився, а закушувати – вже ні, вибачте. Чи не бажаєте, втім, хряпнути по половинці пробірки спиртику для профілактики?

Спирт, розлитий з аптечної пляшки, заткнутої скрученою марлею, пився з пробірки болісно довго, а солодкуватий лікарський присмак свідчив... – зовсім не хотілося здогадуватись, про що. Шалва Булатович молодецьки стримав кашель і попросив хрипло:

– Якщо можна, почніть ваш висновок із початку, Іване Петровичу. А то важко було зосередитися.

– Як скажете, – зазирнув старий до своїх нотаток. – Труп було доставлено в незадовільному стані, ексгумацію зроблено вкрай погано, прямо скажу – непрофесійно...

– Та що ви, Іване Петровичу! – обурився Шалва Булатович. – Це ж археолог розкопував...

– Мабуть, він археолог типу Індіани Джонса. Череп було перетворено на пил уже під час ексгумації, ногу зламано і по-варварськи склеєно тоді ж таки... От. Голова нічим нам не допоможе, від неї сама потерть залишилася...

"Це в тебе у голові сама потерть, – огризнувся подумки Першодрукар. – Ось випустіть мене з мощовика, тоді подивимося, що в кого у голові!"

– Повірити не можу, адже в мене перед очима викопували... Гаразд, а навіщо нам той череп? Відправити до Москви, до лабораторії учнів Герасимова? Ну, реконструювали б нам обличчя, а з чим його порівнювати? Портретів же Івана Федоровича немає...

– А я читав, що є портрет. Що Федоров у нашому, Львівському, "Апостолі" зобразив себе у вигляді апостола Луки. А ви, значить, уперше чуєте?

"Що за нісенітниця?" – здивувався привид. Гравюра йому подобалася, але ж малюнок для неї він замовив найкращому львівському художникові Лаврентію Пухалі (його ініціали, пригадується, ліворуч під підніжжям сидіння Луки), а той змалював апостола зі свого двірника Луки Вовка, високочолого,

як вовк, – чи як той таки Сократ. А різав дошку за великі гроші німець Вендель Шарфенбергер (язика зламаєш!) із Кракова. І якби навіть спали на думку йому, грішному Іванові, такі блюзнірські витребеньки – зберегти свою зовнішність у святій книзі, то була для того гравюра святого тезка, апостола Іоана.

"Що за нісенітниця?" – здивувався Шалва Булатович. І чому це всілякі дурниці про великих людей стрімко поширюються серед напівосвіченого люду, а справжні відкриття мало кого цікавлять? Він помітив, що дідок дивиться на нього з лукавим подивом, неначе герой оповідання Шукшина, який спромігся «переключати» вченого сусіду, і пояснив неохоче:

– Це всього лише здогадка. Хтось сказав: "Імовірно..." Якийсь журналіст підхопив: "Учені стверджують, що..." Наступний писака вже сміливо строчить: "Як відомо..." Достеменна аналогія розвитку банальної обивательської плітки.

– Шкода, – зітхнув Іван Петрович. – Тим гірше. Адже й цей славнозвісний метод Михайла Михайловича Герасимова – оте відновлення обличчя за черепом, це теж, якщо говорити серйозно, туфта. Я про це відповідально заявляю, тому що спеціально цікавився і навіть його лабораторію пластичної антропологічної реконструкції (здається, так називалася) відвідав, перебуваючи в Москві в Інституті вдосконалення. Мені що там подобалося? Тоді я ще в своїй спеціалізації патологоанатома морально не утвердився, і для мене величезне значення мало, що така талановита людина, як Михайло Михайлович, щоб науково обґрунтувати свій метод, від душі попрацював, розтинаючи трупи.

– Тобто? – видихнув Шалва Булатович. А Першодрукар у себе в ящику з переляку перехрестився й нашорошив вуха.

– Тобто різні методи застосовував: і препарував лицеві м'язи, і проколював їх, закоптивши спершу голку. Ще таке він придумав: заморожував голови до твердості скла, а потім розпилював вздовж і впоперек, іще рентгеном просвічував... Коли коротко, він зібрав велику інформацію про типові співвідношення між товщиною м'яких тканин і особливостями кісток і

зубів. Це наукова частина методу. А закінчивши розрахунки, Герасимов брав великий шмат глини й діставав свій, ну, цей, скальпель для скульптора...

– Стеку, мабуть?

– Атож. І починався, як я розумію, творчий процес. Недаремно ж після його смерті лабораторія зачахла, а на ЕОМ не змогли створити годящої програми: машина викреслювала дикі, жахливі маски...

– Ясно. А інші кістки взагалі нічого не скажуть...

– Навпаки! Вони ж бо і стали матеріалом для висновку! Отже, це рештки чоловіка шістдесяти п'яти – сімдесяти п'яти років, який жив наприкінці XVI – на початку XVII століття. Точніше визначити не можна, але за часом збігається – чи не так? Чоловік вище середнього зросту, кістки правої руки специфічно деформовані – як у ремісника, що живе з ручної праці...

– Першодрукар різав гравюри на дереві, ксилографії. Цей вид гравюри вимагає від художника зусиль потужних, але дуже точних і виважених. Збігається, Іване Петровичу! Дякую!

– Тепер слухайте уважно. Цей старий помер після важкої хвороби, викликаной вогнепальною раною стегна.

"Ото відразу вже й старий! Мені ж не давали більше шістдесяти, особливо жінки, – образився Першодрукар. – Та ба, доводиться визнати, що у ворожінні на кістках лікарське мистецтво пішло далеко вперед!"

– Тоді це не Іван Федоров, – приголомшено вимовив Шалва Булатович. – Про його передсмертне поранення нічого не відомо...

– Це вам вирішувати... Куля зачепила стегнову кістку й залишила на ній чіткий слід дрібних частинок свинцю. Інакше кажучи, спостерігаємо травматичний остеомієліт. І навколо цього місця добре видно сліди запального процесу, викликаного отруйним впливом свинцю, та, звісно, септичністю рани. Відтак я роблю висновок, що кулю не виймали, вона була в м'язах трупа, а після його остаточного розкладання залишилася в похованні – ще один груба помилка тих, хто проводив ексгумацію! Отак! Офіційний висновок я

відправлю куди слід. А ви, товаришу, заповнюйте розписку на труп, тобто... на кістки...

– Зараз?

– Я не можу залишати ваш ящик у морзі. У мене тут мерці, матеріал суворої звітності...

– Добре, Іване Петровичу.

Першодрукар подумав, що на місці цього товстуна він теж написав би яку завгодно розписку: коли вже йому, істоті далеко не живій, несила далі витримувати мертвотний дух, що вже казати про свіжу, живу людину?

Тим часом Шалва Булатович заповнив бланк розписки, сухо подякував Іванові Петровичу, завдав, кречучи, ящика на плече і з насолодою вискочив на свіже повітря.

Таксі, навіть порожні, не зупинялися біля моргу. Нарешті Шалві Булатовичу поталанило, і немолодий таксист, скося глянувши на ящик, впустив книгознавця до салону. За несусвітну платню довів він Шалву Булатовича до музею і навіть піддав йому ящика на плече.

Дрібна купка відвідувачів на сходах при вході до церкви відвернулася від чергового екскурсовода Пощенка й радо витріщилася на новий об'єкт – добре одягненого чоловіка кавказької національності із абияк збитим ящиком на плечі.

– Вітю, допоможи! – заволав Шалва Булатович. І як тільки зміг звільнити руку, витягнув хустинку й промокнув нею чоло.

– Куди тягнемо? – діловито запитав Пощенко. – Я ж не помиляюся – це наш дорогий фондоутворювач і годувальник повернувся до рідного музею?

– Бог його знає, чи він, Вітю, – відсапуючись, заявив замзав музею з науки. – Експертиза, як бабуся, надвое сказала. Коли по-людськи, його б закопати там, де взяли, але такі ж питання – не в моїй компетенції. Тому тягнемо до мого кабінету. Сподіваюся, твої екскурсанти не розбіжаться.

Удвох вони легко віднесли ящик до колишньої трапезної, де нині розташувалася адміністрація музею. Шалва Булатович відімкнув свій кабінет,

показав Віктору поглядом на м'який стілець для відвідувачів, куди вони з неусвідомленою повагою до смерті й поставили вмістище для кісток.

– Це тимчасово, річ ясна, – визнав за потрібне уточнити господар кабінету. – Хай уже Петро Петрович вирішує, що тепер із кістками робити. З мене пляшка, Вітю.

Пощенко не без крихти таланту зобразив подяку клієнтові чи то вантажника, що привіз меблі, чи то гробокопача на Личаківському цвинтарі. Посміялися трохи, потім Вітя побіг до своїх екскурсантів, а Шалва Булатович надумав було сісти і сходу написати рекомендацію для Лариси, потім пригадав, що в кабінеті залишився лише кишеньковий російсько-німецький словник, а великий він забрав додому, тож замкнув кабінет і, насолоджуючись прохолодою, що стояла у вузькому коридорі, посунув до виходу.

На дошці наказів по музею і всіляких оголошень від профбюро яскраво білів свіжий аркуш паперу. Шалва Булатович зацікавився, пригальмував, підсвідомо відтягуючи вихід на жарке сонце, і, примружившись, прочитав:

"До Президії Верховної ради Української РСР

Міністру культури Української РСР

Голові Левівської обласної ради депутатів трудящих

Ми, діячі української культури, що підпишуться нижче, занепокоєні засиллям і агресивністю інонаціональної псевдокультури в древньому українському місті Левові, вимагаємо прислухатися до нашого голосу і відновити історичну справедливість.

Багато сторіч наші брати-українці в Наддніпрянській Україні страждали від гніту імперських русифікаторів, що прагнули, як висловилася лютий ворог нашого народу цариця Катерина II, аби "вони обрусіли і перестали дивитися, як вовки в лісі". У 1863 і в 1876 роках з'явилися Валуєвський і Емський укази, згідно з якими "української мови не було, немає і бути не може". З 1939 року ця напасть охопила й наш прекрасний український Левів. Діячів української культури розстрілювали й засиляли, в Оперному

театрі ставили російські опери та балети, закривали українські школи, вулиці перейменовували на честь російських і радянських воєначальників. У наших кінотеатрах ідуть низькопробні пригодницькі фільми, озвучені або дубльовані російською мовою, по радіо звучить космополітична, але російськомовна, так звана естрадна пісня, а в кіосках продаються московські "центральні" газети.

Багато що з цієї половини відсіється, коли наш народ розв'яже нарешті питання державної незалежності. Однак тепер конче потрібно відновити історичну справедливість і знищити у центрі Лєвова ганебну виразку – Музей Івана Федорова, відкритий у порядку лизоблюдства перед "старшим братом". Цей зайда, котрий сам називав себе на нашій землі "москвичем", не має насправді жодного стосунку до історії української культури, тому й музей його – не що інше, як тільки пам'ятник русифікації України. А чи потребує такого пам'ятника наш багатостраждальний народ?"

Була це ксерокопія. Під текстом написано було від руки почерком секретарки Аллочки: "Звернення в секретаря. Співробітникам підписувати з 10.00".

Шалва Булатович безпорадно озирнувся. З прохолодного коридору війнуло зненацька бісівським холодом.

Привид Першодрукаря тим часом насолоджувався свіжим повітрям і теплом, цілющим для старих (перед собою гріх приховувати!) кісток. Коли його мощовик, а по-європейськи кажучи, релікваріум, м'яко опустили на сидіння стільця, а носильники пішли, грюкнувши за собою дверима і зачинивши його в кімнаті на ключ, привид, звісно, пошкодував, що ніхто не вимовив над ним другого заповітного закляття, котре дозволило б йому покинути місце ув'язнення. Проте слід було задовольнитися й тими добрими змінами, що сьогодні вже відбулися в його існуванні, точніше казати, в пакибутті. Сп'янілий свіжим повітрям, втомлений після чергової подорожі, Першодрукаря стулив примарні повіки, покрутився в ящику, намагаючись умоститися зручніше, і побачив

Сон другий. Наїзд на село Спасове

Терміново, гінцем, викликаний до верхніх княжих покоїв у Мурованій вежі Острозького замку, Іван Федорович зовсім не сподівався на такий суворий прийом, про що, не втримавшись, і заявив магнатові, який завше був прихильний до нього.

– Кажеш, буцімто не здогадуєшся, за що така моя до тебе немилість? – спалахнув князь Костянтин. – А хто пообіцяв повернути спасівцям шкапу і покарати мужиків, які на спасівців наїхали?

Іван Федорович цілком щиро здивувався, що його світлість переймається такими дрібними справами, проте князь не став утримувати його в невіданні:

– Справи ці зовсім не дрібні. І це мені дивно, чому це ти, людина великого розуму, не зумів уторопати, як правильно тут учинити. Згоден, якби жителі мого села Куніна і справді ні сіло ні впало пограбували сусіднє село Спасове, що належить Ходкевичам, то, звичайно ж, їх слід було б побатьківськи покарати, а захоплене, далєбі, й повернути. Воно тоді було б похристиянськи... Чуєш, а ти не тому так учинив, що зберіг респект і хотів догодити спадкоємиці колишнього твого принципала і покровителя, покійного Григорія Ходкевича?

– Здається мені, твоя милосте, що нічим не дав тобі приводу для такої підозри. З тих самих пір, як із Заблудова я виїхав і село Мізюкове, покійним гетьманом Григорієм Олександровичем мені подароване, йому повернув, жодних стосунків із ним і його родичами зовсім не мав, – вже починаючи ображатися, відчеканив Іван Федорович.

Князь Костянтин несподівано розвеселився:

– Виходить, по-християнськи хотів учинити? Таку мав інтенцію? А забув ти, мудрагелю, що на ділі всі ми тут, на грішній цій землі, християни якраз поганенькі, такі собі. Ось скажи мені, пане друкарю, якщо доводилося

тобі діставати від ворога ляпасу, хіба поспішав ти підставляти другу щоку? А дружину ближнього свого – її хіба ніколи не жадав?

– Відповідь відома твоїй милості, – дозволив собі усміхнутися Іван Федорович. Гроза вочевидь проходила стороною.

– Аякже. І справа твоя зі спасівцями якраз така сама людська, і для неї християнська мірка не годиться. Адже, *primo*, ворожнеча кунінських мужиків зі спасівськими давня, розібратися, хто правий, а хто винуватий, у таких випадках неможливо. Я ж кунінським мужикам – мов рідний батько, а ти в тамтешньому краї мій повноважний представник, моє *alter ego*¹. А батько в таких випадках замислюватися не стане і в юридичні тонкощі занурюватися не буде, а помчить розбиратися з кривдником своєї дитини. Це було *primo*, а *secondo* буде ще важливіше. Адже ми, хвала Богові, не в якійсь Персиді чи Московії живемо. Тут вільна країна, і кожен шляхтич насолоджується свободою. А я, князь, людина у військових вчинках заслужена й не бідна...

– Таки правда, що не бідний, – дозволив собі Друкар перервати принципала. – Про твою милість серед селян примовка ходить: "Багатий, як князь Острозький".

– Перебільшують, пане друкарю! Сам бачиш, як тяжко вдається видирати то там, то тут гроші на задумку мою – друкування повної слов'янської Біблії... Ну, гаразд, не бідний. Так от, на моїх землях слово моє і є закон, а якщо підданих моїх кривдять, то я маю повне право озброєною рукою відновити справедливість. Ти ж на власні очі бачив... Тому, *ergo*², як володар села Куніна наказую тобі: нічого спасівцям не повертати, ватажків наїзду тим більше не карати, а після першого ж вибрику з боку спасівців зробити наїзд на їхнє село, Спасове, за всіма правилами військового мистецтва, тобі відомого. Все зрозумів?

– Не все, прошу пробачення у твоєї милості, – посерйознішав Іван Федорович. – А якщо, за правилами військового мистецтва, потрібно мені

¹ Друге я (*Лат.*)

² Отож, отже (*Лат.*)

перед нападом ворожу сторожу зняти, чи дозволено нам у такому разі спасівця... ну, відібрати в нього життя?

– Ні, це вкрай небажано, – так само серйозно відповів князь. – Ти в Речі Посполитій давно, тож помітив, мабуть, що шляхтичі шаблями старанно вимахують, а ось до смерті вбивають один одного вельми рідко. І ці війни дрібні або, як поляки кажуть, «домові», мають свої правила: пику набити, пограбувати, ну, ще підпалити якийсь паркан – на це особливо не зважають, натомість убити – зась! Припустімо, вийде так, що ти зарубасш ненароком спасівського управителя. На моїх землях тебе ніхто пальцем не зачепить, і возний Луцького суду не посміє тебе заарештувати, та щойно ти ступиш ногою, скажімо, до того ж бо Луцька – тут-таки зазнаєш кримінального переслідування. Зрозумів?

– Куди вже ясніше, твоя милосте, – вклонився Іван Федорович.

– А коли наказ мій зрозумів, тоді сідай. Поговоримо про нашу з тобою улюблену справу. Ти обіцяв підрахувати, скільки аркушів *in folio* потрібно, щоб надрукувати повну Біблію отим дрібним шрифтом, ти ще зразок його минулого разу привозив...

Спустившись із Замкової гори, на початку Передзамкової вулиці Острога Іван Федорович притримав коня й озирнувся. Неквапом перехрестився до Богоявленської церкви, що височіла над замком, і придивився до стрілки годинника на шпилі дерев'яної надбудови над Мурованою вежею. Виходило, що в князя він пробув півтори години і, зрештою, не згаяв цього часу марно. Авжеж! Іще раз переконався, що йому самому аж ніяк не потягнути цю махину – видання повної слов'янської Біблії.

І річ тут навіть не в грошах, які треба вкласти у видання і які навряд чи встигнуть повернутися виторгом за продані книги. Куди там! Коли навіть із львівськими міщанами, що дали гроші на видання «Апостола», він досі не розрахувався, і навіть згадувати про ці борги для нього мука – он як серце хапає, стискує, ніби сталевую рукою...

І не в майстерності книгодрукування справа – тут уже він на свої сили розраховує, бо знає і вміє в своєму ремеслі геть усе, і смаком мистецьким Бог його не обділив. Ні – йому не осилити виправлення книг усїєї Біблії. І пригадалася тут Іванові Федоровичу одна історія, яку він давно вже намагається, разом з іншими неприємними спогадами, стерти з пам'яті. Сталося це десять років тому, майже відразу після переходу московсько-литовського кордону. Тоді готувалося перемир'я, тож він разом із сином Іванком і підручним своїм Петром Мстиславцем дістався до Вільна цілком благополучно. Там якраз відбувався сейм, і російські перебіжчики щасливо потрапили в залі ратуші на прийом до короля Сигізмунда-Августа й познайомилися там із гетьманом Григорієм Ходкевичем, який і запропонував їм облаштувати друкарню в своєму маєтку Заблудові.

На тому ж прийомі підійшов до московитів шляхтич, у строї за останньою німецькою модою, але пошитому з темного сукна, і відрекомендувався Шимоном Альбертом Будним із Будного. Шляхтич люб'язно привітався і заявив з білоруською вимовою:

– Відаю я, що пани деякі книги Святого Письма друкували в Москві, тому сподіваюся, що їм корисно і цікаво буде зі мною познайомитись. Адже я в Несвіжі обладнав разом з іншими істинними християнами друкарню і три роки тому надрукував слов'янською мовою "Катехізис" й інші книги. Тут, на сеймі, не дуже-то вдасться поговорити відверто чи про речі справді серйозні, тому прошу прийти до мене завтра на скромний обід.

І розповів, де його у Вільні знайти. Щойно відійшов шляхтич, як з'явився перед московськими друкарями, неначе з-під землі, секретар гетьмана Ходкевича, сплеснув непристойно білими для чоловіка руками:

– Стережіться, вівці недосвідчені, адже був то баптистський вовк – відомий лютеранин Будний, ловець душ православних! Горіти йому в пеклі!

Іван Федорович ввічливо подякував секретареві за пересторогу, але сам якраз і не злякався: у Москві давно дружили з лютеранами, вбачаючи в них надійних союзників у борні проти католиків-папістів.

Проте на Петра Мстиславця застереження білорукого секретаря подіяло. Відпивши з кубка, він просичав, дивлячись у той напівтемний кут великої зали, де в натовпі розтанув шляхтич Шимон із Будного:

– Не сподобався мені цей панок, Іване – зіло довгоносий!

– А ми з тобою, Петре, хіба вчора народилися? Не бійся, не з'їсть, а ось щось потрібне для нас може повідати. Ходімо!

Тож назавтра почистили друкарі каптани, наваксували чоботи, причесали бороди, прихопили з собою гостинця – один із московських "Апостолів". Підлітка ж Івана залишили на постоялому дворі вартувати свої з Москви привезені безцінні скарби, що добре потрудилися згодом і в Білорусі, і в Україні – грушеві дошки гравюр і заставок, різці для дерева і сталі, шрифти та словолитню. І вирушили у Старе місто, де в провулку недалеко від кафедрального собору влаштували віленські баптисти гуртожиток для проїжджих братів. Там, у комірчині, відведеній братові Шимону з Будного, просиділи вони за доброю розмовою до самої заутрені. Себто, Петро, людина радше ремісницька, ніж книжна, швидко осоловів від світлого віленського пива і перемандрував на вузьке, немов дівоче, ліжко. А Іван і Шимон нагомонілися досхочу: сперечалися, розгинали книжки, знаходили потрібні місця, погоджувалися, сміялися, знову дискутували... Іван роз'яснив тоді Шимонові незрозумілі для того поняття православної догматики, а Шимон... Шимон справді виявився довгоносим, і справді пхав свого довгого і м'ясистого носа туди, куди безпечніше було б його не пхати: розпатякував, наприклад, про межі божественної природи Ісуса Христа. А тут здіймешся думкою, скажеш або напишеш, або, ще гірше, надрукуєш необережне слово – то не встигнеш і озирнутися, як закінчиш своє грішне життя у святому й чистому полум'ї, спостерігаючи, як сталося це з блаженної пам'яті твоїм тезком, чехом Іваном Гусом, благочестиву стареньку, що тягне тобі на твоє багаття сухе поліно – аби швидше згорів. Одначе той нічний довгоносий співрозмовник, хоч і був з православного погляду чистісінької води єретик, привабив тоді руського друкаря безстрашністю думки і внутрішньою

духовною свободою – тими самими якостями, які згодом аж так полюбилися Іванові в князі Костянтинові Острозькому, що він наважився піти на княжу службу. І постає питання: що поганого зробив він, Іван, цьому шляхтичеві-лютеранину з Будного? Як зумів, допоміг, показавши місця, де в грецьких новозаповітних книгах ідеться, на відміну від католицьких, про Бога, а не про Христа, а ще розповів докладно про свою правку за грецькими рукописами Послань апостолів? Недаремно ж попросилися, як гадав тоді, друзями.

І чим віддячив панок за добро? Торік показує йому князь, сміючись, Новий Заповіт у польському перекладі, виданий тим таки Шимоном Будним у Лиску року від Різдва Христового 1574-го. А там в передмові Іван, червоніючи від гніву, прочитав: "Знаю, що багато недавніх і невеликих ляпсусів ці друкарі, як мені вони самі розповіли, за старими книгами виправили, але старих еретиків спотворення не за московськими книжними зібраннями було правити, і замало для цього голів Івана Федорова і Петра Тимофєєва Мстиславця. Зробили, що могли, за що їм інші мають бути вдячні, але це малий іще початок". Тепер він не став би так ображатися, адже довгоносий шляхтич гірку правду написав: про голову Петрову промовчимо, але ж і його, Івана, розумної голови замало, аби правити книги Старого Заповіту. Грецьку він ще розбирає, а староеврейську – що ж, йому, на старості літ, учитися в якогось рабина? У князевій школі, що її придворні підлабузники пишно назвали Острозькою академією, вистачає вчителів-греків, є й учений вихрест – ось хай і правлять, а він свою, друкарську, частину задуму буде здійснювати...

– Щасливої дороги, пане друкарю!

Іван Федорович крутнув головою і побачив, що йому кланяється сторож біля Замкових міських воріт Острога. Він вклонився у відповідь і знову розслабився в сідлі, приготувавшись до двадцятиверстової, нудної і звичної, але тим і зручної для роздумів і спогадів дороги.

Минуло два місяці, весна перетекла в спекотне літо. Як завжди після заутрені, випивши кухоль молока, принесений чорнобривою Стефкою, Іван Федорович влаштувався за робочим столом, аби скористатись благодатною вранішньою прохолодою для роботи основним своїм ремісничим знаряддям – головою. День доводилося віддавати господарським клопотам, а їх усе прибавлялося в монастирі й п'яти підвладних йому селах, і ручній роботі: Друкар особисто, нікому не довіряючи найважливішої цієї праці, готував шрифти для задуманої ним із князем Острозьким Біблії. Зараз він вирізав із сталі зворотні зображення літер – по-німецьки «пуансоні» – що ними буде потім вибивати заглиблення в мідних пластинах. Згодом, заливаючи в ті вдавнення розплавлений свинець, і створять його підмайстри головного в друкарському ремеслі трудівника – матово поблискуючий розсип готових до набору літер. Різання пуансонів вимагало точних і водночас потужних зусиль, але рука в нього залишалася, слава Богу, тверда. А ось очі тепер швидко втомлювалися, і Іван Федорович замислювався, чи не виписати з Мюнхена окуляри...

Того ранку він надумав знайти спосіб заробити грошенят на друкування і поза службою в князя Острозького. Нічого більше не залишалось, як повернутися до ремесла, яким довелося спочатку промишляти в Московській державі – до відливання гармат. Справа важка, але прибуткова, а зараз, коли в Речі Посполитій нарешті вибрано владного і рішучого короля – угорця Стефана Баторія, війна з Московією за Лівонію, поза всяким сумнівом, пожвавиться, і нові гармати, кулеврини й мортири, будуть дуже потрібні. І зразу ж згадався колишньому гармашеві перший у його житті похід – на Казань двадцять років тому, і не стрілянина по татарській твердині на Волзі згадалася, а нестерпно тяжка праця пересування власноруч відливої гармати, "Громобоя", російськими дорогами, що розпливлися після дощу; куте залізом колесо пригадалося, і як вручну, під супровід матюків, довелося його провертати обслузі, перемазаній у грязюці, та обозним мужикам. Ось якби придумати гармату розбірну, що її можна було б перед походом легко

рознімати на частини, у непрохідних для коней місцях переносити ті частини хоч і на руках, а перед ворожою фортецею знову збирати! За такий винахід можна взяти великі гроші. Розбірний лафет – невелика хитрість, трудність у тому, як придумати розбірний ствол. Рішення було десь поруч, але до рук не давалося, Іван Федорович зосередився і майже схопив його за хвоста, коли двері скрипнули, і з'явилося в ньому кругленьке з витріщеними карими оченятами личко Стефки:

– До тебе кунінські рвуться, пане державцю!

– Нехай увійдуть.

Іван Федорович чекав цих гостей від самого світанку, коли в передранковій в'язкій тиші пробудили його далекі постріли й крики, тільки не був певен, звідки до нього піддані зі скаргою причвалають – із Куніна чи, що теж вірогідно, з Мізоча. Тоді, вранці, він зразу ж розштовхав Стефку і вигнав із свого ліжка, відправивши до її власної комірочки, де мала для годиться окрему ліжницю, на якій жіночка вночі рідко й спала. Однак тоді, відразу після наїзду, гонець не прискакав, а зараз уже, напевно, сам отаман приїхав.

Знову скрипнули двері – і з'явився отаман кунінський Мартин Шишка, а за ним терся ще один герой із підбитим оком – хто ж, як не Миколка, відомий кунінський забіяка...?

– Миколо, зачекай там! – прикрикнув Іван Федорович. – А ти заходь і двері причини, отамане.

Кунінський отаман перехрестився на ікону "Спас у силах", благословення кремлівського протопопа Сильвестра, яку Іван Федорович скрізь із собою возив і яка ось уже більше року прикрашала "червоний кут" колишньої резиденції пана Джуси, жалісно скривив свою хитру, до чорноти засмаглу пику і заскиглив:

– Вельмишановний пане державцю! Цієї ночі образили нас спасівці, гвалтом, міцно напавши...

– Гаразд, пане отамане, ти мені про це дорогою повідаєш. Скажи одне: наші всі живі?

– Є побиті, є, але живі всі.

– А в них? Стріляв хто?

– Стріляли наші, одного з них відвезли, через сідло перекинувши...

– Що вашого забрали?

– Відігнали стадо овець, поранили чабана – якраз у луги виганяв отару.

Село ми їм не віддали, билися біля частоколу і на вулиці...

– Це по-молодецьки, отамане, по-нашому! Від імені його милості ясновельможного князя Острозького наказую: сьогодні ж ударити по Спасовому! Як повернешся до села, отамане, негайно зі Спасівської сторони постав кращих парубків у дозор, щоб і птах до Спасова не пролетів, а сам збирай мужиків – хто сам зголоситься, але тільки кінних та зі зброєю.

– Наїхати під ранок, пане державцю?

– Під ранок нас можуть чекати... Тому збираємося в час обідній у Яриловій ярузі, туди я бояр і найкращих бійців з усіх сіл приведу, ударимо ж у час післяобідній, коли спасівці всі чисто поснуть.

– Так, зробимо. От тільки голодними йти в бій незвично, пане державцю...

– Незвично, зате здорово. Якщо в повне черево поранять – тут тобі й смерть, а якщо в порожнє – острозький лікар, коли пощастить, вилікує. Та й зліші будуть мужики, якщо зголодніють. А ви з Миколкою тримайте язика за зубами – в Дермані є прихильники спасівських.

– Ясно.

– І хай Миколка викличе до мене пана боярина Наума Гарабурду.

За годину, віддавши всі необхідні для наїзду розпорядження, Іван Федорович покликав Стефку і звелів подавати сніданок. Він думав уже знову про розбірну гармату, тому здивувався, коли за кашею почув хлипання. Поклав ложку і запитав суворо:

– Ти чого, Стефко?

– Пан Іван на війну поїде, а як у лиху годину вб'ють пана Івана...

– Та ніколи, курочко ти дурненька: на війні вбивають молодих, а не старих: старий знає, як уберегтися. Та й хіба це війна? Поїдемо овець назад відбивати – ото й усе, Стефко.

Стефка перестала пхинькати, дістала хустину і витерла очі. Іван Федорович придивився до неї, ніби вперше побачив: добра жіночка і чистенька, хазяйновита, нічого тут не скажеш, хоч і без царя в голові. Прижилася при хаті, так що ж було – проганяти її, відбирати хоч який притулок? Відразу ж усвідомив, що все сказане, окрім хіба що про охайність, цілком стосується і безжально виставленої ним (забув уже, як її звали), ну, отої другої прислужниці пана Джуси. І що ж? Вчинив за тілесною схильністю – але ж стільки вже гріхів за життя набралось, що в рай усе одно не пустять! Іван Федорович посопів, потім дістав кошіль, з кошеля – жменю монет і висипав, не відраховуючи, перед Стефчиною тарілкою. Пробурчав:

– Скажи завтра Захарові, щоб з'їздив із тобою до Острога на ринок. Купиш собі обновку.

У Стефки оченята загорілися, проте вона, не поспішаючи, статечно зібрала монети із столу, перелічила, поворушила губами та й завела доповідати, що саме, де і за які гроші вона собі купить. Не прислухаючись до її цвірінчання, нагадав собі Іван Федорович, що в мандрівному його житті не слід душею прив'язуватися до випадкових подорожніх, он є для цього син-одинак, хоч би який там був, поганий чи дурний, але своя, рідна кров, ось його любви і балуй. І дивлячись на напівоголені круглі перса задоволеної Стефки, легким польотом уяви перенісся вчений муж до прихованої механіки її любовного пристрою, і пригадалася йому одна гравюра в знаменитому шеститомнику покійного Андрія Везалія «*De corporis humani fabrica libri septem*»³; книжку цю із жахом і трепетом випало йому погортати в Кракові. Жіночий дітородний орган подібний там був до мортири, зарядженої немовлям. Але ж, вистрілене із цієї живої гармати, немовля росте, і якщо

³ «Про будову людського тіла в шести книгах» (Лат).

знехтувати часовою протяжністю його зростання, виникає тут цікава можливість, варто лишень переповісти цю ситуацію мовою гарматної науки...

Від своїх думок відірвався він тільки в Яриловій ярузі, де ватажка вже чекало готове до бою дерманське воїнство. Окрім нього самого, що приїхав у латах, дбайливо вичищених і нап'ятих на нього Стефкою, із зав'язками, мабуть, бантиками, по-справжньому озброєні були тільки четверо вершників: головний боярин Наум Гарабурда і троє бояр з інших підвладних сіл. Серед селян найкращий вигляд мали білашевці, що одвіку тягли військову службу. Інші спорядилися, чим Бог послав: у кого на голові іржавий шолом-єрихонка, зате груди голі, а впоперек сідла вузлувата дубина, інший, навпаки, в прадідівській кольчuzі і з самопалом, а на голові шапка. Разом – двадцять два бійці, з них із вогненною зброєю – всього четверо, а з луками – п'ятеро. Для вошивого Спасова вистачить...

Пан Наум вишукував військо, а Іван Федорович, як ватажкові й належить, виголосив промову. У ній він і наказ князя Острозького пригадав, і – коротко – збитки, завдані гордовитими та шкодливими спасівцями, і з Писання доречну цитату ("Мені мститися, і Аз віддам"), а потім перейшов до справи:

– Ударимо на двір панів Малиновичів, заберемо всю худобу. Згода, панове бояри?

– Згода, пане державцю, – усміхнувся у вуса Наум Гарабурда. – Отаман говорить, що під час наїзду вони – пани Єсиф і Василь Калиновичі – всім бешкетом і розпоряджалися.

– Тепер ось що, панове бояри: ми скачемо попереду, ви – зразу за мною, за нами отамани, у хвості – білашевці зі списками. Наше завдання – пліт повалити, ворота, якщо замкнені, висікти, супротивника приголомшити, а з'являться бійці – зв'язати їх шабельним боєм. Тепер пищальники... Хто з пищальниками, вперед!

Четверо мужиків, на робочих кобилах, що для справдешнього воїна було б ганьбою, незграбно виїхали наперед. Обличчя звичні, по-селянськи прості,

непомітно, здається, на них розбійницьке нахабство... Вбивати, щоб себе потішити, такі не стануть – і добре.

– Панове, перед штурмом я перевірю ваші пищалі, а потім викрешемо вогню і запалимо гноти. Своїх шкап там залишите з коноводом, – пошукав очима, знайшов найзеленішого молодика і тицьнув на нього пальцем. – Ти будеш у них коноводом. Пішки рухаєтеся до плоту садиби панів Малиновичів, щоб стати за плотом якраз тоді, коли ми з боярами проломимо ворота. Якщо угледите стрільця-пищальника або арбалетника, бийте по ньому – в руку, в ногу, зрозуміло? Якщо доведеться витратити заряд, тут же перезаряджайте, а збережете – так і не стріляйте до кінця. Коли Микола віджене худобу, і ми, вершники, відступимо, ви нас прикриватимете: якщо побачите погоню, відстрілюйтеся. Знову-таки: ваше завдання – не забити, а налякати або поранити. Всім зрозуміло?

– Зрозуміло, пане державцю, – не в лад озвалися мужики.

– Миколо! – покликав Іван Федорович.

– Я тут, пане! – вискочив вперед на верткій рябій дволітці кунінський заводіяка. Пика його з синцем під оком, уже лілово-синім, виражала повне блаженство: як же, бере участь у справжній панській військовій раді! – Я зрозумів, пане! Я шукаю на лугах їхнє стадо, всипаю добряче вівчареві, а худобу відганяю до Куніна!

– Правильно, Миколо! Тільки послухай мене: ти з мужиками скачеш у луки перший, як тільки проїдемо суху березу – ми з луцької дороги заїдемо на Спасове, всім ясно? А коли відженеш стадо, протруби тричі, – дістав із сумки пастуший ріжок і кинув Миколці, – щоб я знав, як далі діяти. Із собою береш усю решту бійців, крім трьох обозних.

Іван Федорович струснув поводами і проїхав уздовж нерівного шику. Цього разу вибрав найметкіших на вигляд:

– Ти, ти і ти, поїдете з підводою. Ваша справа – знайти і повернути нагробоване в Куніно, а не вийде у вас знайти своє, сільське добро, беріть натомість їхнє. Справедливо беріть – щедрою рукою, як воно на війні ведеться.

Сторож – той на підводі вгорі – поїде з вами, що робити йому в Спасові – знає... Панове, чи має хто що сказати?

І оскільки бояри й отамани промовчали, і навіть жвавий Миколка, до них зараз прирівняний, теж, Друкар хотів уже гаркнути "З Богом!" і виїжджати першим з яру, аж озвався один із селян, призначених відгонити стадо:

– Вельмишановний і вчений пане наш воєводо, вельмишановне панство бояри та отамане! Не варто було б нам спасівського вівчаря Сновида лупцювати, бо мужик він тихий і життя влітку тримається чистого, святого – не озлився б на нашу кунінську худобу через нього польовик!

Іван Федорович крякнув і спохмурнів. Згадка про поганського божка на початку наїзду загрожувала невдачею, проте рішення знайшлося швидко:

– Із цим, язичнику ти богопротивний, до свого начальника Миколи звертайся – йому вирішувати!

А собі про всяк випадок поклав він повторити Господню молитву сім разів. Легко торкнувся боків свого скакуна шпорами, схилювався до гриви, допомагаючи йому на крутій стежині, і з "Господи, помилуй!" на устах опинився нагорі, під Божим світилом. Так званий сторож мирно спав на підводі, виставивши стоптані постолі на палюче післяполуднєве сонце, і "пану воєводі" довелося для порядку легко хльоснути гарапником по його синій суконній спині. Потім під'їхав він до гирла яруги, простежив, як дереться вгору його воїнство. Останні забарилися на дні яру, а Миколка, спішившись, стояв рачки над джерелом і, неначе вовк, хлебтав воду.

Першодрукар усміхнувся, пригадавши, що в Біблії полководець Гедеон за велінням Господа перевіряє, як стануть пити з річки воїни-ізраїльтяни, і лише тих трьохсот з десяти тисяч, що хльопчуть воду, як пси, бере із собою на битву проти мадіанітян. Миколка не читав Книги Суддів, де про це розповідається, і не тому не читав, що неписьменний, а тому, що ніде йому було прочитати її руською мовою. Не знайдеш такої біблійної книги у всій Речі Посполитій, коли не рахувати її списку в повному слов'янському рукописі Біблії, тільки що привезеної в Острог королівським писарем Михайлом

Гарабурдою з Москви. Ні, все ж таки велику справу зібралися вони з князем Костянтином звершити, і якщо вдасться їм задумане, такий ось тобі Миколка зможе прочитати будь-яку книгу Біблії зрозумілою йому мовою – якщо дуже того захоче, звичайно.

Їм відразу ж поталанило: спасівське стадо паслося на найближчому від луцької дороги лузі, а святого життя чабан, такий любий місцевому польовому демонові, розгубився, побачивши військовий загін, і не чинив опору. Іван Федорович перевіряв полиці у всіх пищалей, наказав підсипати свіжого запалювального пороху і знову закрити; зачадили гноти, їхній різкий сморід підняв йому дух, як завжди, підбадьоривши перед боєм. Спасове лежало за пагорбом, і видно було вже хрест на куполі бідної церкви. Потім відкрилися криті соломою хатини, перед ними велика, теж білена і зараз сліпуче біла під полудневим сонцем мазанка із службами навколо – маєток панів Малиновичів, а між маєтком і селянськими хатинами – сторожова вишка з драбиною, порожня, без сторожа.

Іван Федорович спішив і випустив наперед пищальників. Спасове, як і раніше, спочивало в післяобідній сонній дрімоті, і жодна голова не з'явилася над плотом, в якому далекогозори очі Друкаря розрізняли вже окремі лози... Час! Він пришпорив коня і важко, з кожним гучним ударом копит об землю набираючи швидкості, помчав до воріт.

– Візьми вбік! – проревіло за спиною, і Іван Федорович притримав коня. Тут же повз нього промайнув, опустивши важкого гусарського списа, закутий у залізо лицар, в якому він насилу впізнав веселого і компанійського Наума Гарабурду.

Пролунав гучний тріск: це списом виламало засув. Залізний лицар грудьми свого коня розчинив ворота і влетів у двір маєтку, за ним Друкар і решта вершників. "Але таке вже було зі мною, – промайнуло в голові Івана Федоровича. – Все повторюється в цій безумній країні малих государів, малих воєн". Тут він не так почув, як радше передчув свист біля вуха й ривком нахилився, а випроставшись, обурено втупився в коротку сталеву стрілу, що

встромилася в стовп воріт. На майданчику вежі угледів Друкар силует стрільця: той ногою натягував тятиву арбалета. І коли отой сторож устиг піднятися – чи спав там?

– Пищальники, бийте по вежі – не дайте йому підняти голови!

Загриміли постріли, пліт зотягло димом, а з вежі звалився арбалет і спусковою скобою ледве не зачепив Миколку, який, витріщивши очі, перетинав двір, до живота притискаючи критий оксамитом кожух і ще якусь одежину. Як він тут опинився, Миколка? А ось і гідний герцовник – з ганку на гарячий пил двору злетів старший з панів Малиновичів, Єсиф. Босий, у самій довгій білій сорочці, але в розкішній соболиній шапці з пір'ям страуса над червоним розпареним лицем, вимахував він кривою турецькою шаблею. Над побоїщем війнуло приємним перегаром слив'янки. Друкаря, що хотів було спішитися, знову випередив Гарабурда, з коня уламком списа вибивши шаблю з руки пана Єсифа.

– Здавайся, пане! А-а-а, не бажаєш?

І пан Єсиф, отримавши тим самим уламком по голові, звалився в куряву, а всюдисущий Миколка зірвав з нього шапку і підхопив шаблю. Молодший Малинович, що крутився, як виявилось, поряд із братом, заскавчав і сам кинув шаблю. Іван Федорович навіть пошкодував панка: як воно напівголому, спросоння проти озброєних до зубів і закутих у броню вершників? На своїх панів дивлячись, капітулювала й челядь, що скупчилася була біля стайні з вилами та кілками, а з вежі, задерши руки догори, скотився білий з переляку сторож.

Пищальники встигли тим часом за плотом перезарядити, висунутися над ним і знову націлитися. Іван Федорович чортихнувся і проїхав уздовж плоту, задираючи стволи догори. Почув за спиною виск, обернувся. Це кунінський отаман Мартин дер вуха молодшому Малиновичеві:

– Куди наше добро заховав, ти, ідоле?

Що ж, справу зроблено. "Господи мій, Боже! – заволав подумки Іван Федорович. – Поглянь, на які дурущі витрачає раб Твій дорогоцінні години, йому Тобою ще відпущені!"

Розділ 3. Бенкет серед громадської чуми

Замовкли трагічно-оптимістичні скрипки з "Лебединого озера", на екрані з'явився прилизаний теледиктор і з помітною огидою вимовив:

– Повторюємо Заяву Державного комітету з надзвичайного стану від 19 серпня 1991 року: *"У зв'язку з неможливістю за станом здоров'я виконання Горбачовим Михайлом Сергійовичем обов'язків Президента СРСР і переходом згідно зі статтею 127(7) Конституції СРСР повноважень Президента СРСР до віце-президента СРСР Янаєва Геннадія Івановича;*

з метою подолання глибокої і всебічної кризи, політичної, міжнаціональної і громадянської конфронтації, хаосу й анархії, які загрожують життю і безпеці громадян Радянського Союзу, суверенітету, територіальній цілісності, свободі й незалежності нашої Вітчизни;

виходячи з результатів всенародного референдуму про збереження Союзу Радянських Соціа..."

Це Шалва Булатович, голий, як Адам, прочовгав до телевізора і вимкнув його:

– Одне й те саме з раннього ранку, білченятко. Набридло.

– І в нас одне й те саме, Шалво, майже з раннього ранку. Давай зробимо перерву і хоч поговоримо.

Шалва Булатович завмер на місці й витріщився на спокусницю. Незрівнянна Ірочка бажає з ним іще й погомоніти! Вона висловила цю пропозицію, задумливо споглядаючи волоокими, як у гомерівської Гери, очима стелю холостяцької квартирки Домонтовича, залишеної на час

відрядження однокурсникові Шалві. Вона покурювала, втомлено розкинувши золоте с'яво свого волосся й розпростершись поверх покривала (вранці не вистачило терпіння розібрати постіль), і ліниво ворушила хіба що правою рукою із сигаретою: попіл струшувала на блюдце. А блюдце стояло між її рожевими грудьми з неймовірно досконалої форми сосками, багато разів обцілованими сьогодні – і в цілому картина, що відкривалася Шалві Булатовичу з іншого боку кімнати, від телевізора, була така... Така, що відтепер неминуче ввижатиметься йому в передранкових снах.

Він усівся поряд, трохи соромлячись свого черевця (прикритого, втім, кучерявим чорним волоссям), і погладив пожадливою рукою стегно: дивно і привабливо прохолодне, воно, здавалося, ще тремтить після обіймів.

– Відчепись, прилипко! Дай хоч докурити по-людськи.

Ох, це вже її куріння... Прикмета передової дівчини сімдесятих. Дамська вбиральня в універі, що з неї валить тютюновий дим, викладачки бігають скаржитися ректору, бо до вбиральні на перерві не потрапити. Сигарета замість репліки в суперечці, замість власної дотепності та ерудиції, знак загадковості, ілюзійна прикмета легкої доступності, що вводить в оману кожного, хто цього жадає...

– Знаєш, білченятко, – прочистив він горло, угамувавши ніжність, що підступила, – я глибоко ціную той факт, що ти прийшла сюди, як і пообіцяла – не злякалась військового перевороту...

– Та в нас просто радіоточка не працює! Вранці увімкнула телик, а там – класична музика. Знову, думаю, хтось помер! Горбачову рано, вирішила, що Каганович...

– Ну, ти даєш, Каганович! Заради нього не стали б оголошувати всесоюзної жалоби...

– Тут могли б. Він, Лазар Мойсейович, на Україні двічі був першим секретарем. Та хіба це військовий переворот? Хіба бувають такі військові перевороти? Я, коли їхала сюди, жодного танка не бачила.

– Я, чесно кажучи, білченятко, на повідомлення ТАРС теж великої уваги не звернув: все про нашу зустріч думав, боявся – а що, як не прийдеш, а якщо не прийдеш, то через що не прийдеш? Але тепер і мені здається, що цей переворот якийсь несправжній. Адже списки всіх демократів, бандитів там... ну, ще цеховиків у КДБ давно підготовлені, і будь-який просталінський переворот почався б із арештів удосвіта – та ось арештів якраз і не було...

– Звідки ти знаєш, що не було арештів? Я он щойно себе підстьобувала, уявляючи, що зараз в підвалах КДБ (ну, знаєш, де всі сталінські пристрої для тортур залишилися?) гебісти людей катують...

– Збочене ти моє білченятко! Якби були арешти, неодмінно хтось би та й зателефонував – хіба ні?

– Сюди? Адже Домонтович у від'їзді...

– І не тільки сюди, – Шалва Булатович спохмурнів ураз і, не підводячи очей, заявив. – Пробач, білченятко, але я мушу дзвякнути в одне місце.

– Заради бога, дзвони, – Ірочка загасила сигарету, поставила блюдо на підвіконня, сама встала на коліна і втупила в поклонника свої очі-прожектори.

Груди її звисилися дещо вниз, їхня довершена форма набула тепер нових вимірів, і чоловічий пристрій поклонника вельми чітко на цю зміну відреагував, проте Шалва Булатович обмежився тим, що чмокнув її в шовкове на дотик плечико і ретирувався до передпокою, не забувши щільно прикрити за собою двері. Телефонний апарат стояв у Домонтовича в передпокої на полиці, проте був обладнаний новомодним довгим шнуром, тому Шалві Булатовичу вдалося занести його до ванної кімнати й навіть там зачинитися.

Швидко накрутив він номер власного телефону.

– Ти де це застряг, любіший мой? Я вже хвилювалася, ГКЧП ж.

– А я на зборах якраз із приводу ДКЧП. Ми тут... виробляємо ставлення до цієї події.

– Я дуже непокоюся за тебе, любіший мой. Ти знаєш мій принцип – ніколи не слухати голосів "із-за бугра", але сьогодні я знайшла "Немецькую волну", а там тільки й говорять про те, що до Москви введено війська. Танки

стоять на кожній вулиці. Буцімто до міста увійшли дивізії імені Дзержинського і Бандеромиргородська. Тобі це про щось говорить?

– Співчуваю москвичам. Я хотів тебе заспокоїти. У нас, у Левові, все в нормі...

– Обіцяй мені, Шарло, що не підеш на демонстрацію проти ГКЧП або на барикади!

– Обіцяю, білченятко.

– Мені твоєї обіцянки, палкий мій грузине, мало. Поклич до телефону когось із ваших, хоч би й Петра Петровича. Я хочу від сторонньої людини почути, як там у вас ідуть справи.

– Тут із наших поблизу тільки Ірина Степанівна. Покликати?

– Будь ласка, любімий мой!

Голий Шалва Булатович спересердя обмотався дротом і поплівся до кімнати. Боявся побачити спокусницю вже одягнуеною, до втечі готовою, і був приємно вражений, заставши її в первинній позиції: Ірочка критично вивчала педикюр на піднятій вгору, як у кицьки, що надумала вилизатися, стрункій правій нозі. Схаменувся, затиснув рукою мікрофон і прошепотів:

– Це моя благовірна, білченятко. Благаю, переконай її, що я не збираюся на барикади. Ага, ще одне... ми з тобою на зборах.

Ірочка сіла на ліжку, притягла до себе поклонника так, щоб голова його опинилася між її грудей, а руки на стегнах, і проворкотіла в трубку:

– Добридень, Нонно Потапівно. Так, тут ніхто не має наміру йти на барикади. Ні, вам зовсім нічого непокоїтися. Я, щоправда, пропонувала завершити збори і розійтися, але ваш чоловік, Нонно Потапівна, щоразу наводив вагомні аргументи проти, вельми вагомні, часом просто затикав мені рота... Дати йому трубочку? Ні? Не думаю, що скоро закінчиться. Кожен виголошує промови, і що далі, то довші. І вам усього якнайкращого!

Не моргнувши нафарбованими очицями, перетерпіла Ірочка символічний ляпас, отриманий від поклонника, і, не гаючи часу, відповіла на нього повновагим лящом:

– Це тобі за те, що змусив розмовляти з твоєю дурепою, з якою ніколи ся не розлучиш. Послухай, Шалво, ти до неї аж занадто уважний!

– Свою сімейну ситуацію, білченятко, я тобі вже разів з двадцять пояснював...

– Гаразд, ти проштрафився, тому пропускаєш чергу. Адже тепер мені було трудитися, а тобі лежати, га? Зробимо навпаки. І я хочу, щоб було так, як у фільмі "Дев'ять із половиною тижнів", коли вони відірвалися від погоні та й злягалися в закутку під дощем... Тільки спочатку віднеси мене у ванну і помий...

Шалва Булатович не став нагадувати, що герой Міккі Рурка в цьому фільмі мав труднощі з ерекцією. Він узагалі поплив за течією і пізнав у передпокої, тримаючи кохану на руках, силу-силенну нових відчуттів, особливо коли вона куснула його за вухо і прошепотіла:

– Уявляєш, зараз Білогуза підвісили до стелі та катують розжареним залізом, а де твоє розжарене залізо?

Проте в кінці пригоди, коли насолода стала нестерпно наростати, почув він зненацька скрегіт ключа в замку. Обопільні, неспинні судоми вже відчуваючи, побачив Шалва Булатович, немов у страшному сні, як вхідні двері відчиняються і з'являється в передпокої, за два метри від нього і його коханої, секретарка Петра Петровича, Аллочка. Аллочка-відьмочка.

Ірочка нічого не бачила і не чула: вона завжди заплющує очі в рішучий момент і зараз, повиснувши на могутній шиї поклонника, стогнала в солодкому самозабутті. Шалва Булатович і собі примружився, сподіваючись, що, знову розплющивши очі, вже не побачить Аллоччиної примари. Вона і справді спробувала зникнути у вхідних дверях, що залишалися відчиненими, але звідти її виштовхнув назад у передпокій господар квартири, Домонтович. Грюкнув за собою дверима і, своєю чергою, застиг, неначе статуя.

Шалва Булатович із жахом уявив, що може відбутися, якщо непрохані споглядальники налякають зараз Ірочку, і виконав той єдиний рух тіла, який

тільки й міг урятувати їх обох від ганьби. Вона, відчувши, що поклонник відскочив і знову пригорнувся до неї, куснула його за вухо і проворкотіла:

– Навіщо, дурнику? Я ж казала, що сьогодні абсолютно безпеч... Ой!

– Ми тут не самі, білченятко, – просичав він, відчуваючи цього разу від її укусу тільки біль і незручність, проте Ірочка вже розвертала його, щоб прикритися широкою спиною поклонника.

– Добридень..., – нарешті здобулася на слово Аллочка. І додала тремтячим голосом. – Я лише на хвилинку. Владислав Янович обіцяв напоїти кавою, в нас удома саме закінчилася. Ірино Степанівно, а у вас не знайдеться сигаретки?

– Та годі тобі, – озвався Домонтович. – Ми з Аллою відвернемося на пару хвилин, поки ви одягнетесь. А тоді ми з тобою, Шалво, поговоримо.

Потім жіноцтво помандрувало на кухню курити і варити каву, а приятелі зачинилися в кімнаті.

– Ну й аура тут, можна тільки позаздрити! – протягнув Домонтович, роздуваючи тонкі ніздрі. – Недаремно в Ірочки такі чарівні півкола під очима, а в тебе й узагалі чорно. А чому тоді ми застукали вас у передпокої?

– Це була примха леді. Забажала, щоб як у кіно, – неохоче пояснив Шалва Булатович, якому не подобаються масні розмови між чоловіками, і, вирішивши змінити тему, напустився на приятеля. – Ти хоч уявляєш, Домонтовичу, що нам загрожувало? У Ірочки міг з переляку статися спазм круглих м'язів, а що тоді робити? Викликати "швидку допомогу"? Ніколи не забуду, як пожежники діставали з баштового крана кранівницю з її коханцем-бригадиром. Лікар побоявся дертися на кран, так їх пожежники спершу обмотали ковдрою, а потім півгодини спускали на руках. Внизу реготав плебс, і ридав, розмахуючи кулаками, чоловік кранівниці. Її там у кабінці щось налякало – вони і склеїлися, ти уявляєш?

– Але ти ж не в кабіні кранівниці був, а в моїй затишній «кавалерці». Теж мені знайшов надзвичайну ситуацію! Ну, викликали б "швидку", підмазали б

медбрата, він зробив би укольчика в Ірчину чарівну сідницю, і всі посміялися б.

– Легко тобі говорити – посміялися! А як ти тут опинився? У тебе ж відрядження до двадцять другого!

– Правильно, до двадцять другого, але нам наперед командировочні посвідчення підписали! Я й уламав Аллочку пересидіти ці днинки в мене, а чоловік думатиме, що вона ще в Москві. Ледве уламав – а тут така зустріч! Ну ти, Шалво, даєш – розкішну тьолку зняв! І як тільки тобі вдалося?

– Тяжкими трудами залицання, Домонтовичу, як же ще... А щойно допущений був до ложа, смертельно закохався. Тому і не заїкайся про груповуху. Ірки не дам!

– Про що ти? Ця Аллочка таку герцогиню з себе корчить, хоча наш завідувач за правом начальства давно її дере! А сама з твоєю Ірчкою не витримує ніякого порівняння. Одна перевага – молодша, та й та...

– Та й ця перевага з часом проходить, таке життя. Ніяка вона, Аллочка, ось у чому її біда, – дав оцінку Аллочці Шалва Булатович і хотів ще додати, що несмачна вона, як той банан, але схаменувся, бо почуте буде неприємне Домонтовичу. – Послухай, давай до вечора кантуватися разом! Ти ж ховаєшся, а ми вискочимо з Іркою до гастронома по життєві припаси, та ще погуляємо півгодини, щоб дати вам освоїтися. А потім перекусимо: адже там на кухні бутель "Хванчкари" і грілка з чачею, остання передача з Дманісі, більше родичі не обіцяють. Ви влаштуєтесь тут; бачиш, ми навіть не розстилили, а нам і ванної кімнати достатньо – благо ЖЕК злякався ДКЧП і пустив гарячу воду. Гаразд?

– Аякже... Спасибі тобі. А то я просто не знаю, про що з Аллочкою можна розмовляти. Замучився в Москві, чесно кажучи. Не говорю вже про те, що всю роботу за бариню робив...

– Що ж, Домонтовичу, любиш кататися...

– До речі, щодо саночок. Ти чому це прохання про закриття музею не підписав?

– Бо там чистісінька маячня – сам, хіба, не бачив? Нібито перший український книговидавець і друкар не має жодного стосунку до української культури!

– Всі бачать, Шалво, що маячня, але з начальством сваритися – все одно що проти вітру плювати. Це раз. А два – нам з тобою це тільки вигідно. Одна річ – музей, а інша – Науково-дослідний інститут історії українського друкарства Академії наук. Фірма! І ставки вищі, ніж у Міністерстві культури.

– Не забувай, що я доктор наук, як-не-як, а твій Сапогов – навіть і не кандидат.

– Ох, Шалво, інші часи настають, водичка каламутна полилася... А наш Петро Петрович Сапогов уже став офіційно Петром Сапогівом, про що зробив спеціальне оголошення в "Вечірці". Не читав?

– Який він, у біса, Сапогів? Адже родом з-під Пензи.

– Не подобається, Шалво, мені твій язик: надто вільно теліпається. Пригадай, хто ми з тобою – тьху! А Петро Сапогів – людина керівна. Отже, дивися, не втрапити б тобі в халепу із твоїм московсько-білоруським першодрукарем. Що ж, підемо до тьолок і спробуємо твоєї "Хванчкари"?

Розділ 4. Музей помер. Хай живе інститут!

Олегові Богдановичу Білогузу цей відвідувач не сподобався з першого погляду. За останні бурхливі місяці Олег Богданович, один з лідерів націоналістичної партії «Порив», яка, за його переконанням, зіграє ключову роль у здобутті Україною справжньої незалежності, звик до захоплених поглядів екзальтованих, недбало вбраних патріоток бальзаківського віку – цієї основної живої сили «Пориву», що забезпечує масовість його мітингів і публічних акцій, звик до вигуків "Слава!" і "Хай живе!" на свою честь, до захоплених поглядів відчайдушних бойовиків УНА-УНСО, до самотніх обідів у залі ресторану, закритій задля його зручності на "Спецобслуговування".

Ось уже декілька місяців засідаючи у фотелі міського голови Лєвова, Олег Богданович, сам родом з-під Черкас, гнізда волелюбного наддніпрянського козацтва, гостро відчував природжене підлабузництво перед владою, виховане в західному українстві багатівіковим поневірянням під гордовитими польськими та австрійськими панами. Здоровим глуздом і серцем розумів потворність цієї підлесливості – і не обурювався, не присаджував підлабузників. Через те, як сам вважав, що душа його ще не відігрілася після сімнадцяти років північних відсидок за політичними і за штучними кримінальними, сфабрикованими КДБ, звинуваченнями. Цей же сивий чоловік із прямою спиною тримався гідно, до того ж був явний пенсіонер, тобто належав до соціального прошарку, Олегові Богдановичу знедавна неприємного. Пенсіонери завжди голосували неправильно – і під час референдуму щодо майбутнього СРСР, і на всіх і всеньких мітингах і виборах; назавжди отруєні комуністичною пропагандою, вони до того ж звикли до колективізму й організованості, притаманних тоталітарному режиму. Тому Білогуз вбачав певну вищу справедливість у тому, що саме нинішнім пенсіонерам належить вимерти першими під час митарств, які очікують на Україну і відповідають тим сорока рокам, коли Мойсей водив ізраїльтян пустелею, позбуваючись тих з них, хто пам'ятав єгипетське рабство.

– Слухаю вас, – сказав Олег Богданович.

Відвідувач відрекомендувався, і Білогуз, надряпавши в нотатнику "Давид Павл.", миттю викинув його прізвище з голови.

Відвідувач почав викладати на стіл перед Білогузом пожмакані, але прикрашені печатками та розчерками папірці й доводити необхідність термінового капітального ремонту якогось старовинного будинку в центрі Лєвова (тут їх називали по-польськи – "камениці"), що в ньому мав нещастя проживати разом з іншими мешканцями. Олег Богданович одразу ж втратив до справи будь-який інтерес. Адже офіційно такі питання не розв'язувалися через жорстокий дефіцит, а як їх усе ж таки розв'язують його заступники, Олегові Богдановичу, що волів займатися політико-організаційними

питаннями, було зовсім нецікаво. Коли ж у пристойній формі він повідомив про це відвідувачу, той раптом заявив:

– А заступник ваш хабара зажадав.

– За що хабара? – підняв брови Олег Богданович. – Будматеріалів у міста просто немає...

– А ось навпроти нас пані із Канади надбудовує на такій самій камениці ще два поверхи, і до цього будівництва вантажівки з цеглою, цементом і столярнею стоять у черзі...

– Так вона ж на свої долари будує...

– А цеглу, скажете, з-за океану сюди везе?

– Адже ви пенсіонер, чи не так? – запитав неприязно Олег Богданович. Зазирнув у нотатник. – А де ви, Давиде Павловичу, коли не секрет, служили?

– В армії, тридцять років відслужив військовим будівельником.

– Зрозуміло...

– Що ж вам стало зрозуміло, Олеже Богдановичу? Хочете сказати, що якби я служив в дивізії СС "Галичина", то ви прихильніше поставилися би до мого прохання?

Не чекаючи відповіді, прохач піднявся з крісла і прийнявся збирати свої папірці.

– Я не маю до українських ветеранів СС більшої пошани, ніж до ветеранів окупаційної Радянської Армії, – процідив Білогуз, вже ледве стримуючись. Капосний стариган зумів намацати його найвразливіше місце: незважаючи на політичну необхідність, Олега Богдановича пригноблювало загравання не тільки з тими націоналістами, що вірно служили Гітлеру, наприклад, у тій самій дивізії СС "Галичина", але і з бандеровцями: ті спочатку з благословення німців улаштували різанину польської інтелігенції в Левові, знищили тут тисячі євреїв, а потім старанно допомагали ліквідувати євреїв і комуністів по всій Україні, але невдовзі посварилися з фашистськими добродійниками та й заповзялися воювати вже проти всіх – німців, росіян і поляків.

– Чому ж тоді дозволили влаштувати вшановування цих фашистів-недобитків у центрі Левова та ще й частування за державні кошти?

Дивлячись у пряму спину сивої нікчеми, що крокувала з кабінету, подумав Білогуз, що даремно ці пенсіонери такі впевнені в своїй безкарності. Тепер усі кинулися приватизувати квартири – можна такому й не дозволити, син-алкоголік спробує зайнятися дрібним бізнесом – куди він прийде, як не до міської управи? Шкода, що не записав прізвища й адреси, втім, у секретаря, звичайно, є всі дані ...

– Ви в технічному нокауті, пане Олеже.

Олег Богданович стрепенувся, пошукав у величезному кабінеті власника знайомого зухвалого голосу і побачив його в кінці довгого стола для засідань: у фотелі, призначеному для сидіння на половинках сидниць та в трепетному шануванні начальника, радник міського голови Френк Грицун розвалився, як зумів, фамільярно – хіба що ноги на полірований стіл не поклав.

Господар кабінету вирішив не вставати й обійтися без шейк-хенда. Буркнув тільки:

– Ви тут давно?

– Постановілем увійти без доповіді і послухати, як ви приймаєте прохачів, босе, – пояснив нахаба-радник. Білогуз нагострив вуха: Грицун розмовляв начебто українською, але з незвичними наголосами, часом із домішкою малозрозумілих західноукраїнських виразів. – Правильно зробилем, тому що ви потребуєте термінової допомоги. Ви тільки що втратили один голос (а цілком можливо, що і цілий десяток голосів) на президентських виборах. Слухайте тепер аналізу...

Білогуз вирішив пересилити образу (коли б він так само часто, як це бувало останнім часом, ображався на пересилках і в таборах, давно б лежав сумирно десь у вічній мерзлоті) та уважно вислухати розумного фахівця, якому платять із народної кишені несусвітні гроші, та ще й у доларах. Він усміхнувся, покинув свій різьблений під старовину фотель за величезним письмовим столом і всівся навпроти Грицуна:

– Слухаю і корюся, пане наставнику.

– Ось бачите, вмiєте ж усмiхатися, коли не хочеться! Адже ви, пане Олеже, починали журналістом, належали до другої якнайдавнішої професії, отже, знаєте, як це робиться. Усміхайтеся частіше! Keep smiling! Тим більше, що посмішка у вас лепська і показує ви нині бездоганні американські зуби. Тепер – аналіза. У вас тут дотепер панує печерний парламентаризм московитів, коли претендента на найвищий пост обирають у вузькому колі, в отакій собі раді старійшин, а народ привчений слухняно піднімати руки. До речі, як результат дії цього механізму, але вже всередині «Пориву» ви опинилися депутатом Верховної Ради. Якщо вірити пропаганді вашого «Пориву», він має стільки членів, що самих їхніх голосів вам достатньо для перемоги на виборах, та щось примарною здається мені ця ваша статистика...

– Згоден, хоча ваші "праймеріз" із тієї ж опери, – згорбився в своєму кріслі, уважно слухаючи, Олег Богданович. – Проте не забувайте, що боротьба за першість точиться й усередині нашої партії, та й переміг я на останньому з'їзді не з такою вже й великою перевагою над колишнім головою, цим поетом...

– Можливий розкол «Пориву» (а мені він здається неминучим через структурну аморфність цієї вашої, пробачте мені, говорильні) тільки ускладнює вашу індивідуальну ситуацію. Проте важливіше зараз інше. Заявивши про своє бажання балотуватися в президенти від «Пориву» і від усіх патріотичних сил, ви, босе, виходите на новий виток своєї політичної кар'єри. Зараз, коли починається реальна передвиборча боротьба, ви повинні дотримуватись принципів західного парламентаризму, інакше неминуче програєте. Тут усе стає важливим. Бачив я базовий плакат: "Україна – Білогуз!" Скидається на девіз Людовика XIV "Держава – це я!", зате бере за живе. Ось світлину я б замінив...

«Світлину? – здивувався Олег Богданович. – А, фото». Йому самому воно не дуже сподобалося: фотограф примусив браво випнути груди, молодецьки розвернути вузькі рамена, та ще й невдало підстрижені вуса

настовбурчилися – точнісінький вийшов старшина-пожежник. Однак оточення його захлиналися від захоплення, розхвалюючи портрет, він і вирішив не перейматись. А ось тепер невідомо чому образився, але кивнув:

– Замінять.

– Сподобалася мені теза, що Україною мають керувати українці, але так, щоб євреї, росіяни, поляки, молдавани та інші народи, що живуть в Україні, почували себе тут іще краще, ніж самі українці. Нісенітниця, між нами кажучи, але ж звучить! Та головне для вас зараз – боротися за голос кожного потенційного виборця. А ви що сьогодні зробили? Вам не сподобався цей злий дідуган – і ви тут таки дали йому про це знати. Він вас про щось просив – ви тут таки навідріз відмовили. Помилуйте, пане Олеже, але якщо ви, будучи міським головою західної столиці України, бачите в цьому тільки трамплін для стрибка в фотель президента, а тому не схильні гаяти свій час на питання економічні – Боже допоможи! Ось тільки зовсім не обов'язково зізнаватися в цьому кожному стрічному. Просять вас про щось – обіцяйте допомогти! Вказують на хабарника – обіцяйте розслідувати й посадити! Говорять, що чимось завинила реемігрантка з Канади (чесно кажучи, я не зрозумів деталей, якась тут ваша специфіка господарювання) – обіцяйте розібратися! Тільки так! А потім проводжаєте до виходу з кабінету, ще раз усміхаєтеся, і – традиційний шейк-хенд.

– Пообіцяти і не виконати обіцянки – це ще гірше, погодьтеся, Френку, – задумливо вимовив Олег Богданович, що вже встиг скучити за своїм зручним фотелем, зробленим за індивідуальним замовленням у Чехословаччині для колишнього господаря кабінету, першого секретаря обкому КПУ.

– Чому це – не виконати? У мешканців камениці, врешті-решт, викупить їхні квартири новий господар і зробить ремонт, хабарник колись таки передасть куті меду, а навколо тієї канадки справді слід здійснити галас, аби люди бачили, що ви не даєте спуску глитаям. Остання ваша помилка – найсерйозніша: ви не зуміли пояснити, чому вступили до спілки з правими націоналістами.

– Ви мій радник, ось і порадьте, що мені говорити, – буркнув Білогуз.

– Я розумію, що ви є колишній комсомолец, колишній комуніст і що боротьбу з режимом починали, щиро бажаючи виправити несправедливості всередині самої комуністичної системи. Звичайно, ви так виховані комуністичною системою, що вам неприємне братання з ультраправими, із залишками Організації українських націоналістів. Зізнаюся вам, що і мені, людині вільній, громадянинуві США, ніколи не подобалося спілкування з тією хоч би Славою Бенько: теж мені міс Марпл зі сталевими кігтиками...

– При чому тут виховання системою, Френку? – подивився Білогуз співрозмовнику прямо в очі й глибоко зітхнув. – Вам цього не зрозуміти. Бандерівці наприкінці сорокових і в п'ятдесятих роках убивали моїх земляків і землячок тільки за те, що ті приїжджали в ці краї працювати за розподілом. Учителюк і медсестер розстрілювали і вішали, уявіть собі!

– За розподілом – це як?

– Вища освіта в нас безкоштовна, і майже всі студенти отримують державні стипендії, проте випускник зобов'язаний три роки відпрацювати там, де йому вкажуть. А в ті роки пролягла кривава борозна між Заходом України та її Сходом, де до того ж і радвлда господарювала на двадцять років довше. Тепер це одна з головних проблем для нашого «Пориву», – пояснив Олег Богданович.

– Тепер зрозуміло. Становище у вас складне, адже від крайнього націоналізму до фашизму – один крок, а фашистів і в Штатах, і в Європі давно вже на дух не переносять. Проте ви маєте придумати пояснення, яке надалі зможете дати в будь-якій аудиторії – і відставникові Червоної Армії на кшталт сьогоднішнього, і патріотичному членові «Пориву». Дати абсолютно спокійно, не замислюючись і не вдаючись до свого емоційного досвіду.

– Легко сказати. Ви – радник, ось і виконуйте свої обов'язки. За це вам гроші платять, Френку, й чималі.

– До речі, я міг би застрайкувати, тому що вашої символічної винагороди не отримую вже третій місяць.

– Всім затримують, – буркнув Білогуз.

– Місцева екзотика? Післязавтра вранці я починаю курс лекцій про сучасне становище в Україні, оголошений у Мюнхенському вільному українському університеті. Тому приніс вам сьогодні свої рекомендації щодо справи про цей Музей Івана, як його? ...так, Федоріва. Теку повертаю.

– Залиште тут. Отже?

– Наскільки я зрозумів, передача нинішніх приміщень цього музею греко-католицькій церкві є справа вирішена, а реальна проблема в тому, чи слід зберегти музей, відвівши йому інші приміщення. Я правильно зрозумів?

Олег Богданович кивнув. Йому дуже не сподобався перехоплений ним погляд цього американського хлюста – недобрый погляд, поблажливий. Ніби вважає його цей доктор філософії людиною емоційною, надміру образливою і слабкодухою. Подивилися б ми на тебе, красеню, після сімнадцяти років відсидки. А що б ти, друже, на зоні робив? І Олег Богданович новими очима побачив прилизаний проділ і крихітну борідку свого радника, надто чистенького для справжнього чоловіка, пригадав його субтильну витончену ходу – і ось уже ніби наяву: сидить Френк у камері біля параші, з поголеною головою, підведеними вуглинкою очима; вуха прикрашені саморобними сережками, а в жалісно протягнутій руці – миска, пробита посередині цвяхом.

– Ви мене не слухаєте, пане Олеже?

– Вибачте, замислився про інше. Прошу?

– Я говорю, що мотивація фундації музею була щонайменше дивна і, в кожному разі, глибоко провінційна. Який взагалі може бути "першодрукар" у XVI столітті, якщо в Китаї друкування книг виникло в XI столітті, а в Німеччині – в XV? Це все одно, що відкривати в Києві музей першого українського дистриб'ютора телефонів Белла. На мою думку, та обставина, що перша друкована книга з'явилася в Україні через сто п'ятдесят років після першої німецької, є ганебна для цивілізованої країни, і цей факт не популяризувати треба, а приховувати.

– Тим більше, що перша друкарня у Левові, чув я, існувала вже 1460 року. Начебто КДБ засекретив цю інформацію, – промовив Білогуз.

– Зачекайте, зачекайте... Це ж коли – ще за життя Гутенберга? Коли він намагався зберегти таємниці свого винаходу? Боюся, що це на кшталт троянців-українців, – прищурився на співрозмовника Грицун.

Той недбало кивнув.

– Отже, музей не потрібен. Друге питання: що робити з фондами та співробітниками? Фактично тут дві проблеми, їх треба розглядати по черзі. Я поцікавився – і з'ясував, що фонди музею було вилучено, переважно, із Відділу рідкісних книг Левівської наукової бібліотеки вашої Академії наук, дещо надійшло з Москви та Ленінграда. Логічно буде фонди музею повернути до Наукової бібліотеки.

– Згоден, Френку. І нових приміщень не потрібно.

– Щодо співробітників питання складніше. Там, як я розумію, доволі сильний науковий колектив, є навіть доктор наук, що у вас рідкість...

– Це радянський доктор наук, а ваш доктор відповідає нашому кандидатові – нижчому науковому ступеню. Як тільки руки дійдуть, зробимо і в нас, як у всьому вільному світі, Френку.

– Я веду до того, що цих людей слід зосередити в новому відділі наукової бібліотеки, перевівши туди наукові посади і ставки музею. Містом блукають чутки про фундацію якогось нового Інституту українського книгодрукування – ось це було б несолідно.

– Думаєте, мені подобається, коли педвуз перейменовують на університет, а ремісниче училище – на коледж? А академій понавилазило, немов грибів після дощу! Теж треба буде навести лад...

– Добре, що наші думки збіглися, пане Олеже. Відзначу також, що керівництво Академії Наук не піде зараз на створення нового дослідницького інституту: у них немилосердна криза. Отже, потрібно створювати дослідницький відділ у бібліотеці, а приймати туди тих самих людей, але

заново і з розбором. От і з'явиться можливість хоч там позбутися людей некомпетентних, злісних комуністів і агентів ворожої політики Москви!

– Все?

– Так, пане Олеже. Я можу йти збиратися на літак?

– Зачекайте, – наморщився Білогуз. – Я повинен подумати, питання не з простих.

Питання і справді непросте, і він глипнув на жовто-блакитний телефон, по якому міг запросто зв'язатися з Президентом. Попросити в пана-товариша Шевчука поради, шанобливо її вислухати й відтак примусити його розділити відповідальність було б дуже корисно. Проте цей хитрун, що зумів із секретарів ЦК КПУ проскочити на пост першого президента незалежної України (ось де ганьба!), вислизне, як намилений. Вже якщо він на питання про голодомор 1933 року мав нахабство відповісти журналістові, що поняття про нього не мав, то від питання про Музей Івана Федорова тим більше відхреститься. Гарзд.

– Ваші пропозиції приймаються. Найбільш слухною мені здається остання пропозиція, про кадрову комісію. Ви її і очолите, як тільки повернетесь з Мюнхена. Запросіть туди ще одного-двох фахівців з діаспори, відрядження ми оплатимо. А я пришлю свого завідувача відділом культури та науки, в нього на руках будуть об'єктивні дані.

– Які дані, пане Олеже?

– Виписки з особистих досьє. Мої колишні «друзі» з КДБ підкинуть. Куди тепер подінуться! – усміхнувся Білогуз.

– Мало не забув! Адже у мене для вас подарунок, пане Олеже, – радник дістав із "дипломата" і урочисто виклав на стіл два блакитні фоліанти. – Це перші томи "Енциклопедії українознавства", яку вчені з діаспори тридцять років створювали у Франції, в Сарселі, і лишень років п'ять тому завершили друкування. Тепер усі томи будуть репринтно перевидавати тут, у Левові. Я чув, що з директорів заводів зібрано вже великі гроші. Почитайте – і ви

зможете оповитися духом українських патріотів діаспори, пізнаєте їхню ментальність. Пробачте, пане Олеже, я побіг.

Білогуз присунув до себе книги. Звідки цьому бундючному хлюсту було знати, що він тримав у руках націоналістичну енциклопедію ще в шістдесятих, і саме ось ці перші два томи. Запросто можна було опинитися на Колимі тільки за зберігання їх, зафіксоване під час обшуку. Тоді його, недосвідченого київського правозахисника, вразило багатство відомостей про переслідування українських патріотів у передвоєнній Польщі, німецькими фашистами і особливо в СРСР – але не тільки... Білогуз швидко перегорнув другий том. Ось тут – на розвороті портрети київського історика Василя Данилевича, харківського фізіолога Василя Данилевського і російського письменника Григорія Данилевського, а поряд з ними – фото молодої людини, а обличчя в неї – з тих, про які в народі говорять... Ні, не варто згадувати приказку, як-не-як хлопця повісили в молодому віці. Швидко пробіг очима статтю: "**Данилишин** Дмитро (1907–32), ремісник, бойовик УВО й ОУН, відомий з атентату на *Голувка* (1931) і з нападів на пошту в Трускавці й Городку; за останній був повішений поляками 23.12.1932 разом з В. Біласом. Одна з найгероїчніших постатей ОУН, мав великий вплив на поширення орг-ції на Зах. Укр. Землях. На знак протесту проти повішення укр. суспільність зареагувала м. ін. спонтанним бойкотом поль. монополій (протиалькогольна і протинікотинна акція)".

Гм, наші сьогоднішні наддніпрянські патріоти такі бойкоти навряд чи підтримали б, та й патріотки теж – он як на мітингах смалять продукцію радянської тютюнової монополії! "Атентат" польською – це замах, спроба політичного вбивства. Прізвище Голувка набрано курсивом, отже, шукаємо в цьому самому томі. Ось: "**Голувко** (Golówko) Тадеуш (1889–1931)" – поль. політик і публіцист, співр. Пілсудського, начальник східного відділу в Міністерстві Закордонних справ, прихильник українсько-польського зближення, підтримував українську політичну еміграцію... Убитий в Трускавці ОУН, яка обвинувачувала Голувка в духовному обеззброюванні українського

суспільства..." Виходить, поляка вбила ОУН за загравання з українцями і за допомогу українським таки політемігрантам. Отак! Моторошно й подумати, що почнеться, якщо сьогоднішні молоді хлопці з УНА-УНСО, що моляться на ОУН, як на ікону, і справді візьмуться переймати її тактику...

Білогуз відчув неприємний холодок під лопаткою, стеновав плечима і, залишивши книжки на столі, повернувся до свого улюбленого фотелю. Натиснув кнопку прямого зв'язку зі секретарем:

– Хомо, ведемо далі прийом. Хто на черзі?

– Завідувач Музею Івана Федорова Петро Сапогів. Олеже Богдановичу! Тут ось яка справа: у посвідченні у нього – Сапогов, замість паспорта тицяє довідку, присягається, що здав паспорт для зміни прізвища.

– "Про вовка помовка". Гаразд, запускай, – скомандував пан Олег, посміхнувшись. І не стираючи посмішки з лица, піднявся з фотеля і задалегідь простягнув руку для шейк-хенду.

У високих дверях постав приземистий чоловік у дорогому костюмі і з довгими козацькими вусами. Кругле простацьке обличчя його сяло безмежною довірою і відданістю начальству незалежної республіки в цілому та міському голові особисто.

А привид Першодрукаря, не здогадуючись про таку прикру зміну в долі присвяченої йому установи, возився над сучком у стінці свого мощовика, намагаючись силою духу свого видавити його назовні. Оскільки декілька десятків попередніх спроб завершилися невдачею, він і цього разу не дуже й сподівався на успіх, радше хотів стомитися, аби легше заснути. Спати й бачити сни – що іще лишається людині в цій почесній в'язниці? Ось тільки сни сняться більше про неприємності та клопоти. За весь час жодного бенкету не наснилося – а як хотілося б знову опинитися на бенкеті в замку у князя Острозького, влаштованому на честь початку друкування «Острозької Біблії»! Ото був усім бенкетам бенкет! Над бенкетами бенкет! Скоморохи з'їхалися мало не з усієї слов'янщини і славно повеселили, нічого не скажеш. І ще він

познайомився тоді зі знаменитим шляхтичем князя Острозького, паном Богданом Опивалом, великим ненажерою, який на його, славетного Друкаря, честь з'їв підряд п'ять жирних каплунів у підливці та лише відригнув злегка, крильцем, і губи хустинкою витер. Ні, таке не присниться, де там... Привид підклав руку під прозору голову і постарався зручніше зібгатися в своєму релікваріумі.

Сон третій. Гарматні забави

Випробування вдсятеро зменшеної розбірної гармати довелося влаштувати на старому вигоні за Дерманською горою. У самому монастирі надто тісно, до того ж отець Пилип скося дивиться на зброярські витівки державця монастиря і, кажуть, називав облаштований за поварнею ливарний двір вельзевуловою забавою. Плітку принесла, втім, не сорока на хвості, а Стефка, а їй же збрехати – раз плюнути. В кожному разі, й самому державцеві не хотілося без нагальної потреби палити порох у монастирі, де він прагнув потихеньку навести лад.

Маленьку тупорилу мортирку, названу ним для сміху "Стефкою", Іван Федорович, враховуючи досвід минулих випробувань, розмістив у спеціально викопаній ямі: якщо, не дай Боже, знову бабахне, осколки, що не підуть у землю, полетять угору і, можна сподіватися, нікого не покалічать. Стефка, смішна жінка, цього разу наполягла, що буде неодмінно поряд із ним, вона ж притягла килимок, на якому на час пострілу господар повинен буде під її наглядом прилягти за пагорбом. Та й сам він вирішив більше не спокушати долю, вручну, пальником, підпалюючи порох у зілейнику. Натомість винахідник засвітив свічку, що стояла поряд з мортиркою на тарілці з порохом. У порох устроєно порохом-таки набиту суху тростинку, що іншим кінцем лежить на зілейнику мортири. Для тарілки в дерні була вирізана ніша, тому полум'я свічки, слабеньке і прозоре на осінньому сонці, коливалося, але не гасло.

Вельми обережно, але й не поспішаючи, вибрався Іван із ями. Дбайлива домоправителька, закусивши губку і витріщивши карі очі під вискубаними брівками, висунулася над пагорбом. Він махнув їй рукою, щоб заспокоїлася. Обійшов пагорб, сів на килимок, дістав із сумки й виставив на траву пісочний годинник. Все було зроблено, і він, розтягнувшись на килимку, однією рукою пригорнув до себе Стефку. Земля під грубою тканиною прочахла за ніч, і тепло гарячого, міцно збитого тіла поруч було приємне. Тривога жіночки – цілком обґрунтована, що тут скажеш...

Адже отам, у ямі – вже третя мортирка з відлитої тут. Першу, названу зопалу "Перемогою", було закінчено на початку червня. На випробуванні, що зібрало цілий натовп селян, вона зовсім не захотіла стріляти, а вся порохова сила шарахнула назад, крізь щілини між збірними частинами – надто істотні, як з'ясувалося, і це просто щастя, що за гарматою не товклася жодна сільська роззява. Довелося розібрати невдачу, підготувати до переплавки і знову засісти за креслення.

А головна хитрість будови розбірної гармати виявилася така проста, що Іван Федорович дивувався навіть, як це вона раніше нікому не спала на думку. Ствол мортири належить збирати з однакових частин на штифтах, а відливати їх однаковими, як витрушені із словолитного пристрою повторення однієї друкарської літери. А зовні ствол, як було це зроблено у зварних залізних бомбардах минулого ще століття, що їх Друкар бачив у Кракові на стінах Вавельського замку, варто ще й зміцнити обручами. Після невдалого випробування Іван Федорович довго бився, поки придумав кріплення для заднього кінця ствола, тарелі, де обручі вже не допомагали.

Тоді відлив він складові частини для другої мортирки, скромно названої "Кусакою". Після першої збірки вона вистрілила кам'яним ядром п'ять разів, потім була розібрана, знову зібрана і благополучно випалила того самого дня ще тричі. Задачу розбірної гармати було розв'язано! За святковим столом він на radoщах випив зайвого і не міг заснути до заутрені, щасливо возився з кресленнями й усе розповідав Стефці (та позіхала-позіхала, а потім безсовісно

захропіла прямо за столом), як здійснить свою другу задумку – стрілянину летючими мінами.

Ще під Казанню переконався Іван у надзвичайній потужності мінних зарядів. Самому йому не довелося підземним ходом підкочувати порохіві бочки під кріпосну стіну Казані, робили це мужики з гарматної обслуги, але і в нього відібрав чванливий німець Расмуссен, що відповідав у московському війську за мінну справу, двох моторних гармашів, Кувалду і Смичка, а Смичок так і залишився в тому підземеллі. Загинув він на початку вирішального приступу. Розказував опісля Кувалда, що коли затеплено було свічку на місці з порохом, від якої вели порохіві доріжки до сорока восьми бочок, гармаші, звісна річ, із підкопу втекли. Расмуссен тоді запалив перед шатром государя царя і великого князя Івана Васильовича таку саму свічку, і вона догоріла, а вибуху все не було. Государ уже поглядав на німця вовком, а той пополотнів, коли Смичок мовчки показав їм запасну свічку та кресало, ударив шапкою об землю і зістрибнув до підкопу. Напевно, не встиг він і добігти до мінного льоху, як бабахнуло...

Тоді й побачив Іван: через неймовірну силу порохового зілля злетіла на повітря ціла зв'язка кріпосної стіни разом із бусурманами, що стояли на ній за зубцями, та їхньою зброєю. Сам же він, як і було наказано, перебував у готовності біля своєї гармати "Громобой": за прадавнім звичаєм, у Європі вже забутим, хто гармату відливав, той із неї й стріляти має; забобон цей виник у ранні часи ливарної майстерності, коли недосконалі ще гармати часто розривалися. Іван, як і десятки інших московських гарматних майстрів, криваву і жорстоку механіку приступу спостерігав здалека, з пальником у руці. Вибух вибухом, але російські війська повинні були збити казанців з решти ділянок стіни та самим зійти на них. Ось Іван і цілив з "Громобоя" по зубцях головної башти, а як тільки з'явилися на ній перші московські сміливці, підняв ствола вище і взявся перекидати над їхніми головами розжарені чавунні ядра. Пригадалося йому, як через безперервну, на межі сил людських, стрілянину білі сорочки гармашів, надягнені перед приступом, почорніли від порохового

диму і як вони, до бісів у пеклі подібні, матюкалися, роздратовані тим, що стрільці та кіннота розберуть усе добро й полонених. Утім, вистачило і на гармашів: несамовиті захисники Казані так і не капітулювали, тож різанина тривала ще цілу добу. Місто горіло, і в кривавому безладді, що панувало на казанських вигнутих вулицях, згинув ще один хлопчина з обслуги "Громобоя", ось тільки ім'я його Іван Федорович уже не міг пригадати...

"Громобой" чудово витримав бойові випробування, гарматний майстер і обслуга отримали щедрі царські нагороди, а гармату наказано було повернути до Москви. На тяжкій і голодній дорозі додому, коли за гнилі сухарі довелося спустити майже всю казанську здобич, і подумався Іван, що ядра можна відливаючи порожнистими, а всередину засипати порох. Вогненна потужність гармати тоді зросте в кілька разів! Проте здійсненню задумки завадили майже непереборні труднощі... Чи вдасться спіймати мрію за хвіст сьогодні?

Уже половина піску пересипалася донизу з верхньої частини скляного годинника, проте свічка горить трохи повільніше... Іван Федорович зняв руку з тугого плечика Стефки, відкинувся назад і, не бачачи, втупився в глибину безхмарного вересневого неба. Які надії покладав він на "Кусаку", на її добру вдачу! Хіба це не особливе пушкарське язичництво?

Для щасливої у випробуваннях, як гадав майстер, "Кусаки" було відлито порожнє всередині ядро, щоправда, не чавунне, а з дорогої бронзи. До вогняного випробування в полі справа дійшла тільки в середині серпня – роботу переривали термінові справи в Острозі та в Левові. Потім довго дощило. Нарешті, вигін підсох, і двоє підданих монастирських, мужики з Куніна, принесли на нього "Кусаку". Іван Федорович відправив їх додому, розв'язав мішка і розклав на вигорілій траві частини летючої міни. В залишений у порожнистому ядрі отвір він засипав звичайний чорний порох, а потім увіткнув бронзову таку трубку, щільно набиту особливим, спеціально змішаним зіллям із потрібною – проти звичної – часткою деревного вугілля, аби згорало повільніше. Зарядив мортиру, забив клейтух, на нього опустив це хитромудре вибухове ядро так, аби рурочка-запал стирчала з дула.

Все, здавалось би, перевірів тоді, ще й вигін довкола обійшов, виглядаючи випадкових свідків. На добрячій віддалі від гарматки, щоб іскра випадково не потрапила на порох, насипаний на гирло зілейника, висік вогонь, роздув трут, а коли той задимився, приклав його до гноту в пальнику. Метал і все інше речовинне підготовлено до випробування, а чи готовий він духовно? Помолився, перехрестився, дотягнувся до мортирки довгим пальником і запалив спершу запал вибухового ядра, а потім порох затравки на зілейнику. Порох спалахнув в обох місцях, пішов дим, тоненько засвистіло в два голоси. Винахідник відбіг назад і праворуч від напряму стрілянини, сів навпочіпки... Гуркнув глухий вибух і – з миттєвим уповільненням, коли здалося йому, що "Кусака" роздувається, як жаба, – луснув, роздираючи вуха, другий, а над головою Івана Федоровича, який в останню мить здогадався ткнутися обличчям у траву, басовито прогуркотіли осколки.

За спиною у винахідника пролунав відчайдушний виск. Він озирнувся: пастушок, неначе ведмедик, продерся через кущі і стрімголов помчав у напрямі Куніна, тільки чорні п'яти миготіли.

– Нічого, коли біжить, то живий, – пробурчав тоді в бороду Іван Федорович, звівся на ноги й нетвердою ходою попрямував до решток свого винаходу. Мабуть, забув він після останнього пострілу прочистити дротинкою зілейник гармати, і вогонь по ньому не дійшов до закладеного в казенник порохового заряду. Проте порох у зілейнику вибухового ядра догорів до зілля всередині, ядро гахнуло прямо у стволі, підірвавши й заряд гармати. Отже, слід стежити, щоб не забивався зілейник. Проте, що ж тут скажеш, спосіб стрілянини зіло небезпечний... Потім прибігла Стефка, нагримала на нього, чому сам пішов стріляти, а що, як поранить клята гармата – і допомогти нікому. Він посміявся невесело, шльопнув її на знак подяки нижче спина та послав збирати осколки. Осколків тоді не вистачило на нову відливку, довелося прикупити мідного і бронзового лому в Острозі, а коли й того не вистачило – прихопити (аж серце кров'ю обливалося!) пару монастирських свічників.

Ось цю останню мортиру, "Стефку", винахідник відшліфовав з усією ретельністю, годинами обробляючи дрібним пісочком і сукниною внутрішні боки складових частин ствола. Адже вирішив він обійтися без клейтуха, тому що нова винайдена ним міна мала запалюватися від гарматного заряду під час пострілу. Щоб зручно спрямувати зілейник міни до заряду, він вилив її не круглу, а схожу на диню, і треба було припасувати міну до ствола якнайточніше, без щілин, через які змогла б втекти не охоча робити свою роботу сила спаленого пороху. Тому поверхню летючої міни довелося вигладити так само ретельно, як і ствол зсередини...

Комашка з чорно-червоною спинкою дерлася довгою травинкою. Іван Федорович мучився, намагаючись пригадати назву цієї малої істоти, неначе більше нічого йому тут робити... Ривком підвівся, сів: огарок свічки догорів, і гніт його ось-ось почне чадити. Стефка знову притиснулася до нього. Ось зараз, потерпіти ще трошки... Спереду не дуже й голосно гаркнуло, почулося коротке шипіння, потім розкотистий, оглушливий тріск. Винахідника зірвало з килимка, винесло на пагорб...

З ями тягнувся димок, але, на перший погляд, мортирка видалася цілою. Ще далі, сажнів за двадцять п'ять від ями, в землі курилася вирва, а не така вже й маленька берізка, що стояла неподалік, лежала на траві, ніби зрубана сокирою. Вийшло!

Винахідник стояв уже над ямою. Так, він не помилився: мортирка залишилася непошкодженою. Він озирнувся: Стефка з личком стурбованим, але радісним виповзала рачки з-за пагорба.

– Годі тобі, вставай! Вже не вибухне! Вийшло!

Побіг, ніг під собою не чуючи, до вирви. Нічого суттєвого там не побачив (знайти б усі осколки, знав би тоді, як далеко розлітаються...), повернувся до гармати. Стефка підняла до нього від ями радісні очі:

– І полумисок цілий, пане Іване! Я вже й не сподівалася знову його побачити!

– Кому що, а куриці просо! Я тобі таких тарілок, і ще кращих, знаєш, скільки тепер зможу купити! Ти ж і уявити собі не можеш, які гроші можна взяти за таку гармату!

– Ой, диви! Йде хтось від замку, незнайомий якийсь пан...

Іван Федорович не став поправляти дурепу, що вперто називає Дерманську обитель "замком", і придивився до нежданого гостя. Не зміг роздивитися: очі застинали сльози радості, і зовсім йому не хотілося цю радість проганяти, хоч би які клопоти чи неприємності привіз із собою відвідувач.

– Ох, Стефко! Ти хоч уторопала, що зараз побачила? Адже якщо зробити велику таку мортиру, цілий замок можна буде підняти в повітря, пів-міста зруйнувати за одну мить!

– Та-а-а-к, а в замку тому люди – хіба ні? Правду казав отець Пилип, що богопротивні такі нововведення...

– Та-а-а-к, – не розсердившись, тому що ніщо не могло зараз його радості зруйнувати, передражнив її господар. – А якщо навесні знову татари підступлять, і тоді скажеш, що гармата ця не потрібна? Що, з'їла?

– Але ж це пан Іван Друкарович, син панський, – промовила Стефка.

Він придивився: правду Стефка говорить, синок приїхав. Не впізнав одразу, тому що справив собі Ванюха модне вбрання: ось і до міщанського Левова доїхали берети, схожі на низькі капелюхи, та високі коміри каптанів. Придумали б німці ще й штанці такі, що приховували б кривизну ніг – зіло б синочку стали в пригоді! Ну чому Творець вчинив так несправедливо, що коли в майстра вистачає олії в голові, можна зробити будь-яку річ досконало, а єство людське створив Господь таке хитке, некероване і непевне, що жоден батько не може бути певен, що склепає собі дитя коли вже не вимріяне, то хоч за недосконалим своїм образом і подобиєм?

– Про випробування – мовчи, – просичав він до Стефки. Та підбадьорилася: у рідкісні відвідини господаревого сина відчувала себе вона вельми незатишно, але зараз господар зв'язав її з собою спільною таємницею.

Дорослий нахлібник підходив, кланяючись батькові вже на ходу і задалегідь кривлячи рота в черговій якійсь образі.

– Здрастуй, батюшка! – і, не дослухавши вітання у відповідь, а домоправительську тримаючи за порожнє місце, заквилив. – Ти тут у монастирі в іграшки свої граєш, гарматками балуєшся, а в Левові з тебе шістсот золотих вимагають! Нового якогось боргу! Краківським купцям чи то зовсім не дав обіцяного, чи то недоплатив. І як тобі не совісно, батюшка, влізати в нові борги, коли тебе старі кредитори постійно торсають! Вже краще б не сватав ти мені, батюшка, цієї пишної Тетяни, одружив би краще з такою ж самою, як я, жебрачкою волоцюжною та не обіцяв би, що будемо ми з дружиною на зиски від книжок твоїх клятих, як сир у маслі, кататися. А тепер мене Тетянина рідня поїдом їсть.

Багато що міг би сказати у відповідь Іван Федорович, але тільки пирхнув – і промовчав. Із краківським боргом він розбереться, але радісний для нього день умудрився-таки синок зіпсувати.

– Гей, а що ти тут робив, батюшка? – похопився Іван Друкарович. – Мені ніби два постріли почулися.

– А... Дурниці, – всміхнувся в бороду його легковажний батько. – Спершу я для розваги із гарматки пальнув, а пані Стефанія з переляку їй відповіла, раптово випустивши летючу природну субстанцію.

Розділ 5. Кар’єрна катастрофа книгознавця Буквіані

Будівля Наукової бібліотеки Національної академії наук, що постала ще за імператора Франца-Йосифа II, давно вже потріскувала по бетонних швах, не витримуючи потоку нових надходжень, і, в будь-якому разі, вільних поміщень для новоствореного Інституту українського друкарства там просто не було. Після тривалої підкилимної боротьби та неодноразових апеляцій директора Інституту Петра Сапогіва особисто до Білогуза було все ж таки влаштовано йому кабінет, для чого довелося відгородити частину площі

Відділу періодики. А його підлеглі змушені були забитися до закуту, що утворився у фондосховищі Відділу рідкісної книги після рішучого зменшення проміжків між стелажми. Тож, якби тепер Петрові Сапогіву забаглося особисто витягти якусь старовинну книжку з її місця, то навряд чи вдалося б йому, з таким черевом, до неї пропхатися. Разом із живими співробітниками музею до цього бібліотечного підвалу переїхав і мертвий: у куточку приткнувся злосчасний ящик із кістками, а зверху на нього поставили гіпсовий макет московського пам'ятника Івану Федорову в чверть натуральної величини: від москальського цього ідола рішуче відхрестилися нові власники Онуфріївського монастиря.

Майже відразу ж після переселення серед бібліотекарок пішли чутки про те, що у фондосховищі вечорами щось сопе, зітхає і стогне. Петро Сапогів, вислухавши докладний звіт секретарки Аллочки, ревно перехрестився і надиктував подання на ім'я настоятеля Онуфріївського монастиря, пропонуючи повернути науково неактуального тепер мерця до колишньої його могили. На що настоятель, пересипаючи наполовину польську свою мову ще й латиною, відповів, що новий статус монастиря робить недоречним поховання православного і москаля в увіреній йому церкві, а як на головну перешкоду вказав на недавно закінчений ремонт церковної підлоги, вимощеної тепер плитами штучного мармуру – «і хто їх пипс бендже ломаць»⁴?

Ось так і залишився ящик із кістками XVI століття в одній компанії зі співробітниками відділу, очолила який за новим штатним розкладом золотокоса красуня Ірочка, вона ж – Ірина Степанівна Димер. Фахівець із фронтисписів і заставок у стародруках Ісаак Гофман заочно облаяв комісію нехорошими словами, на засідання не з'явився й незабаром назавжди виїхав до Ізраїлю. На його місце з випробувальним терміном і на півставки було прийнято якогось Абрама Вольфовича Різниченка, і той завзято став вивчати

⁴ ...тепер буде ламати? (*Лат., польск.*)

орнамент стародруків, поглядаючи раз у раз на розкішні форми прекрасної завідувачки, щоб порівняти їх із химерними завитками ініціалів і заставок. Домонтович, що з'явився на кадрову комісію добре напідпитку, а тому в забіякуватому настрої, був скорочений як нерозкаяний комуніст і пропагандист імперської політики Кремля. Не поталанило й Шалві Булатовичу: він опинився, як і колишній екскурсовод Вітя, на посаді молодшого наукового співробітника. Опальний книгознавець побоявся сказати дружині правду, збрехав про різке скорочення ставок, зате полюбив цокатися спершу з Ірочкою і Вітею (Різниченко на роботі не пив принципово), потім із гіпсовим Іваном Федоровим, а на закінчення фамільярно постукувати повною дешевого пійла склянкою об ящик, викликаючи незлоблिवе бурчання привида Першодрукаря, що там подрімував. Була в Шалви Булатовича й інша втіха, але він тримав язика за зубами і нікому не пояснював, чому це з темного фондосховища інколи долинають зітхання і стогони.

Проте недовго зберігалася крихка душевна рівновага Шалви Булатовича, підтримувана зваженими порціями портвейну, що колись коштував руп сімдесят дві пляшка, а тепер стрімко дорожчав, а більше того щовечірніми парними гімнастичними вправами, які все сильніше розхитували старі бібліотечні меблі.

Одного разу, за пару годин до кінця робочого дня, до фондосховища боязко зазирнула Аллочка-відьмочка і повідомила Шалві Булатовичу, що його викликає шеф.

– Дуже сердиться, – шепнула дорогою Аллочка і ненароком, коли підіймалися вузькими крутими сходами, притиснулася до опального вченого молодим кістлявим стегном. Шалва Булатович окинув її вдячним поглядом: коли ти в біді, зростає в ціні й нікчемний знак співчуття.

Біля дверей кабінету директора, на стіні з ДСП висіла розкішна, полірованої бронзи, табличка з повною назвою Інституту, а нижче – така сама з новим титулом Петра Сапогіва і годинами прийому. Вони увійшли до крихітної приймальні, і Шалві Булатовичу впала в око новинка, про яку йому

вже говорили – персональний комп'ютер на столі секретарки, схожий на великий бляшаний патефон, придавлений пузатим чорно-білим телевізором. За фанерною перегородкою хтось кахикнув і скрипнув стільцем. Аллочка притиснула палець до губ, пограла кнопками на пульті і сказала в мікрофон, що Буквіані вже тут.

– Пусть заходіт, – прогуркотіло в прийомній.

Шалва Булатович увійшов до кабінету і був здивований його просторістю. Біля обов'язкового столу для засідань налічив він дюжину посадочних місць, тоді як у штаті інституту, коли не рахувати директора, прибиральниці-сумісниці і загадкових кісток у ящику, було всього четверо співробітників на три з половиною ставки. На стінах висіли портрети вусатого Тараса Шевченка, бородатого Михайла Грушевського і поголеного президента Шевчука.

– Здрастуйте, – сказав Шалва Булатович.

– І вам того же побаживаю, – іронічно озивався директор мовою, що її вважав за українську, та ще й запинаючись. – Сідати не запрошаю, потому як розговор у нас буде короткий.

Шалва Булатович, відреагувавши на "Сідати", тут же всівся, а почувши продовження, вилупився на начальство, але вставати знову і не подумав.

– Да ладно уже, сідіте, – махнув на нього рукою директор, непомітно перейшовши на російську.

– Щиро вдячний, Петре Петровичу, – іронічно озався Буквіані.

– Якщо вже зволили заговорити державною мовою, – заявив повчально директор російською, – то для української мови, як і для всіх європейських, по батькові типу російського "Петрович" не характерне. Вам пристало називати мене "пан директор", але... Чого смієтеся?

– Та так, – погасив усмішку Шалва Булатович, якому пригадався персонаж Спартака Мішуліна в колись щосуботньому шоу "Кабачок 13 стільців".

–але, враховуючи сумний неофіційний аспект наших відносин, можна і "пан Петро".

– Це який же аспект? – підвівся на стільці Шалва Булатович. – Хіба я вас, за ваші надії мною знущання, хоч пальцем зачепив?

– Виникаючий із того, що ви дозволяєте собі приставати до жінки, яку я вибрав для себе.

– Це до Аллочки, чи що? Коли що й було, так давним-давно і давно вже забуто...

– Розтлінний типе! Так ви і до моєї секретарки приставали? Ось що, я вам встановлюю випробувальний термін – півроку. Ви вилетите з роботи, з грошової вашої ставки молодшого наукового, якщо не виконаєте трьох моїх вимог. І перша вимога: відтепер і близько не підходити до Ірини Степанівни зі своїми мерзенними зазіханнями.

– Ага.

– Що означає це ваше "Ага", дозвольте поцікавитися?

– Словами важко передати... А дві інші вимоги?

– Через три місяці ви кладете мені на стіл кандидатську дисертацію Ірини Степанівни, через п'ять місяців – мою, докторську.

– Пардон, пане Сапогів, яку ж докторську, коли ви ще не кандидат? Ви ж, пригадується, оголошували тему кандидатської, щось подібне до "Боротьба українських книговидавців проти унії та католицизму на Україні XVI–XVII століть"...

– Бач, запам'ятав він... Тепер тема інша: "Культурно-освітня і...", ну, загалом, така, що дозволяє зберегти націю, "...роль католицької і греко-католицької церкви в Україні" в той самий часовий проміжок. Кандидатську зробити нашвидкуруч у мене стане мізків, а ось на докторську потрібен писака досвідченіший. Тему моєї докторської вже узгоджено, звучатиме: "Симон Петлюра як діяч українського книговидавництва і журналістики". Частини рукопису залишайте в Аллочки, вона набиратиме на комп'ютері. Я їх

оформлятиму як статті, а набереться на сім аркушів – як монографію за темою дисертації...

– А я чув, що докторські будуть скасовані, тобто кандидатські назвуть докторськими, як у американців...

– Тим більше треба швидше захищатися, зараз багато великих людей захищають докторські!

– І проблеми там немає, у формулюванні має бути заявлено проблему.

– Тепер важливіше інше, ви вже зрозуміли, що важливіше, а проблеми самі придумаете. Ще є питання?

– Звичайно. Чому це ви, пане Сапогів, такі впевнені, що я стану трудитися на чужого дядька?

– А куди вам діватися? Адже вже написали дисертацію для своєї дружини, Емми, коли не помиляюся, Потапівни. Оступенили одну дурепу – оступеніть і другу.

"З дурня ж – зроблю доктора", – хотів було підхопити Шалва Булатович, та прикусив язика. Пан Сапогів зовсім не дурень: що ні, то ні...

– Ще є питання, пане Буквіані?

– Є. А для Ірочкиної цеглини яку ви тему придумали?

– Залишаю це вам. Щось про друкарів XVII століття – про Михайла Слезку, або цей, як його, Старовецкий – чи Мазовецький?

– «Кирило Транквіліон-Ставровецький, мандрівний друкар і письменник»? Непогана тема, тим більше, що весь матеріал зібрано в старій монографії Сергія Маслова.

– В російській? Автор – росіянин? Тоді можна на нього й не посилатися. Для Ірини Степанівни з вас сто вісімдесят сторінок дисертації і три статті. Написане віддавати особисто мені.

– Так має ж Ірина якісь статейки, друкувалася ж, завжди можна під тему підверстати.

– Відмінно! І ось що я вам скажу: для Ірини Степанівни особливо не старайтеся, значення не має: зараз іще діє колишній всесоюзний ВАК і

кандидатські з України він просто затверджує, а якщо в Києві встигнуть створити незалежний, український Атестаційний комітет, то до таких кандидатських робіт, на теми української історії, прискіпуватися там не будуть. Тому я і дозволив собі сказати так цинічно: сто вісімдесят, мовляв, сторінок. А з докторською, будьте люб'язні, постарайтеся: для мене цей ступінь, не приховую від вас, має стати пропуском до нової української еліти. Як член «Пориву»...

– О!

– Мені, скажу вам по секрету, Олег Богданович Білогуз особисто пообіцяв, що, як тільки я стану доктором наук, висуне в депутати парламенту від «Пориву». У них там дефіцит докторів наук, взагалі відомих людей і народних артистів. Олег Богданович жартував, що з ними проблеми: ніяково якось примушувати таку поважну людину кричати на мітингах за командою "Ганьба!" чи "Слава!" Хі-хі...

– Гаразд, ви потрапите до парламенту, а мені який резон вам допомагати? – почув Шалва Булатович свій упевнений, ніби на лекції в університеті, голос і відчув, що сидить на жорсткому стільці, розвалившись як удома.

– З чого це ви взяли, що нічого не виграєте? Ви отримуєте на цілих півроку гарантоване робоче місце в структурі, яку щойно створено новою владою і яку відтак найближчими роками ніхто не скоротить. І це в часи, коли нас, ідеологічних працівників тобто інтелігенцію, косить безробіття, і все навколо пливе і руйнується! І ще... Ну, я вам даю три, навіть чотири бібліотечні дні на тиждень. Можете приходити на роботу і відсиджувати тільки по четвергах.

– Якщо писати про Петлюру, то він до 1917 року жив і працював у Москві. Необхідне буде відрядження в архіви і в Ленінку. А до Києва – і поготів.

– Це можна влаштувати.

Шалва Булатович, здійнявши ненавмисно страшений грохот, відсунув стілець із високою спинкою і підвівся. Директор уперше за час розмови придивився до нього з невдаваною цікавістю. Теж встав із-за столу й запитав обережно:

– А ви що, справді не хочете дізнатися, чому спарашували із замзава^в еменеси?

Пам'ятаючи про себе, що майже всі його думки тут-таки відображаються на його фізіономії, колишній замзав опустил очі на руки і загнув на лівій руці товстий мізинець:

– По-перше, на дружбу народів начальству тепер начхати, а "осіб кавказької національності" ніде не люблять. Добре, тут чорножопих хоч не ловлять на вулицях і не б'ють, як у Москві, зате у вас тепер, ніби в Америці. А там, як сказав поет, "білу роботу робить білий, чорну роботу – чорний". По-друге, – так само не підводячи очей, загнув він безіменний палець, – я вже був заступником завідувача музею з науки, коли ви прийшли в систему Міністерства культури, якщо не помиляюся, прямо з лазні – отже, це вам я не сподобався, а силою не будеш милою. Ви разом із вашими методами роботи в мене теж не викликаєте симпатії. Я можу йти?

– Ні! Краще вже постійте і вислухайте мене! Нехрен колоти мені очі моїм завідуванням банно-пральним комплексом. Я, можливо, закінчив з відзнакою Вищу партійну школу, а це навчальний заклад статусом вищий, ніж ваш убогий університет! А на лазню був кинутий у покарання за мої опозиційні політичні переконання. Це ви процвітали за радвледи, а я переслідувався нею!

– Дивно...

– А вашу долю, бовдуре ви надутий, вирішувала комісія. Ось ви чванитеся своїм докторським ступенем, а комісія його не визнала: ви захищалися в Москві, а між Росією і незалежною Україною немає угоди про взаємне визнання дипломів.

– Гаразд, хай, немає поки що такої угоди, проте кандидатську дисертацію я захистив в Києві. Таким чином, кандидатський ступінь мій рахується, рівно як і науковий стаж, а у вас і в Ірки ступеня зовсім немає – як же ви проскочили? Особливо ви, пане Сапогів. Адже той упир, радник Білогуза, голова комісії, він же у вступному слові попередив, що будуть відбраковувати комуністів і якимось хитро сказав, але я зрозумів так, що й людей із старої номенклатури – а ви ж і полум'яний комуніст були, і чистої води номенклатурник!

– А ви більше слухайте цих, як ви вдало висловилися, упирів із діаспори! Вони поняття не мають про нашу українську специфіку. Подивіться, хто зараз править країною? Дисидентам кинули по жирному шматку, та й то не всім. Наш Олег Богданович – щасливий виняток, але решта табірних борців і страждальників за вільну Україну для практичних справ не годяться. Ви, що ж, не бачите, що в уряді та в парламенті – ті самі комуністи з комсомольцями? Новій українській владі просто ні на кого спертися, окрім як на ініціативних і ділових людей, а вони за колишнього режиму могли зробити кар'єру тільки в комуністичних структурах.

– Логічно. Дякую, що пояснили. А Ірочка, як я розумію, отримала посаду немов би авансом, за майбутні послуги...

– Брудна ви людина, а я було розслабився з вами... Сексуальні послуги дружини (або майбутньої дружини, що одне й те саме) взагалі не оплачуються, позаяк входять до умов шлюбного контракту. А ось вас я змушу розплатитися за всі ваші на неї зазіхання – і сповна!

– Ірочка для вас, виходить, перелік моїх зазіхань склала?

– Припиніть блазнювати! На вас до того ж був матеріал з КДБ. Випиваєте, а випивши, анекдоти розказуєте – про Шевчука, про "вуйка" із Закарпаття. Коментуєте, робите зауваження, що паплюжать нашого президента і образливі для національної гордості. Під час перебудови ви поводитися політично індиферентно, публікацій на захист відновлення української державності до преси не пропонували, а потім натякали, що на

референдумі голосуватимете за збереження СРСР, «Звернення від імені української інтелігенції» не підписали... Що ще? Ах так, вдома і на роботі помічені в розмовах російською мовою. Морально розклалися, приятелюєте з п'яницею і циніком Домонтовичем. Даремно йому довіряєте, до речі, це я з природної своєї доброти вас застерігаю. І взагалі подякуйте, що я вас зовсім не вигнав, а дав шанс іще попрацювати!

– Це якщо я дві дисертації напишу?

– Звичайно. І не сподівайтесь, що зумієте мене обдурити: продукцію вашу перевірятиму що два тижні. Можете йти.

Шалва Булатович випав до прийомної, мало що тямлячи, поткнувся було замість дверей до офісної шафи і зустрівся поглядом із заплаканими, сповненими співчуття і страждання блідо-блакитними очима Аллочки. Відчув, як вона засовує йому до кишені куртки папірець. Динамік загуркотів, Аллочка схилилася над пультом, а Шалва Булатович опинився в коридорі.

Руки в нього тремтіли, але в серці, всупереч побоюванням, не закололо. Пошукав у кишенях, дочекався, поки пройде коридором немолода бібліотекарка в сірому казенному халаті, витяг записку і під тьмяною лампочкою розгорнув. "Мені конче потрібно з тобою зустрітися. Сьогодні після роботи біля Каплиці Боїмов".

Хай там що збиралася повідомити йому Аллочка, сьогодні вона цього не зможе зробити. Тому що саме після роботи вони з Ірочкою домовилися зачинитися у фондосховищі. Як вчасно вони домовилися! І саме сьогодні, коли йому так багато треба їй сказати!

Шалва Булатович ткнув записку назад у кишеню, з надр піджака витяг гроші, заклопотано перелічив, прикинув ціни на нинішній момент і подався до черги на закупи, а там вони вже вдвох з Ірочкою (як там співає Вертинський?) запросять "тишину на наш посл-е-едній в-у-жин". Яку ще тишу? На жаль, тиші можна й не запрошувати... А про ту пропозицію, точніше, розпорядження директора він подумає пізніше.

Розділ 6. Любовна катастрофа книгознавця Буквіані

У свої сорок із хвостиком Шалва Булатович виявив достатньо мудрості, щоб утриматися від серйозних розмов із начальницею-коханкою і тим більше від якихось докорів, аж поки не вичерпається основний зміст їхнього побачення. Сказати, що він постарався спочатку насититися нею, а вже потім почав з'ясовувати стосунки, було б явною несправедливістю, тому що насолодитися вдосталь такою палкою і щедрою коханкою – просто неможливо, і розлучалися вони щоразу зовсім не тому, що тіла їхні втомлювалися. А коли й таке бувало, їм просто дуже добре було вдвох – навіть якщо вони просто трималися за руки і говорили всілякі нісенітниці. Доводилося ж розлучатися, бо Шалва Булатович мусив приходити додому до пів на дванадцятку, до повернення дружини з вечірніх платних курсів української мови, що їх Нонна Потапівна відвідувала зі своєю повсякчасною дисциплінованістю, та й Ірочці доводилося повертатися у свою домівку в пристойний час.

У ті спокійні хвилини в себе за письмовим столом, клюючи носом над кругом затишного світла, окресленого хитромудрим рожевим абажуром лампи в стилі модерн, і намагаючись не задрімати в очікуванні стукоту вхідних дверей, Шалва Булатович, бувало, не міг повірити, що саме з ним таке могло відбуватися, що це з ним Ірочка витанцьовувала такі немислимі па. Але коли для невірнього чоловіка якась приємна спустошеність із легким присмаком розкаяння незабаром танула в солодкому, без сновидінь, забутті, то куди гірше доводилося в той самий час примарі Першодрукаря.

Як на гріх, мощовик для нього було сколочено наспіх, із сирих дошок, а тому почав розсихатися, і виникли щілини, через які Першодрукар отримав можливість спостерігати (не без подиву!) за науковою діяльністю інститутського відділу. Полягала вона в безупинному, з ранку й до кінця робочого дня, обговоренні чуток і пліток, супроводжуваному таким самим нескінченним чаюванням, а у найдопитливішого, у Віті Пощенка – в запійному

читанні чергового детективчика, схованого під примірником «Острозької Біблії», над описом якого він начебто трудився.

Багато нового для себе пізнав Першодрукар у робочі години співробітників, і довідався б іще більше, якби не пересипали вони свою мову не латинськими, як пристало вченому люду, а чортзна-якої варварської мови слівцями. Привид уже примітив, де стоять словники, але, як і раніше, поки що ніхто не вимовив другої магічної фрази, тож він залишався заточеним у мощовику.

Багато нового для себе дізнавався Першодрукар удень, а ще більше – тими вечорами, коли у фондосховищі зачиналися гарненька і ставна завідувачка відділу з тим вусатим кавказцем, напевно, вірменином, що був присутній при виритті – і відкритті – його, Першодрукаря, мощів.

Світло у відділі перелюбники не вимикали, і те, що спостерігав Першодрукар через свою шпарку, спершу мало не змусило його примарно блювонутися, потім глибоко обурило, потім захопило, ще пізніше викликало гірку заздрість. А незабаром прокляв він свою занапашену краківською бурсою юність, прокляв чому завгодно присвячені, тільки не коханню, середні роки і навіть зрілість свою прокляв, коли, як йому, дурневі, здавалося, нарешті почав він не давати спуску прекрасній статі. І часи свої безглузді гірко висміяв, святенницькі часи, коли злягалися тільки в темряві, тільки в довгих, до п'ят, нічних сорочках і лише ночами, дозволеними церковним календарем! Чортзна-чим займався він, коли мав можливість прожити своє життя так само солодко, як проводила перед його заздрісними очима свої недовгі вечірні години ця легковажна парочка! Коли ж, забезпечивши собі щовечора не менше як по тисячоліттю витончених пекельних тортур, коханці розмикали обійми й повільно, із сороміцькими жартами й раптовими поверненнями до пестошів, що кидали то в жар, то в холод бідолашного Першодрукаря, вдягалися, збирали обгортки й пляшки, і з безглуздими мішечками в руках знову заводили свої прощальні поцілунки; коли нарешті з кумедними кривляннями поодиноці покидали обитель гріха – ось тоді й допікали Першодрукаря його муки.

Звичайно ж, і раніше, спостерігаючи за коханцями, що вибагливо поєднувалися, заходжувався він грішити, й без упину, оком і помишленієм. Спершу відчував Першодрукар абсолютно безадресне бажання, потім фантазія його розігрувалася, і він на місці оголеної Ірини Степанівни, яка робила розмірені рухи, що зводили його з розуму, і стогнала від насолоди, уявляв собі кривобоку, вічно напівп'яну Гражинку, що промишляла серед юних краківських студентів, невірну Машку, молоду свою московську дружину, безтурботну Стефку, горду Ядвігу, безсоромну Франческу, і навіть – ось це вже не за чином! – напівбожевільну, проте чарівну та загадково примхливу княжну Агнешку. І всіх спокусниць уявляв, що викликали колись його бажання, і всіх красунь, яких, пригадавши, палко забажав тепер, і всі образи прекрасних і юних істот, зображені на полотні або на папері, якими колись захоплювався як творами художницької майстерності і які стояли тепер у нього перед очима втіленнями плотського гріха. А залишаючись на самоті у своєму мощовику, він не без труда виганяв з пам'яті покритого чорним волосом, незграбного коханця Ірини Степанівни, щоб бажати тепер тільки її; в уяві своїй, що збагатіла тепер, він безсоромно віддавався разом з нею темним спонукам Ероса, а коротко кажучи, в поважному своєму віці примудрився безнадійно в Ірочку закохатися.

На відміну від безтурботної Ірочки, що поринала в любовні відчуття з веселою невимушеністю і щирою самовідданістю, її партнер, як воно самцям і належить, інколи з них виринав, щоб ревниво озирнутися. Під час однієї з таких передишок і впіймав Шалва Булатович якісь люті флюїди, що накочувалися на тісну територію відділу, заставлену вульгарними казенними меблями, з темних катакомб фондосховища. Впіймав, проте неправильно їх витлумачив. Точніше, спочатку, на рівні інстинктивного сприйняття, зрозумів він ситуацію майже правильно, вирішивши, що це, розбуджені їхнім з Ірочкою запалом, вступилися на них зі стелажів творці розставлених там старовинних книжок – горбатенькі та плішиві писці в пропітнілих рясах, беззубі, отруєні свинцем друкарі-складачі, народ жалюгідний, кволий, до любовних битв

непридатний. А поміркувавши, прийшов Шалва Булатович до іншого, майже матеріалістичного і більш для себе втішного пояснення. Річ у тім, що (коли не рахувати, зрозуміло, бездоганно досконалого тіла Ірочки), торці стелажів кінця ХІХ століття, прикрашені еkleктичним різьбленням, були тут єдиним об'єктом, приємним для споглядання. А втім наступали моменти, коли, щоб не перервати завчасно обопільної насолоди, доводилося відривати очі від нестерпно бажаної спокусниці й тупо витріщатись на стилізовані розетки, лілії та ампірні вінки, гірлянди і рушники, що тонули в напівтемряві. Шалва Булатович вирішив, що цими кризовими, на межі вибуху, миттями він, сам того не усвідомлюючи, посилав бездушному лакованому дереву пристрасні еманції, які воно в хвилинки спокійніші йому ж і віддзеркалювало.

У той доленосний вечір, коли майбутня неприємна розмова таки отруювала Шалві Булатовичу його тілесні радощі, палахкотливий погляд із темряви дратував його сильніше, ніж завше, тож учений знайшов йому третю розгадку. Залишивши Ірочку млосо, із заплющеними очима, повислу на єдиному у відділі ще не розхитаному стільці, він рішуче попрямував до гіпсового Івана Федорова (Першодрукар у ящику соромливо потупився, не охочий споглядати волохатої моці суперника) і повернув його носом у куток:

– Дивиться весь час на тебе, безстидник!

– Що я чую – ти злякався суперника, могутній Шалво? – запитала Ірочка, неохоче розплющивши праве око. І запхинькала. – Шалво, мені осточортіло це тверде сидіння, зроби мені «канапку», ну, будь ласка...

Коли Домонтович, подавшись у бізнес, заради придбання первинного капіталу приватизував і продав своє затишне любовне гніздечко, хоробра Ірочка, опутивши очі, натякнула, що не побоїться відвідати колись Шалву в його квартирі. Але ж він якраз страшився таких відвідин, страшився панічно! Адже було якось, коли Нонна Потапівна, що в неї для якогось заходу зняли студентів з лекції, повернулася додому вельми невчасно. Пані, що мала, напевно, досвід таких пригод, блискавично натягнула сукню й сунула шуплаття під дупу, а ось він злякався так сильно, що мало не залишився

назавжди імпотентом. І хоча Нонна Потапівна вирішила, що у чоловіка консультація, і зосліпу прийняла його сімейні труси за шорти, одягнені через спеку, Шалва Булатович на все життя зарікся проводити такі експерименти. До Ірочки було категорично не можна, а подругам вона не довіряла – і правильно робила: в тому, що стосується пліток і чуток, Левів здавався Шалві Булатовичу маленьким грузинським містечком. Залишився один варіант, теж ризикований, але мінімально: нічню вахтери бібліотеки на її співробітників не звертали жодної уваги, а робити обходи приміщень звички не мали.

Уявивши себе вперше наодинці з Ірочкою у фондосховищі, Шалва Булатович скривився: це непогано, звичайно, що в підвалі немає вікон, щоб у них зазирали, однак й дивана там не передбачено, і навіть фотеля для завідувачки. Тому наступного дня з раннього ранку помчав він на товкучку і купив, не торгуючись, потертий килимок, раніше за всіх устиг на роботу і розстелив його у відділі. Тут він зробив промашку: цілий день на килимку товклися співробітники, і того ж вечора, піднімаючи Ірочку з підлоги, намірився він було поцілувати її у витончено вигнуту спинку – і побачив, що біля лопатки до ніжної шкіри прилип обгорілий сірник. Після цього їхній репертуар дещо звузився, а для перекурів Ірочка придумала влаштовувати «канапку» з поклонника: клала його на постільці, а сама вмощувалася зверху.

І зараз Шалва Булатович покірливо влігся на тверду підлогу. Ліву руку підклав під голову, затримав дихання, поки подруга зручно влаштовувалася на ньому, а вільна права його так само звично лягла на стрункий животик Ірочки, яка ніколи не була при надії. Все було як раніше, проте вона негайно ж запитала:

– Тож що ти весь час поривався мені сказати, Шалво?

– Власне, розповісти, білченятко.

І переповів сьогоднішню розмову з директором.

Ірочка вислухала спокійно, хоч і трохи посовалася в особливо патетичних місцях. Потім узяла зі стільця сигарету й запальничку, поставила

собі попільничку в улоговинку між персами, глибоко затигнулася, видихнула і промовила:

– Ти ж розумний чоловік, Шалво. Сам усе розумієш. Вважаєш, мені треба зараз із тебе злізти, одягнутися й податися додому? Чи все-таки дозволиш докурити?

– Господи, та лежи, звичайно ж, як лежала! Принеси мені задоволення. І ніщо нам не перешкодить продовжити вечерю після розмови – ще майже половина пляшки сухого, є й сир. І, здається мені, краще поговорити зараз, коли я не бачу твоєї брехливої мармизи!

– Брехливої, от як. Петро повідомив тобі про наші заручини раніше, ніж ми домовлялися. А що мені було робити? Мені вже тридцять три, ти зі мною одружуватися не збираєшся. Квартири в мене немає. Ти знаєш, де я живу? Ні, ти знаєш тільки, що до мене не можна заходити. А живу я в колишньої свекрухи. Сама ж бо я з Коломиї, поки вчилася, кантувалася в общазі. Коли ми з Андрусем побралися, свекруха не захотіла мене прописувати, а коли ми розлучилися, щоб він міг дременути до своєї Польщі, Італії і так далі, стара мене залишила в себе, але прописку ми з нею купили для мене приміську. У Бреховичах, уявляєш?

– Не знав, щиро співчуваю. Мені свого часу поталанило: першу квартиру отримав від держави як молодий фахівець.

– А Петро вирішує всі мої проблеми. У нього квартира, будинок повна чаша, діти його живуть із їхньою матір'ю, і йому до лампочки, що в мене не може бути дітей. Половина особняка для діячів обласного масштабу, машина, дача – все за повною програмою. Ось тільки посада завідувачки відділом – моя власна. Її не Петро мені дав, але, коли його викликали до тієї комісії та запитали його думку про моє висунення, підгавкнув, що схвалює. Ти про те не знав (я без потреби, звісно, не афішувала), але в мене дід був досить відомий "провідник", тобто командир ОУН, мельниківець, а не бандерівець, що нині цінується, і згинув у Сибіру. У батька мого через це було занепащено кар'єру, спився, чесно кажучи, а ось особисто на мені родинне лихо не дуже відбилося.

Але тепер, коли історія з дідом, навпаки, може мені допомогти, гріх було не скористатися нагодою – ти згоден, Шалво?

– Тобі видніше. Ти ніколи не поводилася як націоналістка.

– Ти образився, так? Уже не називаєш мене нашим завітним прізвиськом, білченятком? А що мені було робити? Останній, можливо, випав шанс влаштувати своє особисте життя. А Петро, ось побачиш, далеко піде! Ти, Шалво, з моєю дисертацією не дуже поспішай, можеш і зовсім її не писати – я сама впораюся...

– Років за десять нашкрябала б – а мені наказано за три місяці.

– Я кажу: мого дисеру можеш і зовсім не писати, а ось Петін зроби скоріше, доклади вже зусиль. Він дуже хвилюється, щоб устигнути захиститися, поки Білогуз у Левові, а там Олега Богдановича виберуть президентом, гайне він до Києва – і забуде, що Петі обіцяв.

– А я, між іншим, нічого не пообіцяв твоєму Петюнчикові. Не відповів ні «так», не «ні», а сам подумав, як той Ходжа Насреддін, взявшись навчити віслюка грамоті для падишаха: за десять років або падишах помре, або я, або віслюк подохне. Можеш тепер Петі доповісти.

– Шалво, не заривайся!

– Чому це ви з майбутнім твоїм благовірним усе за мене розписуєте? Шалво, туди! Шалво, сюди! Шалво, вище! Шалво, нижче! Шалво, по-в-в-вільн-і-і-ше... Ах! Шалво, не заривайся! Та я зовсім не бажаю більше в тебе зариватися! Можна подумати, що для мене світ клинцем зійшовся на цьому смердючому підвалі і на твоїх сідницях! Ось тепер я вже точно настрою за тебе дисертацію – тому що з такими етуалями належить негайно розраховуватися!

– Усе, терпець мені увірвався! А я, дурепа, ще боялася зранити почуття цього грубого хама! Ось вони де, почуття твої, чурко ти! Орангутанг!

Обом водночас забандюрилося піднятися з килима, вони заплуталися одне в одному, спробували, та не змогли, надавати одне одному ляпасів, і

раптом Шалва Булатович задихнувся, гикнув, видихнув і знову здобув дар мови:

– Ну, якщо вже так, то прошу тебе: встань і йди!

"Встань і йди" – три слова спалахнули вогненними факелами в мозку Першодрукаря, адже це були саме ті слова, яких марно чекав він ось уже півроку. Скільки разів, уважно прислухаючись до розмов співробітників відділу, сподівався він, що ось-ось хтось невмисне вимовить закляття, але не прозвучали заповітні слова навіть тоді, коли компанія жартома перекидалася шпильками, виряджаючи когось по пиво, по сигарети, або – купляти подарунок черговому іменинникові. Раніше не знав привид, чи спрацює закляття, якщо вимовлено буде випадково, не для оживлення трупа. Тепер відчув він, що мрія його здійснилася. І щойно він подумав, що зможе тепер виходити з ненависного, погано обструганого ящика, як над кришкою, легко зсунувши гіпсову скульптуру на самий край релікваріуму, з'явилася кістлява, облямована блідо-фіолетовими протуберанцями стареча рука, потім кінець соболю шапки, під нею, випускаючи іскри, розпатлане сиве волосся, а потім вирячені в захопленні очі, що палали жовтим котячим вогнем. Тут Першодрукар усвідомив, що ненароком перетнув колишній непорушний кордон, і ретирувався до мощовика.

Тим часом єдині можливі свідки нічого цього не помітили, надто вже були перейняті одне одним, щоб іще придивлятися до темного кутка фондосховища. Вони нарешті таки зуміли підвестись на ноги, що надало їм можливість з криками ляпнути один одному по мордасам і визначити моральну ницість одне одного, причому вислів "курва бандерівська" був, мабуть, найнецензурнішим. Ображена Ірочка заверещала і спритно поцілила Шалві Булатовичу, що необачно заткнув вуха, саме туди, де, на її думку, зосередилися всі його почуття до неї. Не сподіваючись такого підступу, він гепнувся на підлогу і, як тільки спромігся знову заговорити, зумів знайти для визначення вчинку своєї колишньої пасії слова куди яскравіші, а вже вульгарні настільки, що не всі з них і зрозуміла спантеличена Ірочка, якій не довелося,

на відміну від Шалви Булатовича, відслужити в Радянській Армії. Сповнена каяття, вона опустила своїми божественними колінами на брудну підлогу поряд із покинутим нею, а тепер іще й поверженим поклонником і взялася його лікувати, заспокоювати і втішати.

А потім кинулися вони миритися таким бурхливим і привабливим способом, що приємно було подивитися! Проте Першодрукареві, поглиненому мріями про те, як зуміє він скористатися з довгоочікуваної свободи, було зараз не до підглядання за коханцями, і він тепер тільки краєм вуха прислухався до їхніх безглузвих розмов, що зрідка переривали пристрасну катавасію зітхань, ридань, ніякового хихотіння приголомшеного Шалви і несамовитих стогонів Ірочки.

Тим часом квадратний кавказець, ковтнувши корисного для підкріплення сил білого вина, ні з того ні з цього замуркотів:

Утомльонное солнце тихо с морем прощалось,
В этот час ты сказала бум-бум-бум-бум...

– Я пам'ятаю це танго з дитинства, – розплющила очі Ірочка, що задрімала, поклавши голову на його коліна. – Бабуся без кінця крутила його на патефоні. Тільки слова інші, польські...

– Так, "Останнє побачення", знамените танго Єжи Петербурзького. Продаю цю деталь для твоєї розповіді Петюнчику про своє босоноге дитинство... А ти знаєш, що в тридцяті роки у Польщі серед жертв нещасної любові пішла мода стрілятися, поставивши цю платівку?

– Он як? А хіба в тебе є пістолет, Шалво? – стрепенулася вона. – І пригадай, як багато тепер від тебе залежить!

– Ти про себе тільки й думаєш, гедонічка з Коломиї!

І знову пішло-поїхало. Привид відвернувся від своєї щілини, сподіваючись, що ось тепер, рано чи пізно, прийде і його черга. У його часи недоумків, що накладають на себе руки через нещасну любов до жінки, не водилося навіть на сторінках романів, що їхній зміст, як відомо, вельми далекий від реального життя. І якщо безумство, що єднає безтурботну цю

паровицю – нещасна любов, то як тепер переживають любов щасливу – за умови, що така взагалі буває? А їм, цим нахабам, треба й міру знати. Першодрукар давно второпав: особливий храм муз (а як іще можна перекласти грецьке "музейон"?), названий на його честь, було підступно знищено якимись неуками Сапогівом і Білогузом, а клір храму і його самого милосердно пустили до цього книгохранительного підвалу. Проте й тут Першодрукар вважав себе господарем – і тому, що на відміну від тих, які приходять уранці, перебуває в приміщенні цілодобово, і за правом беззаперечного старшинства.

Слава Ісусу, вдягаються, нарешті. Останні поцілунки, останній обмін кпинами. Жадана красуня, грюкнувши під завісу щосили дверима, зникає, а порослий чорним волосом, під супровід власного бурчання, прибирає приміщення. Потягнувши носом, вмикає примусову вентиляцію – давно пора. Ось клацає чудо механіки, зване "вимикач" – світло негайно гасне, кавказець виходить, і чути, як у зачинених дверях повертається ключ. Невже свобода? Першодрукар легко вибирається із замкненого ящика, протискається під копією пам'ятника і незграбним довгополим стрижем пролітає під темною ліпниною стелі. Вийшло! Крізь щілину в дверях проникає він до напівосвітленого коридору, наздоганяє похнюпленого суперника й намагається триматися точно за його спиною. Так підіймаються вони сходами, перетинають порожні величезні сіни й опиняються між подвійними різьбленими дверима. Шалва відкидає засув – і ось вона, вулиця, освітлена мертвотним мерехтливим світлом ліхтарів!

Зненацька прямо під носом у Шалви, заревівши, проноситься темне, витягнуте в стрибку чудисько з вогненними очима. Тремтячий Першодрукар відлітає до дверей, утискується в них спиною – й бачить, як до безтурботного Шалви, що підняв чомусь руку, підбігає ззаду незнайомиць і б'є обушком по голові, а потім заходиться нишпорити у бідолахи в кишнях. Перехрестившись, Першодрукар вирішує прийти суперникові на допомогу, але тієї ж миті в темному небі над ним, дихаючи різноколірним вогнем і оглушливо ревучи від люті, пролітає гігантський змій. З Першодрукаря

досить, і він негайно повертається до незагрозливого і, хай там що, вже обжитого підвалу. Ясно, що нинішній Левів небезпечніший за старий Краків чи навіть за суцільно розбійницький Неаполь. Без підготовки тут навіть примарі небезпечно висовувати носа на вулицю.

Повагавшись трішки, Першодрукар обережно переводить угору крихітне руків'я пристрою "вимикач" – люстра під стелею слухняно спалахує, а він прямує до полиці зі словниками. Тут стоять і великі темні томи з витисненим кирилицею, але іноземним словом "УРЕ" на корінці, але примара вибирає однотомний сірий "Большой энциклопедический словарь", куди, як він примітив, найчастіше заглядали співробітники, всідається за стіл недолугого Віті, знімає з пюпітра «Острозьку Біблію», ревниво оглядає її, потворно обшарпану, і встановлює на її місце біблію новітніх знань. За півгодини, стомлений подіями вечора, щойно прочитаною нісенітницею, а ще більше – дрібним шрифтом, яким її надруковано, Першодрукар стуляє повіки.

Сон четвертий. Доручення князя Острозького

Два місяці не був в Острозі Іван Федорович, і місто за такий короткий час не могло, звичайно, змінитися, одначе новий стражник, що не знав в обличчя княжого друкаря, зустрів його у Львівській брамі, і довелося Івановому хлопцеві називати ім'я свого господаря.

Раптовий виклик князя Костянтина, звичайно ж, руйнував найближчі плани Першодрукаря, що крутився зараз у Левові, як дзига, засновуючи одну за одною та обладнуючи аж чотири друкарні, палітурну майстерню і книжкову лавку, а потім закладаючи все це Іудиному племені лихварів, щоб закупити папір і платити підмайстрам. Проте, він, не вагаючись, підкорився наказу магната. По-перше, тому, що й далі після завершення друкування в Острозі славнозвісної «Біблії» числився серед служебників князя Костянтина, відтак звільнявся у Левові від сплати податків. По-друге, він відчував глибоку вдячність князеві, адже той, задоволений славою видавця «Острозької Біблії»,

великодушно дозволив Друкареві скористатися всіма друкарськими матеріалами і навіть титульним аркушем для додрукування бажаної кількості примірників уже у власних друкарнях Івана Федоровича і на його користь.

Прибравшись із дороги, Іван Федорович підіймався сходами слідом за слугою до кабінета-бібліотеки, де його побажав прийняти князь Костянтин, і намагався здогадатися, яке доручення щедрій патрон бажає дати йому цього разу. Можливо, хоче видати якусь світську книжку? Справа добра, і почин є: он абеток надрукував він стільки, що вистачить на багато років уперед, і віршики панів Римши і Смотрицького, які такої честі, можливо, і не заслуговують, тисненню піддав і тим від забуття зберіг. А скоріш за все, почувши, що король Стефан Баторій замовив йому відлити облогову гармату для московського походу, доручить князь дати лад кріпосним гарматам Острога...

Князь Костянтин гречно відповів на вітання свого служебника і відразу ж перейшов до справи:

– Під час твоєї при дворі моєму відсутності був у мене гість з Ватикану, відомий тобі єзуїт чесний отець Антоній Поссевінус. Він повіз його святості папі Григорію в подарунок від мене нашу «Біблію», а мені залишив книжку, на яку й тобі, гадаю, цікаво буде подивитися.

Книжка лежала на столі. Палітурка проста, найдешевша, навіть дивно – дарувати книгу в такій палітурці відомому книжному знавцеві та збирачеві? Застібок немає. Розігнув обережно. Нічого собі!... На титульному аркуші: "Наука християнського частного на учителя богослова Петра Канісіє". Перегорнув: простий католицький катехізис, надрукований ніби слов'яно-руською мовою, ось тільки несусвітним якимсь шрифтом – майже латинською антиквою.

– Навіщо римській церкві знадобилася ця чудасія, ясновельможний княже? Мала і миршава книжка, а грошей чималих коштує: адже шрифт треба було придумати, вирізати на сталі та відлити. А літери погані: за версту видно, що римляни друкували.

– Ось і я отцеві Антонію те саме, власне, й сказав. Книжки, кажу, таким шрифтом для православного Сходу друкувати безглуздо: наші грамотії миттю почують каверзу і читати не стануть. Чи знайомий ти з отцем Антонієм особисто?

– Бачилися ми, найясніший княже, – і постала тут в пам'яті Івана Федоровича огрядна постать у фіолетовій сутані, з поголеною штучною пліщиною (московською мовою "гуменцом", а латинською – тонзурою) на потилиці та з червоними м'ясистими вухами – проте ніби зовсім без обличчя. Тому що обличчя собі зробить до шмиги черговому співрозмовнику: з лютеранином буде майже лютеранин, з московитом – немовби й московит, а турок йому трапиться – стане справжнім турком. Яку ж пику скорчив для нього, Івана, коли штовхнув його князь мало не в обійми до папіста? Таку хитромудру, що просто тьху!

– Марно плюєшся, пане Іване. Отець Антоній – людина рідкісного таланту, має дар природженого переговорника: Бога із сатаною зумів би помирити! – розсміявся князь. – Наш пан Стефан Баторій, його королівська милість, і твій колишній принципал великий князь Іван Васильович – вороги чи не запекліші, але ж примирились! Перемир'я підписане і навіть, як мені доносять, виконується. Успіх запаморочив отцеві Антонію голову – від пихи роздувся він, мов ліловий індик, і рушив знову до Москви – умовляти великого князя погодитися на об'єднання церков. Той пречесного отця прийняв, подискутував із ним усмак (полюбляє Московит такі розваги), а потім і дав під зад коліном.

– Наскільки я знаю Московію, найясніший княже, а я там служив майже тридцять років, – мовив поволі Іван Федорович, – якби цар навіть і визнав першість папи, довго потім не царював би.

– Звичайно, до того ж і сам Московит не менший фанатик православ'я, ніж його священики та піддані... Так от, повертаючись із Москви, заїхав отець Антоній, як завжди, до Острога, і за обідом повідав мені нову свою задумку: не з Москви починати, а з іншого кінця, саме з Речі Посполитої. Щоб

відновити тут унію православ'я з католицтвом, прийняту ще в середині минулого століття, на Флорентійському соборі. Чув про такий собор?

– Так. У Москві митрополита Ісидора, що підписав тоді унію, оголосили еретиком. Пшик вийшов із тієї унії...

– А тепер, начебто, прийшов час її відновити. Аби православна церква визнала верховенство папи і деякі догмати, *filioque*⁵ там, а своїх обрядів і слов'янської мови богослужіння трималася, як і раніше, і – це дуже важливим вважає велемудрий отець Антоній, – щоб зберегла свою ієрархію. А нинішні митрополит і єпископи – ті просто переходять до унії, не замінюються.

– М'яко стеле, – почервонів Іван Федорович. – Римському вовку пальця дай, так усю руку відкусить.

– Чого це ти до Рима такий лихий? – спохмурнів князь. – Ти ж не дикий козак.

– А того, що я вже пережив цю Антонієву унію на Червенській Русі, княже! Єдиний православний канонік у Красноставському капітулі, вважав за честь запрошення, як же – відразу після університету... Намилувався я на їхні насильства над православними, і мене самого мало не з'їли – довелося до Москви тікати! А подивися, найясніший княже, як католики придавили православних у тому-таки Левові, про Люблін уже й не згадую.

– Гм. Унія якраз і спроможна усунути ці несправедливості... Так от, отець Антоній замислив заснувати в Кракові особливу друкарню, що друкувала б книжки німецькою мовою для німецьких лютеран, аби їх повернути під владу папи, шведською – для шведських, а головне – слов'янською мовою для всієї Русі, в тому числі й для Московії. Ось він і просив у святішого папи, щоб йому прислали слов'янський шрифт, замовлений за великі гроші славному французькому майстру – Роберові Гранжону з Парижа. Отцю Антонію шрифту відразу не надіслали, а лише декілька примірників пробної книжки, цим шрифтом надрукованої... Один –

⁵ І від сина. *Лат.* Про цей догмат говориться нижче.

перед тобою. Отець Антоній подивився – і за голову схопився! Ось і попросив мене допомогти Святому престолу – послати до Рима тямущого друкаря, щоб допоміг їм зробити пристойний шрифт.

– Он воно що...

– А позавчора привезли мені листа вже з Кракова, від папського нунція Альберта Болонського, по-їхньому – Альберто Болоньєті. Настійно просить мене від імені його святості папи Григорія виконати це прохання, щоб той друкар до ума довів паризький шрифт. Але немає в мене іншого доброго друкаря, крім тебе, пане Іване. Доводиться тебе посилати, хоч і неохоче – самому потрібен.

– Мені – їхати до Рима, доробляти папістам їхній шрифт? – підвівся з лави Іван Федорович.

– Я ж наказав.

– Щоб єзуїт Антошка друкував руською мовою католицькі катехізиси?

– Допомогти зі шрифтом, а там не наш клопіт.

– Я не бажаю їм допомагати, найясніший княже. І тобі, відомому захисникові та покровителю православ'я, не годилося б із Римом загравати.

– Ти – мій слуга, пане Іване, і тобі належить виконувати мої накази, – пояснив князь Костянтин незворушно. – А коли я побажаю вислухати твою пораду – сам тобі про це скажу. Бо ти в книжних справах цінний порадник.

"Як добре, – встиг подумати Іван Федорович, тамуючи гнів, – як добре, що він не кричить на мене! Таким робом і я стримаюся, мені не можна виходити з себе. Якщо нагримаю на нього – ця людина мене знищить. Треба інакше... Як?" Він підвівся і схилювався в доземному поклоні.

– Щось ти надто червоний, пане Іване, – ласкаво зауважив князь Костянтин. – Може, покликати лікаря Бартоушека, щоб пустив тобі кров? Пан Бартоушек дуже вправно робить цю благодійну операцію.

– Дякую, найясніший княже, – видавив із себе Друкар, – та немає потреби.

– Тобі видніше... Ти мій слуга, пане Іване, і я не забуду...

Князь Костянтин не договорив, бо до кабінету влетіла його небога. Іван Федорович уперше побачив панну Агнешку так зблизька, якщо не рахувати давнього бенкету на честь початку друкування "Острозької Біблії". Зараз вона була одягнена ще більш недбало, ніж на бенкеті, а на голові її красувався вінок із весняних квітів. Поки вона, постукуючи корочками, протанцювала через просторий кабінет, Друкар устиг трохи отямитися. Дівчина тим часом зупинилася перед дядечком, що піднявся назустріч їй із фотеля, і заговорила по-польськи:

– Милий мій дядьку-череванчику! Ти ж бо чув цю модну пісеньку – пресумну історію про те, як королева покохала менестреля, а мажордом доніс королю-ревнивцю. І хоч як старалася королева виправдатися, потекли з неї криваві річки... Скажи мені, старий женолюбє, чому прекрасна любов завжди закінчується нещасливо?

– Тому, моя дитино, що пісні складають нещасні молодики.

– А чому вони нещасні? – капризно запитала дівчина.

– Бо такі вигадники пісень суть нужденні невдахи, що за них порядний селянин або міщанин ніколи не віддасть своєї дочки.

– А чому не віддасть?

– Бо не захоче, щоб його рідне дитя голодувало, – пробурчав князь. – Ось я, наприклад, ніколи не віддав би тебе, улюблену мою небогу, якомусь красномовному голодранцю чи неробі з лютнею. У таких людців можеш і не закохуватись!

– Ти гніваєшся... А чому ти гніваєшся, любий дядечку?

– І справді, моя дитино... Серджуся, тому що віддати тебе комусь мені все ж таки доведеться. Має ж, нарешті, з'явитися в твого серденька обранець!

– О! Я давно вибрала б тебе, любий дядечко, якби не...

– Агнешко! – князь при цьому кинув гнівний погляд, однак не на дівчину, як можна було б чекати, а на Друкаря, що й без того почувався бовдурем.

– Перше – якби не твій живіт, – прощєбетала Агнешка.

– А це що за вибрики?!

– Друге – якби не твоя осоружна старомодна борода. Осоружна – хоч і тхне парфумами. Четверте – якби ти помолодшав років на двадцять...

– На жаль... А що третє? – вдавано зацікавився князь Костянтин, роблячи рукою знак відвідувачеві, аби не йшов.

– Не скажу... А то ще й із мене потечуть криваві річки.

– Агнєшко! Ми не самі! Я все намагався тобі про це нагадати, але не мав змоги перебити й словом твого милого базікання! Це пан Іван Федорович, герба...

– ...герба Шренява. До послуг ясновельможної панни, – вклонився Друкар.

– До чого ж ти, пане шляхтичу, похмурий і нелюб'язний! І вбраний за допотопною модою... Та ще ця борода! О! Я здогадалася, пане Яне: ти був нещасливо закоханий в молодості, але твою даму видали заміж за іншого, і вона зачакла в похмурому замку, посеред дрімучого лісу, що кишів русалками та лісовиками. І ось відтоді ти й перестав голитися, і ще присягнувся, що ніколи не знімеш того каптана, в якому востаннє бачив свою кохану. І встиг посивіти й постаріти, виконуючи обітницю.

– Але ж, ясновельможна панно..., – і замовк Іван, бо побачив, як князь, виглядаючи з-за спини племінниці, прикладає палець до губ.

– Я, мабуть, зумію хоч на якийсь час утішити тебе, пане Яне, в твоєму любовному нещасті. Дядечку!

– Що, цокотухо моя кохана?

– Ти ж такий багатий, що й сам не знаєш, скільки в тебе добра! І слуги твої плутаються: одні кажуть, що тільки міст і містечок маєш більше ста, інші – що близько трьохсот, сіл же і хуторів – взагалі без ліку... Ось і подаруй пару сіл разом із селянами цьому сумному шляхтичеві – він розвеселиться й хоча б підстриже свою жахливу бороду, – і заходилася ластитися, ніби кицька до ласкавої господині. – Невже тобі важко це зробити, череванчику?

– Мені..., – і знову замовк Друкар, зметикувавши, що краще мовчати й одно погоджуватися.

Бо ж і князь Острозький обійняв небогу і, пухкою рукою в персях по спині поглажуючи, заговорив вагомо, немов путнє що:

– Ну, звичайно, дитино моя добра, я йому подарую. І неодмінно такі села, щоб там був і замок. Щоб пан Ян ночами міг підійматися на вежу, – тут князь усміхнувся, – дивитися на зоряне небо і згадувати свою кохану.

Аж тут Агнешка, залишивши руки на плечах дядька, відкинула голівку й уважно вдивилася в його обличчя. І з несподіваною тверезістю:

– Ну, тобі, старий хитруне, недовго й збрехати. Тому..., – повернулася на корочку до Друкаря і ніби заспівала, – тому я наважуюся сама нагородити тебе, сумний лицарю, за твою вірність у любові. Прийми, пане шляхтичу, від мене цей вінок святоянський!

Зняла з себе, піднялася навшпиньки і, надівши оторопілому Іванові Федоровичу вінок на голову, захихотіла:

– Тільки не намрій собі нічого зайвого, пане Яне, а то ще надумаєш лоскотати мене своєю жахливою бородою! Прощавайте, панове.

– Вінок святоянський..., – пробурмотів Друкар, поглядаючи ніяково на витворні двері, за якими зникла княжна. – Проте до Купала – ще ого-го! Ще тільки травень на дворі...

– Якби тільки в календарі вона плуталася, бідна моя Агнешка..., – протягнув князь, придивився до Івана Федоровича і, усміхнувшись, показав на своє волосся.

Друкар квапливо позбувся вінка, не придумавши нічого кращого, як повісити його на надбудову письмового столу, зроблену з червоного дерева у вигляді замку. Промовив обережно:

– Може, мода в них така пішла, найясніший княже. Мені рідко доводиться спілкуватися з нинішніми молодими дівчатами, тим більше із знатних родин.

– Мені теж, пане Іване, – відповів князь цілком серйозно. – Чому й полюбив я теревенити з небіжкою, балувати її... Я дружину свою, княгиню Зоф'ю, люблю, і живемо ми з нею, як належить, але ж тільки подивиться вона на мене, відкриє свого чарівного ротика – а я вже знаю, що від неї почую. Агнешка ж була така жвава, така безпосередня дитина – не те, що манірні дочки мої, яких, щоб не наводили нудьги в замку, поспішив я видати заміж... Ти, пане Іване, не духівник мій, проте священний сан маєш, тому і говорити з тобою мені легше про ці речі.

– Твоя відвертість мені втішна, найясніший княже. Тільки сан я втратив після того, як моя дружина...

– Не має значення, – відмахнувся князь. – Мені здавалося, що я, розпатякуючи з милою моєю дівчинкою, немов заглядаю (не знаю, чи зрозумієш ти мене?) до своєї втраченої молодості. Проте час ішов – і мене стала охоплювати тривога. Щось не теє, думав я, якимись дивними стають її, дитяти мого, жвавість і веселість... Ну, а там і... Ти ж сам бачив.

– А що каже лікар твоєї милості, пан Бартоушек?

– Мій лихо-лікар навчений лікувати тіло, а не душу людську.

– Якби ти, найясніший княже, звернувся до простонародного лікаря, тобто до знахаря, він би порадив скоріше видати княжну Агнешку заміж. Народження дитини, ну..., може, ще раніше звичайні між чоловіком і дружиною стосунки справили би цілющий вплив.

– Дивно, – пирхнув князь Острозький, – але юрист мій, Петро Ріндфлеш, людина як-не-як теж учена, бакалавр, запропонував мені той самий спосіб лікування, а замість ліків запропонував свого молодшого сина. От спасибі! Знаєш, я розгнівався на нього – майже точно так, як і ти, Іване, на мене за моє тобі доручення.

– Вибач, найясніший княже, я не хотів образити твоєї, пана і добродійника мого, гідності, – вклонився Іван. – Проте... А хто мене запевняв, як не твоя милість, що я живу тепер у вільній країні і на службі твоїй більшу волю маю, ніж перший боярин на Москві?

– Воля волею, свобода свободою, але скільки разів у моєму житті доводилося мені за наказом короля, мого пана, іти й воювати, незалежно від того, подобалася мені та війна чи ні! Я і ходив. Ти вільніший за мене, Іване, тому що я з королівської служби піти не можу (довго пояснювати, чому), а ти з моєї служби можеш піти хоч зараз. Хочеш піти?

– Твоя милість знає..., – прохрипів Іван Федорович, відчуваючи гостре бажання розірвати тугий комір сорочки. – Я не можу піти з твоєї служби.

– Таки не можеш, – ласкаво підтвердив князь. – Ти оснастив три нові друкарні, і мені доносять, що заклав їх, а одну, найбільшу, так навіть не християнським купцям, а лихвареві Ізраїлю Якубовичу за п'ятсот золотих. І в усіх друкується новий завод моєї «Острозької Біблії», і за милостивий мій дозвіл друкувати мою книгу під моїм, батьком і дідом прославленим ім'ям, я з тебе ні шеляга не взяв...

– За що дозволь іще раз висловити тобі щонайглибшу вдячність, – знову поклонився Іван Федорович.

Натяк був більш ніж прозорий. Покинути службу в князя всупереч його волі – це означатиме втрату приятні всемогутнього магната, і на найближчому засіданні львівської войтівської управи спритний княжий юрист, пан Ріндфлеш, зажадає накласти арешт на всі віддруковані у Левові «Біблії» як на такі, що належать князеві, а ще гірше, коли й на все устаткування.

– Якщо ти залишаєшся мені слугою (не поспішай відповідати, подумай!), тобі доведеться поїхати до Рима, і я хочу, щоб ти прислухався до мене і зрозумів, для чого це мені потрібно. Я довго думав над цими речами, але мало кому можу вільно висловити свої думки. Ти сам зрозумієш, чому, коли я тобі, людині розумній, але в справах релігії обмеженій, ці свої думи відкрию.

Князь Костянтин піднявся з фотеля і пройшовся персидським килимом, зосереджуючись. А говорити почав латиною, спершу повільно, із зусиллям підбираючи слова:

– Саме по собі об'єднання церков – православної і католицької – справа богоугодна і для людства корисна. Смішно думати, що розкол єдиної великої і вселенської християнської церкви на два ворожі табори міг відбутися за вказівкою Зверху! Але якщо саме людські політичні пристрасті та мирські інтереси розкололи і в нашому столітті далі роздрібнюють вселенське християнство, відколюючи від нього різноманітні єретичні та протестантські секти, то вони ж перешкоджають і об'єднанню церков тепер. І ось що я тобі скажу, тому що ти здатен мене зрозуміти. Ти ж учився католицькій теології в Краківському університеті, і ти ж маєш сан православного священика. Кому ж як не тобі, пане Іване, розуміти, що догматичні відмінності між двома церквами – мізерні? Горезвісне питання про *filioque* насправді ніякий не Рубікон: якщо походження Святого Духа "і від Сина також" приймають тепер згідно всі католицькі богослови, то в грецькому православному богослов'ї (про московське говорити не випадає) його визнають не всі вчителі церкви – та й по тому. Догмат про непогрішність папи в католиків, тонкі відмінності в розумінні батьківства Йосипа Обручника і шануванні Богородиці між католиками та православними – для мене все це тільки неістотні з релігійного погляду внутрішні відмінності в межах єдиної християнської церкви. Якщо двоє мислячих християн не можуть вірувати однаково, то що вже говорити про народи і церкви? Відмінності в обрядах не мають жодного значення для розсудливого християнина, а тим більше мова, якою правиться богослужіння. І хіба не свідчить нам про це прикладом Своїм Сам Ісус Христос? Чистокровний іудей, нащадок царя Давида, він молився стародавньою єврейською мовою, проповідував народною єврейською – але ж Євангеліє написано грецькою. Чому? А тому, що в Його вченні мова – річ другорядна.

– І я думав про це, коли правив «Апостол», – відгукнувся Іван Федорович, який слухав князя з великою увагою. – І дозволив собі єретичну, мабуть, думку, що Новий заповіт написаний не грецькою мовою, а мовою значень слів.

– Та невже?... Цікаво. Зізнаюся тобі навіть, що мене завжди дивувала ворожість до християн іудейства і магометанства, яке з іудейства вийшло: молимося-то ми всі одному Богові, і, хтозна, чи не об'єднаються колись наші нащадки, аби виступити проти азійських язичників.

– Скажи таке твоя милість при свідках ще століття тому – і твоїй долі вже ніхто б не позаздрив...

– Ну, недаремно ж я перейшов на латину, пане Іване. Адже і ми з тобою живемо тепер не за шляхетного і віротерпимого короля Сигізмунда Старого (вічна йому пам'ять!), коли квітнула Річ Посполита справжньою свободою віросповідання, і не в ті зовсім уже нечувані часи, коли українці та польські протестанти ходили в похід допомагати гуситам славного Яна Жижки відбиватися від німців-католиків... Тепер у країні хазяїнує орден єзуїтів, а ми, православні, разом із протестантами перетворилися на дисидентів (слівце ж бо яке!) у власній країні, в батьківщині нашій. Я для себе питання це так розв'язав: втовкмачили ви мені, панове, що живу я у вільній країні – от я і вдаю, що вам повірив, і живу як людина вільна! Але ж не всі тут можуть собі таке дозволити. Ось їм, більшості православних князів і шляхти, тим, що не бажають переходити до католицизму і сполячуватися, ось їм унія може допомогти – якщо виторгувати в папи й короля рівні з католиками права для православних, які перейдуть до унії.

– А як же віра батьків?

– А чому це ти, пане Іване, не запитуєш про віру предків? Га? Предки наші язичники були... І можна подумати, що і в ній, у цій твоїй вірі батьків, ти такий-бо твердий. Як полюбив у юності знання, так пішов до католиків учитися – і хіба в університеті хоч трішечки, на децицію не покатоличився – га, пане Іване? Багато таких хлопців про віру батьків узагалі забули і заради науки тепер католики. А в зрілі роки що виробляєш? Хто мені пропонував замовити німцям-лютеранам гравюри на міді для православної «Біблії»? Хто заклав друкарню не в православного лихваря, а в невірного іудея Ізраїля Якубовича?

– Так, так, – пробурмотів Іван Федорович. Вже хто б йому дорікав, та тільки не князь Костянтин, що одружився з католичкою і дозволив їй виховати сина Януша католиком, а дочок видав заміж за лютеран...

– Але якщо нормальна освічена людина сьогодні у вірі широка, то государі та держави бачать у релігії тільки – пробач мені, Господи! – зброю політичної боротьби. Ти ніколи не замислювався, пане Іване, чому московити охоче беруть на службу лютеран і дозволяють їм будувати свої кірхи в Москві, хоча з погляду конфесійного вони від протестантів відрізняються набагато більше, ніж від католиків? Та просто тому, що протестанти – вороги католиків, а вороги наших ворогів – наші друзі... Ні, від таких розмов, – перейшов князь Костянтин на свою українсько-польську говірку, – горло пересихає!

Він плеснув у долоні і велів товстопикому хлопцеві подати їм з гостем романей. Далі бесіду повели вже з англійськими срібними кубками в руках. Зробивши добрий ковток вина, князь знову заговорив латиною – тепер уже легко, без щонайменших зусиль, так що Іван Федорович запідозрив навіть, що пригадує свій письмовий твір:

– Ми живемо в дивній країні, в країні-примарі. Запитай у француза, що таке Україна – і виявиться, що він у кращому разі знає про Польщу і про Московію, а про Україну не знає. Запитай у поляка, що таке Україна – і він скаже, що це східна околиця Польщі. Запитай у московита, що таке Україна, і він тобі пояснить, що це Мала Русь, частина Русі, що страждає під владою поляків і що там живуть такі самі руські, що і на Московській або Великій Русі. Піди в Україні на село і запитай у перших-ліпших дядьків, хто вони такі – вони скажуть, що русини, що православні або що просто люди.

Що ж допіру зберігає Україну від поглинання Польщею і розчинення в ній? Православ'я народу її та туманні його спогади про велике минуле, коли в Києві сидів великий князь Володимир Красне Сонечко, а військо ходило на Царгород. Проте ж і в московитів, що живуть нині на північних і східних околицях великої Русі минулих століть, збереглися ті самі історичні спогади. Тому, прагнучи завоювати Україну, правителі Московії та народ її щиро

розумітимуть справу так, боуцімто вони повертають свої власні землі та звільняють своїх співвітчизників і єдиновірців, що тужать у полоні в католиків-поляків. Тому і завоювання Московією принесе Україні зникнення її саубутності та розчинення людності серед московитів.

Ось і виходить, що Україна може вижити, тільки маневруючи між Польщею і Московією, між слов'янським Заходом і слов'янським Сходом. Брати допомогу в Москви для підтримки православ'я і для захисту від католиків, обороняти разом з поляками кордони України від московитів – що іще нам залишається? Але країна ця нещасна, Україна, водночас приречена стати вододілом між Європою і Азією. Вона і зараз уже – такий вододіл. Подивися на польського гусара – це європейський лицар, а вершника-московита з вигляду не можна відрізнити від татарина. А ми хто є, ну, хоч би ми з тобою, Іване? Подивись на мене, подивись у люстро... Одягнені ми як європейці, а в душі хто ми є?

– Справді, – посміхнувся Друкар. – Щось дуже своєрідне, мабуть, з погляду іноземця. Проте самі того в собі не бачимо.

– І ще я хотів, щоб ти ось над чим замислився. Запитай себе: де, в Західній Європі чи в азійській Московії, квітнуть ремесла, будуються міста і величні храми, звідки поширюються наука і освіта, що їх несе з собою таке любе тобі книгодрукування, звідки, нарешті, вирушають кораблі зі сміливцями, які відкривають і завойовують нові землі? І хіба не в Італії трудився божественний Леонард із Вінчі, і не в Польщі – великий Микола Коперник? І хіба не католики обидва ці найбільші вчені мужі нових часів? Все добре, прекрасне і розумне йде із Заходу Європи, а зовсім не з варварської та азійської Московії, пане Іване. Що скажеш? Адже ти прожив у Московії довгі роки, навіть і тепер підписуєшся Москвитином.

– Я підписуюся Москвитином, найясніший княже, тому що Іванів Федоровичів багато, а такий Іван Федорович, що з Москви, я один. Я московитів люблю за щирість і прямоту, хоча й вони мають недоліки – але хіба

народ винуватий, що досі живе за татарських порядків? І в освіті там дещо вже робиться, а гармати та дзвони так просто чудові відливають.

– Гармати, дзвони... Ще скажи, сокири кують та ікони малюють. Я з московитами воював, розмовляв на переговорах і бенкетував із послами. У мене про них інше уявлення, і я не хотів би опинитися під п'ятою такого самодержавного тирана, як твій покровитель і добродійник великий князь Іван Васильович. Ти ж чув, що мій сусіда князь Андрій Курбський на бенкеті повідував, а в Москві, мабуть, і на власні очі бачив... У нас, в Речі Посполитій, творити таке криваве свавілля над магнатами та великими панами просто неможливо. Гаразд, сподіваюся, ти зрозумів, що мені добрі стосунки зі святішим папою конче потрібні. Допоможемо дещицею, дрібницею якою, пообіцяємо підтримати ідею об'єднання церков, а як дійде до справи – подивимося ще... Тобі, пане Іване, даю три дні, аби зібратися. Їхати тобі до Рима так швидко, як тільки зможеш, гроші на поїздку, триста талерів, сьогодні ж візьми в скарбника. Якщо старий почне нором свій показувати або скупитися, веди його прямо до мене. Подарунки для святого папи та впливових кардиналів, листи до Відня і Рима отримаєш у день від'їзду. Ось іще... Дорога до Рима небезпечна, тому я даю тобі свого найкращого надвірного козака Тараса Комарика. Пам'ятаєш його, так? Нічного горщика Тарас за тобою не виноситиме, зате спритний, як біс, і в дорозі коли треба оборонить.

– Дякую, найясніший княже, – знову вклонився Іван Федорович і додав подумки: "Та й вухо княже зі мною буде".

– Ще одне... Устань, пане Іване, повернися. І це – найкращі твої шати?

– Так, адже до твоєї милості їхав. А чим погані? – образився Іван Федорович.

– Ти, пане Іване, вирядився в одяг часів твоєї молодості! Таких каптанів, та ще й із хутром, уже сто років ніхто не носить! Але ти – мій посол і не маєш у папській курії мене компрометувати. Ще, забув я... Про те, що був у Москві дяконом – мовчи. Москвитином себе в Римі не називай. Їдеш шляхтичем,

довіреном моїм слугою. Тому шаблю і ланцюг залиш, ну, пояс іще, а решту хай пошиють тобі заново...

– Найясніший княже ...

– Зараз же йди до мого кравця Шимоновича, скажеш йому, щоб із моїх найкращих тканин зшив тобі сучасне вбрання за іспанською модою. Прямо зараз хай мірку знімає, а за два дні щоб пошив! Я дав би тобі славний колет зі свого плеча, так він відразу ж трісне на такому багатирі. І нехай скаже тобі, якого у Відні до іспанського строю капелюха купити.

Іван Федорович подякував і подумав, що у цьому весь князь Костянтин, уся його натура: почав про долю православного світу розмірковувати, а закінчив купівлею у Відні капелюха на іспанський кшталт.

Розділ 7. Підготовка до атентату

Шалва Булатович прокинувся в машині "швидкої допомоги". Розколювалася від болю голова, прямо у вуха завивала несамовита сирена. Обережно поглянув скоса: поруч на сидінні дрімав звиклий до всього медбрат. Рух очними яблуками викликав напад нудоти, з яким Шалва Булатович ледь упорався. Більш-менш повернувшись до тям, він підвівся на сталевому ложі – попросити, щоб підвезли додому, і знову втратив свідомість.

– Я поряд, я з тобою, любімиий мой, – голос дружини, Нонни Потапівни, проник до нього крізь заплутане, уривчасте оповідання, воно ж фільм, про поїздку до Женеви, дуже схожої на Тбілісі, і незрозуміло було, чи це показують йому в кіно, чи то він пригадує і сам собі розповідає... Шалва Булатович спробував було знову сховатися посеред цього приємного сумбуру, та де там! Дружина сказала ще одну банальність, і звичний сором від того, що її можуть почути сторонні, остаточно повернув його до світу дійсності. Довелося розплющити очі.

Нонна Потапівна радісно блиснула окулярами, ойкнула, сплеснула в долоні і заторохтіла так швидко, що він нічого не второпав. Змушений був

grimнути на неї, аби зосередитися і пригадати. Оскільки останнім його спогадом була нудота після спроби подивитися вбік, Шалву Булатовича здивувало, що не занудило тепер, коли підвів голову й озирнувся. Навколо була звичайна лікарняна палата на десяток ліжок – розстелених, але порожніх.

– Куди ти поділа хворих, білченятко? – поцікавився Шалва Булатович.

– Ти вже плетеш свої дурниці, Шарло, значить, тобі краще, – з твердим переконанням констатувала дружина. – Це неврологічне відділення, а твої сусіди – в їдальні. Твій сніданок я принесу тобі в ліжко.

– Давно я тут?

Нонна Потапівна знову зацокотіла. Зміст сказаного нею зводився до того, що коли зловмисник оглушив Шалву Булатовича і вже лазив по кишнях, повз фасад бібліотеки, на щастя, проїздив патрульний міліційний "газик". Грабіжник утік, а менти знайшли залишені ним документи потерпілого, а серед них і посвідчення співробітника інституту, розбуркали вахтера і встановили особу. Оскільки потерпілий не приходив до тями, викликали "швидку". "Швидка" відвезла його до неврологічного відділення найближчої лікарні з підозрою на струс мозку. Вранці туди прорвалася Нонна Потапівна, яка всю ніч обдзвонювала морги, витверезники та відділення міліції. Лікарський обхід уже був, і черговий лікар оглянув Шалву Булатовича...

– І що?

– Дуже неприємний молодик, цей черговий лікар. Із тих нинішніх жовторотих циніків, Шарло, що розперезалися під час перебудови. Сказав, що коли в тебе навіть і була комодія...

– Комодія, напевно, – той самий струс...

– ...і була комодія, кажу, то легка, і що вона внаслідок сильної перевтоми на роботі перейшла в міцний здоровий сон.

Шалва Булатович зітхнув. Мозок для нього – все одно, що для пролетаря руки, і стрясати його безкарно нікому не дозволено. Він не мав сумнівів, що знає, хто підіслав «грабіжника», – певна річ, пан Сапогів, обурений кричущим порушенням нав'язаної ним угоди. Шалва Булатович, звичайно ж, мав

цілковиту рацію, коли так високо оцінив недоторканність своєї об'ємистої голови, проте він не спроможний був повністю контролювати процеси, що відбувалися в ній, а молодий нахабний лікар не зумів діагностувати в пацієнта ледь помітного зрушення, що відбулося в його мізках після фатального удару: постраждалий не тільки був беззастережно переконаний, що вирахував кривдника, але й не сумнівався в своєму праві покарати його смертю. Вбити негідника!

Шалву Булатовича було відпущено додому наступного дня після обходу, він отримав тиждень лікарняного і два дні чесно пролежав на дивані, обдумуючи деталі вбивства пана Сапогіва.

На третій день, коли чорновий план був готовий, Шалва Булатович, скориставшись тим, що Нонна Потапівна побігла в універ, помандрував уточнювати технічну схему акції на місцевості й заразом прицінитися до деяких необхідних для її виконання матеріалів. Ноги швидкого на помсту горця були ще нетверді, тому поїхав на трамваї, де його неприємно (але не до блювоти, слава богу) вколисало. Влада однієї лише думки тяжіла над Шалвою Булатовичем, і зовсім не шкода йому було щасливого суперника, який відібрав у нього роботу і кохану жінку, та ще й посмів скоїти замах на саме життя. Не тьохнуло серце Шалви Булатовича, і коли на власні очі – наяву, а не в жорстоких мріях на диванчику, побачив місце, де пану Сапогіву доведеться зустріти свою невблаганну смерть.

Це був пустир, через який новопризначений директор інституту мав звичку проходити, зрізаючи кут на маршруті від свого напівособняка до Наукової бібліотеки. А Шалва Булатович знав це місце як свої старі чоботи, тому що цікавився колись його історичним минулим. У будь-якому іншому місті СРСР такий пустир не в самому центрі був би простими розвалинами, що залишилися після бомбардувань минулої війни, але тільки не в Левові. Тут воєнні руйнації теж мали місце, але були вже так-сяк залатані в скрутні післявоєнні роки, фокус же в тому, *що* було розбите і *що* відбудовувалося. А було тут колись те жебрацьке передмістя розкішного німецького і польського

Лєвова, де тільки ї дозволялося селитися православним, чому і називалося воно Руським. Тому ї архітектурна старовина тут бідняцька, проста і не цікавить сьогоднішніх істориків. Потім місто розрослося, багатії-українці просоталися до центру, основна українська маса відступила в дальні передмістя, а це місце перейшло до єврейського гетто, що його мешканців майже цілком було знищено німецькими та українськими фашистами, а через слабкий опір – зруйновано ї плохенькі будинки.

Стежина через ці розвалини, пробита вже після війни нетерплячими пішоходами, пірнала, між іншим, під арку, верхня частина якої давно вже тримається на чесному слові. Мінімальної кількості вибухівки достатньо, аби поховати перехожого, що опинився б у момент вибуху під аркою. Одна шашка толу, детонатор і ще радіопристрій до детонатора ... Шалва Булатович побачив раптом замість арки купу дикого каміння, оповиту хмарою брудного пилу, – і ногу, що стирчить із неї, в чорному начищеному мокасині та в американській строкатій шкарпетці. Нога судомно сіпнулася і завмерла... Ах, який кайф!

– Дозвольте пройти!

Шалва Булатович слухняно зійшов зі стежки, і перед ним з'явилася сутула спина, обтягнута блискучим від старості чорним піджачком, тонка шия в старечих плямах, білий пушок волосся, придавлений безформним капелюхом. А поспішає, поспішає як! Ожили вони, мишачі жеребчики, придумують якісь копійчані кооперативи, спільні із знайомим варшавським банщиком підприємства... А втім, такий дідусь знає, де найближча товкучка! Шалва Булатович і запитав.

– Нині плюньте абикуди – а там і товкучка. А ось хоч би ї біля Мужика.

Хотів було лягнути себе по лобі Шалва Булатович, але вчасно утримав руку. Нові греко-римські господарі Онуфріївського монастиря зажадали прибрати з внутрішнього дворика скульптурну групу "Іван Федоров зі своїми помічниками", а новій міській владі не сподобався раболіпний задум поряд із москалем зобразити його "помічників" – яких іще наймитів, коли не українців?

Зрештою, фігури "помічників" узагалі щезли, а зображення Першодрукаря опинилося в одному із закапелків Старого міста. Скульптор побажав утілити слова Івана Федорова про те, що він покликаний розсіювати слова по землі, і тому поставив його в позу сіяча, а в характерно відкинуту долоню його правиці вклав друкарську літеру. Розкрита долоня статуї завжди здавалася Шалві Булатовичу невідповідно великою і змушувала пригадувати вираз "руки загребуші". І хоча, судячи з архівних документів, справжній Іван Федорович – в Україні принаймні, – якраз і проявляв себе ініціативним і жадібним комерсантом, Шалва Булатович вважав, що народові доцільно, як і раніше, згодувати солодку казочку про вбогого святого Друкаря. А народ швидко охрестив скульптуру Мужиком, і майже миттєво розпочалася навколо неї торгівля. Спочатку викладено було мало не під ноги перехожих обшарпані книжки, яких у букіністичному не прийняли б, а здавати на макулатуру рука не підіймається, за ними – й інша копійчана всячина. Як можна заробити на цьому дріб'язкові, Шалва Булатович ніяк не міг второпати, тож зупинився на думці, що тутешні торговці іншої можливості щось заробити просто не мають.

Сьогодні, сонячної осінньої днини, народ так і роївся навколо бронзового, в людський зріст, Першодрукаря, і було дивно, чому він сам застиг на місці, не поспішає до чогось прицінитися. Шалва Булатович сумлінно протупав звивистими лініями рядів і ніде не побачив того, що вишукував. Поміркувавши, він проштовхнувся до добродія, який торгував пошарпаними пістолетними кобурами, муляжами гранат, справжніми німецькими касками та іржавими німецькими круглими ребристими коробками від протигазів.

– Чи не знайдеться толової шашки та детонатора – рибку поглушити?

– Такого добра не маю, але знаю хлопця, який віддасть новий "Макаров" за півсотні баксів.

– Спасибі, не треба.

– І повну обойму за ті самі гроші!

– Ну, тоді вже краще снайперську гвинтівку, СВД, – відбувся жартом Шалва Булатович і став пропихатися до книжкових рядів. Бачив він там дещо

– як запасний варіант, може, і придасться. Ага, ось... Чортзна на чому нашльопана, з конспіративними реквізитами, а то й зовсім без них, самопальна друкарська продукція, нова капіталістична книжність: "Попка по імені Оля", "Камасутра", "Совети начінающому самогонщіку"... Ось воно: "Как отправить тьощу на небеса".

Розрахувався, вибрався з натовпу, сів на лавку під кволою берізкою, переглянув. Мабуть, і справді придасться. Неуважно підняв очі – і констатував, що весь час натрапляє поглядом на тих самих осіб. Товкучка – явище хаотичне, підвладне законам броунівського руху – що тут скажеш... Ні, купувати кероване по радіо іграшкове авто він не стане – розоритись можна, а ось "лентяйка", пульт дистанційного керування для "ящика" – це саме те, що треба, та й місця займає менше.

Даремно Шалва Булатович не приділив уваги феномену повторення в круговерті товкучки тих самих осіб. Адже одна з особин, що сновигали перед ученим (фізія рідкісна, треба визнати, але з вельми поширеним тоді серед городян виразом покірливої тупості), саме тієї миті теж вибралася на оперативний простір і, озирнувшись, витягла з обідраного портфеля склеєні гармошкою аркуші фотопаперу, на яких завбільшки з поштовою марку красувалися зображення окремих мешканців Лєвова з номерами під ними. Знайшовся там і чорно-білий портретик насупленого Шалви Булатовича, перезнятий з однієї з двох світлин 3x4, зданих ним нещодавно для отримання довічного радянського паспорта. Мозолястий палець ткнув у номер під фоткою, в "199", і сухі губи ворухнулися, коли таємнича персона запам'ятовувала його.

І тим часом, як відомий книгознавець бив ноги, прямуючи до господарського магазину в пошуках добрива для домашніх рослин, рекомендованого в посібнику "Как отправить тьощу на небеса", вищезазначена особа вже накручувала в телефоні-автоматі заповітний номер.

Дзвінок спрацював на тихій вулиці Лєвова, у громіздкій багатоповерхівці, капітально зведеній на початку п'ятдесятих над глибокими,

оснащеними спеціальним обладнанням льохами. Службовець у загальновійськовій формі зняв трубку й натиснув кнопку, вмикаючи магнітозапис.

– Бюро технічної інвентаризації слухає.

– У апарата 15-й. 5 листопада 1991 року. Об'єкт № 199 зафіксований мною на несанкціонованому ринку біля Мужика. Намагався придбати в об'єкта № 458 шашку тротилу з детонатором нібито для браконьєрського глушіння риби. На пропозицію покупки ПМ відповів відмовою, віддає перевагу СВД. Придбав у ханиги брошуру "Як висадити тещу в повітря", уважно вивчав. Роблю висновок, що готує теракт. Кінець інформації.

– Висновки начальство сделает... Квитанція № 232.

– Чого?

– Того. По 232-ій відомості получиш, дубина!

А наступного дня (якраз тоді, коли Шалва Булатович, зачинившись удома в кабінеті, захоплено збирав дистанційний детонатор) бобіну магнітної плівки з записом цієї розмови заправив до магнітофона той самий чепуристий молодик, до якого на розкопках могили Першодрукаря наш відомий книгознавець швидкоплинно приревнував Ірину Степанівну.

Донос на Шалву Булатовича був з початку плівки двадцять сьомий або двадцять шостий, молодик утомився, розшифровуючи записи та набиваючи їх до пам'яті ЕОМ, і саме збирався попити кави, коли почув знайомий номер. Він зупинив запис і викликав досьє, закодоване під цим номером, на екран монітора. Так, він не помилився: в інформації йшлося про симпатичного товстуна-грузина, доктора наук, що так смішно сердився на нього через те, що звернув увагу на одну з музейних тьолок.

Молодик усміхнувся і прибрав файл з монітора. Красуня була ефектна, нічого не скажеш, і волосся мала таке лискуче, золотаве (цікаво, чи фарбоване?). Але старша за нього років на десять, а така різниця вже завелика. І мала вона наліт провінційності, чого не помічали інші жеребці, які навколо неї на тій тусовці товклися – просто тому не помічали, що такі самі

провінціали. А молодик потрапив до Левівського обласного управління із самої Москви, з центрального апарату, і це було покаранням за грішок, що за нього звичайний випускник Вищої школи КДБ вилетів би з "контори" з вовчим квитком. Його ж виручив батько, ще й натякнув, як пересердився, що довго синок у Левові не затримається.

Молодик подумав, що буде цікаво дізнатися, на чому цього разу засвітився Буквіані, людина солідна, у віці. Пригадувалася, щоправда, якась образа, пов'язана з розформовуванням того кумедного музею... Він устиг почути, що грузина засікли на товкучці – теж мені злочин! І тут молодик упіймав себе на тому, що хоч ось вже декілька секунд знову натискає на клавішу відтворення, в навушниках у нього лунає тільки одноманітне шипіння. Поглянув на магнітофон: запала там клавіша запису! Що за манера вмикати навпомацки! Він, звичайно, тут же перемкнув маг на відтворення і почув:

" – Висновки начальство сделает... Квитанція № 232.

– Чого?

– Того. По 232-ій відомості получиш, дубина!"

Прогнав, сам не сподіваючись на чудо, знову з початку: після слів "в об'єкта № 458 шашку" – порожнє шипіння. От чорт! Знову влип – і батько тепер далеко, а телефоном не порадишся... Ну давай, думай сам, внуче славного чекіста, доведи собі, що і в тебе на плечах не качан капусти! Зварив кави в купленій на власні гроші контрабандній кавоварці, випив, помив філіжанку в туалеті, пройшовся начищеним паркетом... Повернувся до монітора, знову викликав досьє Шалви Булатовича Буквіані, втупився в його рядки, ясно-зелені на чорному тлі. Досьє виявилось досить довгим, і спочатку йшлося про речі, тепер уже неактуальні. Хоча в деталі "морального розложенія, недостойного совецкого ученого", цікаво б вникнути, та часу обмаль. Тому молодик став читати з кінця файлу, де останнім було повідомлення якогось № 330. Виявляється, місяць тому Буквіані віщав про необхідність створення федерації трьох східнослов'янських народів і

переконував інформатора, що президент Шевчук, з його хитрою фізіономією, не зможе втриматися, неодмінно вкраде великі гроші. "І ти, якщо вже подався в комерцію, кінчай гендлювати польськими презервативами сумнівної якості, влаштуйся краще на армійський склад хоча б вантажником – ось тобі спосіб нажитися без клопоту..."

Молодик криво усміхнувся. «Розумна порада, – кивнув головою. – Але чому ж ви самі на влаштовуєтесь на армійський склад, шановний, і чому я теж пальцем не поворухнув, щоб розбагатіти? Кляте інтелігентське чистоплюйство! І хто ж це вас закладає, красномовний ви наш... е-е, Шалво Булатовичу? № 330, кажете?»

Викликав файл із списком інформаторів – однак на екрані з'явився напис, який вимагав ввести спецпароль. Ну то й грець із ним!... Повернувся до магнітозапису, знайшов початок, що зберігся:

" – Бюро технічної інвентаризації слухає.

– У апарата 15-й. 5 листопада 1991 року. Об'єкт № 199 зафіксований мною на несанкціонованому ринку біля Мужика. Намагався придбати в об'єкта № 458 шашку..."

Хто такий № 458, молодий чоловік пам'ятав. Дрібний шахрай, приторговує не зброєю, а всякою всячиною, що біля зброї полежала – старими кобурами, польовими сумками, гільзами від "Шилки", запальничками з кулеметних гільз. Як тільки продасть справжню, бойову зброю, "контора" прокачає покупця і, якщо не наш клієнт, скине і його, і продавця ментам. Кавказець питався в нього шашки, шукає антикварну холодну зброю – чом би й ні? Молодий чоловік неквапливо, продумуючи продовження, набив у файл Шалви Булатовича початок інформації, а потім: "В разговорє Буквіані... нет, «виделіть», тепер «удаліть»... № 199 висказал уверенность в необходимости присутствия на территории Украины российских войск и передаче именно России, а не США, оставшихся здесь стратегических вооружений. Президента Шевчука назвал хитрой коммунистической лисой". Що там записалося насамкінець? Ага...

"Делаю вывод, что № 199 способен на шпіонаж в пользу Росії ілі на враждебную Україне акцію". І далі за текстом.

Присвиснув задоволено. Звичайно ж, бобіна піде до архіву, і, теоретично, хтось колись може її і прослухати, ось тільки він на той час давно вже повернеться до Москви.

Розділ 8. Скромне весілля Афродіти, або Покарання Савла

Наполегливе читання "Большого енциклопедіческого словаря" принесло Першодрукареві безперечну користь. Перш за все, він дещо розібрався в тому немислимому і дикому сум'ятті, що панувало в мізках співробітників колишнього "музейона" його імені, а зараз якогось там інституту і називалося добротним слов'янським словом "світогляд". Порівнюючи статті "Словаря", надрукованого зовсім недавно, 1985 року, з підслуханим від співробітників інституту, Першодрукар дійшов висновку, що ножиці між тим, у що, на думку начальства, вірують підлеглі йому люди, та їх справжніми переконаннями з часів царя і великого князя Івана Васильовича надзвичайно збільшилися. Укладачі словника товкмачили, що в руських мізках панує прийнята у Московії крайня протестантська, аж до глумливого безбожжя, система, що зберегла від християнства, окрім основних заповідей, хіба що культу німців-засновників, святих воїнів і мучнів, помірно обожнюваних виборних царів, а також мирський орден, який висуває зі свого середовища правителів. Останній, названий "партією", Першодрукареві видався надзвичайно подібним до католицького ордена служителів Ісуса, єзуїтів, про який йому багато розповідав незабутній князь Костянтин.

Насправді ті ж співробітники інституту були явними дво-, а то і тривірами. Вульгарне поверхове православ'я поєднувалося в них із диким язичництвом: кобіти, що незрозуміло як отримали університетську освіту, молилися на чаклунів, які підступною магією "освячували" звичайну воду в

склянках, вірили у "білих" відьом і в невідомі раніше підвиди демонів, звані "інопланетянами" та "барабашками". Віддавши необтяжливу данину державній релігії, теперішні сучасники Першодрукаря, зовсім як стародавні римляни, одержували натомість немислиму в давні часи духовну свободу: хотіли – вступали до секти чорношкірого протестантського проповідника, хотіли – поклонялися індійському бісу Кришні (недовго вешталися б по давньому Левову оті з нахабно поголеними, як розказують, головами та в оранжевих ризах!), хочеш – не вір ані в Бога, ані в біса, а разом, як богатир Васька Буслаєв, "ні в сон, ні в чих, ні в пташиний грай". Цими спостереженнями над духовним життям сучасних слов'ян Першодрукар вирішив на перших порах і обмежитися. Тим більше, що його, чесно кажучи, куди більше інтригували технічні винаходи людства, що накопичилися за чотири століття.

На відміну від світоглядних новацій, збагнути ці безперечно наукові нововведення і винаходи було примарі непросто. Звичайно ж, Першодрукар знав, що гармата після пострілу відкочується (кому ж, як не йому, це знати?), і сам умів робити й запускати маленькі сигнальні або потішні іграшки, італійцями звані *gocchetta*, але щоб сила віддачі піднімала в повітря і годинами змушували літати по небу величезні машини, одну з яких він, старий дурень, прийняв за вогненного летючого змія!... Важко було в таке повірити, і Першодрукар захлипав від щастя, коли зумів нарешті розібратися в схемі турбореактивного двигуна. Тепер, у будь-якому разі, він був готовий до нового виходу на вулицю.

Про першу свою спробу волів не згадувати, соромився: до того перелякався мирних новітніх винаходів, що побоявся прийти на допомогу знайомцеві, захистити від жадібного розбійника! Втім, у відділі говорили, що Буквіані лишень дістав по голові й лікується. Першодрукар присягнувся страшною клятвою, що загладить свою провину перед цим безпутним, але вченим іноплемянником. А сьогодні він вирішив простежити за красунею, що була метресою Шалви Булатовича. Собі він говорив, що триматися жінки буде

набагато безпечніше (адже вона навряд чи стане топтати конем перехожих або затівати шабельний двобій на вулиці), що корисно буде подивитися, де красуня живе тощо, проте були в нього і сміливі – аж дух переймало! – надії на цей вечір, а головну з них він намагався втаїти навіть від самого себе.

Спочатку здалося примарі, що задум цей зірвався. Останні хвилини робочого дня Ірина Степанівна провела перед настільним дзеркалом, що непомітно для Першодрукаря з'явилося на купці канцелярських тек. Не звертаючи уваги на двох (а з кістками в ящику – так навіть трьох) чоловіків, вона підводила очі та накладала на свіжі від природи щоки ніжний рум'янець. Мала при цьому той самий безглуздо-вдумливий вираз обличчя, над яким, примітивши його у львівських міщанок, сміявся нишком Першодрукар іще чотириста років тому. Зараз йому було не до сміху: котяче це вилизування могло означати, що, незважаючи на всі смертельні образи і прощання навик, Ірина Степанівна готується до чергового побачення з коханцем. І уявив собі привид, як палкий кавказець вдирається до фондосховища – з перев'язаною ганчіркою головою, у брудній лікарняній сорочці з грубого полотна, босий, зі цілющими п'явками на волохатих грудях...

Проте рівно о п'ятій годині по обіді пролунав акуратний стук у двері, а намалювався в їх отворі колишній настоятель музею. Хоча й відпустив він козацькі вуса, які мали дивний вигляд у поєднанні з косим проділом у гладенько прилизаному волоссі, Першодрукар одразу ж упізнав його: начальника ні з ким не сплутаєш. Директор поцілував Ірині Степанівні, що підвелася і приємно почервоніла, ручку (мимовільний спостерігач пригадав, що колишній коханець цілував її руки тільки в тому разі, якщо перед його вустами не було чогось більш принадного) і тицьнув три червоні троянди в блискучому м'якому склі.

– Позволь у цей знаменитий для нас обоїх день... З цього ужасного подвалу... Тепер, когда ми офіційно зареєстрували наші...

Ірина Степанівна подарувала залицяльникові заохочувальну усмішку, яка не на жарт розсердила Першодрукаря, і той вирішив піти з ними, щоб сьогодні таки покарати лиходія.

– Ми заїдемо спочатку в одне місце, тут недалеко, отоварімся, – говорив вусатий кавалер, ведучи пані під ручку. – Ти не заперечуєш, дорогая?

Ось і подвійні двері. Першодрукар загавився трошки, і дверна пружина віртуально, але відчутно наддала йому твердим деревом під зад, так що він опинився на тому самому місці, де Шалва Булатович днями дістав обушком по голові. Тим часом Сапогів підняв величаво правицю, а Ірина Степанівна вказала чомусь пальчиком собі під ноги. Негайно ж одна з низеньких саморушних карет, що проносилися вулицею, зупинилася, і парочка, торгуювавшись із візником, протиснулася на заднє сидіння. Карета загарчала, обдала Першодрукаря їдким димом і різко рушила з місця, аж привид дещо розгубився: не на коліна ж своїй любці було йому сідати і не на місце ж поряд із візником, призначене для холоуя?! Проте, кинувшись підтюпцем за каретою, він помітив, що легко робить великі високі стрибки, і варто було йому подумати, що непогано б цілком піднятися в повітря і полетіти, як він справді здійнявся і полетів над продавленим залізним дахом карети і, коли б захотів, міг ухопитися за ґрати, припасовані нагорі, щоб прив'язувати пожитки мандрівників.

Утім, від'їхали вони й справді недалеко. Карета зупинилася біля будівлі, що майже не змінилася з часів Першодрукаря. Тоді належала вона католицькій єпископській кафедрі, а зараз, ретельно виштукатурена, замість казкових рослин і птахів на фасаді прикрашена була вивіскою, що залишилася незрозумілою не тільки приви́дові, який узагалі не сприймав радянського новоязу, але й Ірочці, бо та здивовано прочитала її вголос. Сапогів відмахнувся від молоді дружини, вискочив із карети і в дверях камениці мало не зіткнувся з чолов'ягою в білій сорочці при краватці, але без піджака, а в іншому дуже на нього схожим. Після короткої розмови обурений Петро Петрович повернувся до карети, а чоловік заходився, не поспішаючи, викручувати з вивіски

саморізи. Першодрукар надумав тим часом притлумити свою гордість і забрався на місце для слуги.

– Чортзна-що, – пробурчав Петро Петрович. – Ну, що тепер поробиш, поїхали до універсаму, в новий цей торговий центр, як його? У "Салют".

– Зробимо, – озвався візник, якого ніхто не питав.

– Дорогий, – проворкотіла Ірочка, накривши своєю долонькою кулак Петра Петровича, – а що це був за "Облспец-тра-та-та-снаб", і чому ти так розхвилювався?

– Це закритий розподільник, до якого я був прикріплений, – процідив Петро Петрович. – Тепер його прикрили, а фонди перейшли до міської управи.

– Не зважай, Петю! – усміхнулася вона. – Коли це закритий розподільник, то цілком природно, що його закрито.

Петро Петрович поглянув на неї вже веселіше:

– Дотепна ти в мене! Я ще зі студентських років це запам'ятав: той, хто здатний говорити дотепно, і в науці матиме успіхи. У нас у ВПШ на філософії професор Петраков це говорив. Якщо ти не без гумору, дорогая, – значить, правильно зробила, що науковою дорожкою пішла.

– Спасибі за комплімент, Петю.

– Який же комплімент, дорогая? Науковий факт. Професор Петраков був той ще фрукт: у нього навколо лисини трошки волосся залишалося, так він в аудиторію приходив то рудий, то бордовий, то чорний – дружина на ньому фарби перевіряла, хну і басму там усяку...

Візник загелготав. Петро Петрович відкашлявся і вів далі:

– Як справжньому філософу, йому це питання, про колір волосся, було без різниці. Так от це він сказав, професор Петраков, що дотепна людина годиться для науки, а слухач Юбенко піднімає руку і говорить: "Я, мабуть, маю наукові здібності. Дозвольте анекдотик розповісти". Ну і розповів. Я і досі той анекдот пам'ятаю. Мерзенний дуже... Ірочко, можна розповісти?

Ірина Степанівна кивнула неухважно.

Петро Петрович розповів. Візник загелготав. Першодрукар не знав, куди йому подітися. Ірина Степанівна заявила:

– І справді мерзота. Для чого таке повторювати?

– Приїхали, – оголосив візник. І знову загелготав. – Це ж треба!

Зовні торговище нагадало Першодрукареві язичницький храм, бачений в Італії. Йому здалося, що всі саморушні карети міста зібралися біля цих стін. Услід за молодожонами він зазирнув було всередину капища, але в нього запаморочилося в голові, тому, розсудивши, що на сьогодні нових вражень достатньо, привид залишився біля входу – на тому самому місці, як виявилось, де люди добрі собак прив'язують. І правильно зробив, що не увійшов. Позадкувавши від чергового жахливого собачого виродка, він перемістився ближче до входних дверей і негайно сотворив хресне знамення: з торговища війнуло холодним вітром – вірна прикмета бісівської присутності!

Парочка товклася всередині досить довго. Почало сутеніти. Нарешті вони вийшли, обвішані однаковими жовтими мішечками. Ірочка помітно повеселішала, а ось Петро Петрович тепер дувся.

– Я, звичайно, вибачаюся, дорогая, але які божевільні ціни! Після серпневих подій приватники зовсім розперезалися.

– Хіба у нас не весілля сьогодні, дорогий? І чому ти говориш це мені, а не касирці? Міг би їй задекламувати: "Нині ваш час і влада тьми!"

Чоловік її гмикнув і зловісно повідомив, що тепер на таксі вже не вистачить, та тут, власне, і недалеко, а Першодрукар подумав, що Степанівна – жіночка начитана. Варто було б від неї триматися подалі: не дай Боже, вимовить ненавмисно жахливе третє закляття, після якого, знову не насолодившись земним життям, хоч і примарним, доведеться стати перед грізні очі Судії Небесного. Але хіба можна триматися подалі від спокусниці, з якою він якраз і мріє пізнати оту насолоду? Іти, справді, виявилось недалеко, і ось вони вже зупинилися біля скромного, без архітектурних надмірностей, цегляного будинку на два житла.

– Наші з тобою апартаменти займають перший поверх, – гордовито заявив Петро Петрович. – Як тільки ти пропишешся, відразу ж приватизуємо. Мені зроблять без черги.

Про прописку Першодрукар уже начувся: у відділі це болюча, чи не найпопулярніша тема. "Цікаво, а де прописаний я? – замислився він. – Прикро, якщо в клятому мощовику". Тим часом Петро Петрович повісив усі мішечки на гачок біля дверей, поворожив над замками, розчинив двері, підняв Ірину Степанівну на руки і, перенісши вже через поріг, напівобернувся і проголосив уривчастим (від хвилювання, певно) голосом:

– Увійди і й ти з нами до нашої оселі, наше довгоочікуване щастя!

Першодрукар відсахнувся. Його особисто й запрошувати не потрібно, не упир же він якийсь, йому тепер, слава Богу, ніби ангелові – ніде не зачинено. Проте все одно спасибі.

Потім під ахи й охи Ірини Степанівни почався огляд квартири, яку Першодрукар порівняно з будинками старовинних львівських патриціїв оцінив досить невисоко: тіснота – як і раніше (звісно, місто!), проте печі немає зовсім, рівно як і комірки для покоївки, льоху з льодовиком, пральні. Молодята, обое в білих фартухах, клопоталися, накриваючи на стіл. Результат їхніх старань здивував Першодрукаря: їжі на столі колишньому патрицію, сидельникові або шорнику, вистачило б на пів-зуба, а напоїв – на пів-ковтка.

За столом молодята говорили про речі, мало цікаві для примари, в основному обмінювалися плітками про товаришів по службі, тому Першодрукар зайняв позицію біля книжкової шафи, очікуючи на okazію. Як тільки Ірина Степанівна побажала припудрити носик, а Петро Петрович зголосився показати їй, де там розташований пристрій "вимикач", Першодрукар приловчився і витягнув із шафи "Історію огнестрельного озброєння", сховався у ложниці та й читав, аж поки зовсім стемніло. І так захопився, що не помітив, як у світлиці запалили світло, а господар, з плямканням поцілувавши ручку молодої дружини, відкашлявся і проголосив:

– Дорогая, ти переконалася, що я ліквідував усі перешкоди для нашого подружнього союзу. І ти повинна оцінити, як довго я чекав, не наполягаючи, щоб наші відносини перейшли в інший, новий вимір...

– Гаразд, Петю, я зрозуміла. Почекай тільки, сходжу до ванної.

– Це припудрити носик? – боязко всміхнувся молодожон.

Ірина Степанівна вийшла, кволо посміхнувшись, а Петро Петрович кинувся перевіряти, чи все гаразд у спальні – і схопився за голову. Першодрукар перелетів через кімнату і заглянув йому через плече: на покривалі ліжка валявся часопис, розкритий на сторінках із великим зображенням косоокої дівки, що виставила здоровенний голий зад, та заголовком великими літерами: "Дао любові: как победить імпотенцію". Петро Петрович нервово запхнув часопис під перину. Тим часом Першодрукар за його спиною устиг гайнути до світлиці й поставити книжку на місце. Визирнув до передпокою і побачив світло в щілинах комірки, куди, напевно, подалася Ірина Степанівна припудрити свого носика. Сунувся було до неї в бічну щілину – і миттю, весь червоний, вискочив. Щоб відволіктися від ганебного непорозуміння, взявся обдумувати відкриття, щойно зроблене в ложниці.

Він прийшов сюди, аби покарати плюгавця, що приклав руки до знищення храму на його, Першодрукаря, честь. Проте виходить, що злочинець і без того вже покараний скорботною млявістю прутня. І коли звернувся по допомогу до бісівського азіатського заклинання, значить, не сприяють йому ні шпанські мушки, ні кайєнський перець, ні особливі султанські примочки – так само як, видно, й інше зілля, придумане шахраями-лікарями за минулі століття. Отже, так, безперечно... ох, яка прекрасна, істинно християнська думка!

Тим часом у спальні, м'яко освітленій зеленим нічником, постала Ірина Степанівна. Була вона в рожевій прозорій сорочці, мережаній дрібними прямокутними складочками – слідами перебування в сумочці. Молодожон, уже в турецькому халаті, відкашлявся і зустрів чарівне видиво промовою:

– Я сподіваюся, ти не здивуєшся, Ірусику, якщо я попрошу тебе про одну послугу...

– Це дивлячись про яку, – озвалася рожева Ірина Степанівна доволі напруженим тоном.

– Про дріб'язкову, про зовсім дріб'язкову, дорогая! Просто побігати навколо столу у вітальні, щоб я міг за тобою погнатися, а потім сісти на підвіконня. Я тобі подушечку підкладу.

– Та скільки завгодно, Петю! А що, хіба в тебе, як у Міккі Рурка у "Дев'яти з половиною тижнях", труднощі з ерекцією? – запитала вона і ні сіло ні впало всміхнулася мрійливо. – А в який бік мені бігти? І чи не побіжу я надто швидко?

Усі перебралися до вітальні, і амурний забіг розпочався. Ірина Степанівна заверещала, бо, мабуть, увійшла в роль, а Першодрукар став із підозрою придивлятися до молодожона, що увійшов у раж. Раптом зірвав Першодрукар примарну шапку з голови, кинув на паркет і заволав:

– О преподобний Мойсею Угріне, чудотворцю києво-печерський! О ти, стратотерпцю, якому Господь дарував силу на пристрасті! Прийди, скорий помічнику, ізбаві від люті блудної цього поважного чоловіка!

Через мить побачив він внутрішніми очима старого в клубуку, що спирався на кий. Святий цілитель озирнувся, сотворив хресне знамення, підступив до Першодрукаря і заніс свою сучкувату палицю... Першодрукар зігнувся і, прикриваючи лоно схрещеними руками, прокричав:

– Не мене, святий отче, не мене! Он того збоченця зціли!

Святий старий відвернувся від нього, придивився до метушні навколо столу, похитав головою, плюнув прямо на килим і знову підніс палицю... Влучний удар наздогнав Петра Петровича вже біля самого підвіконня.

– Відтепер, боярине, і до кінця живота свого вільний ти від блудної напасті!

– Амінь, – підсумував Першодрукар, радісно потираючи руки. Святий Мойсей Угрин погрозив йому палицею і розтанув у напівтемряві ложниці, а

Петро Петрович застиг біля підвіконня, невідступно вдивляючись у своє причинне місце.

Тим часом Ірина Степанівна, що сиділа на підвіконні, розкривши обійми, почувла недобре і розплющила русалкові свої очі. Легко зістрибнула на підлогу і ніжно обійняла чоловіка:

– Не вийшло, Петю? Не бери дурного в голову, дорогий... Зараз усюди стреси, парадокси перебудови, а ти ще в політику вплутався... Нічого, придумаємо щось. Хочеш, зовсім погасимо світло, а то, навпаки, увімкнемо яскравіше... Та годі тобі...

– Подожді, дорогая, дай подумать... Я не понимаю..., – Петро Петрович м'яко зняв руки дружини зі своїх рамен, відвернувся до столу із рештками бідного бенкету. Його обличчя здивувало Першодрукаря недоречним спокоєм. Такий спокій, утім, йому вже довелося спостерігати в літо від Різдва Христового 1576-е на лиці славнозвісного розбійника Хведьки Чпага, коли львівський кат на помості посеред Ринкової площі чіпляв тому на шию петлю.

Ірина Степанівна підібгала губки, знову натягнула сорочку і враз пожвавішала:

– Правильно, Петю, давай вип'ємо. Особливо біле вино сприяє, а краще за все – "Цинандалі"...

Тут вона затнулася і прикрила рота долонькою. Петро Петрович усе з тим самим виразом обличчя вилив залишки вина до порожнього келиха, поставив келих перед нею. Потім з іншим келихом у руці почвалав до книжкової шафи, опустився на голі коліна, поставив келих на підлогу і викотив з-під шафи темну пляшку 0,7, заткнуту кукурудзяним качаном. Підвівся на ноги, налив собі повний келих каламутної рідини, випив, занюхав рукавом халата і в тій самій послідовності повернув пляшку на місце. Коли, по-простацькому поставивши лікті на стіл, усівся Петро Петрович навпроти молоді дружини, обличчя його встигло вже налитися кров'ю і пом'якшати.

– Не допоможе тут твоє "Сиськамдалі" і, мабуть, навряд чи що допоможе. Навіть якщо..., – він махнув рукою. – Я спершу подумав, що ти надто красива

виявилася, незвично розкішна, що я злякався просто. Ні, не те... Це Аллочка-відьмочка начаклувала, не інакше. Ото я їй віддячу, згадає вона мене!

Подружжя посиділо ще півгодини, вздовж і впоперек обговорюючи версію про інтервенцію Аллочки. Незабаром пляшка з каламутним напоєм перемандрувала на стіл, а Петро Петрович зовсім розчервонівся і заповзвся – у висловах, слід визнати, евфемістичних – проходжуватися стосовно дошлюбних грішків Ірини Степанівни. Закінчилося це тим, що він остаточно на неї образився і надумав покарати. Похитуючись, приніс із ложниці подушку і, навіть не побажавши дружині надобраніч, умить захропів на дивані.

Ірочка озирнулася, буквально вичавила з пляшки залишки напою собі в келих, випила за чудовий початок сімейного життя, бозна чому показала хропунові дулю і посунула до ложниці, прихопивши зі столу смердюче блюдо з товстого скла. Першодрукар – за нею і ледве встиг проскочити, коли та причиняла за собою двері. Красуня, у світлі зеленого нічника дуже тепер схожа на річкову русалку, навзгак упала на ліжко, закурила, ляпнувши собі попільничку між ніжних острівців юних грудей – і враз занепокоїлася, переставила попільничку з сигаретою на високу скриню і сіла на ліжку. Першодрукар утиснувся в стіну і затамував подих, а Ірочка, повторюючи казкову фабулу про княжну на горошині, полапала під периною і витягла з-під неї злощасний журнальчик. Кривлячи ротика, швидко проглянула статтю, упустила часопис на підлогу, знову вляглася, повернула попільничку на колишнє місце і в задумі схрестила ноги. Неждане видовище рожевої п'яти спокусниці, що зухвало засяяла в суцільній зелені, розлитій нічником, раптом відняло в Першодрукаря здатність дихати. Він побоявся, вдихнувши знову, пристрасним хрипом своїм злякати красуню, повернувся, задихаючись, назад до світлиці, сперся там спиною об стіну... Серце калатало прямісінько під горлом, у вухах дзвеніло, перед очима плавали скляні черв'ячки. Він задався питанням, чи може в примари статися розрив серця, і тим трохи відволікся, а там і дихання відновилося. Тим часом зеленаве світло, що лилося з ложниці, згасло. Ще кілька болісно довгих хвилин... Тепер уперед!

Першодрукар протиснувся крізь дверну щілину до спальні. Так, він не помилився: наречена вже похропувала, розкинувшись упоперек широкого ліжка без балдахіна. Як і в світлиці, тут витали неприємні запахи простого вина і паленого тютюну. Першодрукар примітив, що тіло його коханої, розслаблене в сонній непритомності, залишилося красивим, проте втратило свою приголомшливу досконалість. Невже мрія – так близько? Тремтячи, Першодрукар роззувся, жбурнув чоботи і онучі подалі в куток, шапку, каптан і штани залишив біля ліжка. Пригадавши побачені ним у підвалі ігри, нерішуче стягнув через голову сорочку і залишився в самому натільному хресті на гайтані. Свого тіла, ще міцного, дотепер не оброслого жирком, і шрамів на ньому він не соромився, інша річ – зморшки на обличчі, запалі очі, сива, давно не стрижена борода... То що ж йому – ганчіркою пику собі затуляти? Він усміхнувся і раптом відчув, що все у нього вийде. Чудово вийде. Перехрестився, кістлявою, в бузкових протуберанцях рукою сперся об несподівано м'яке ліжко і взявся обережно підлащуватися під бік до молодиці.

Дивна річ сталася з примарою вже під завісу цієї божевільної ночі. Втім, таке бувало з ним і в житті – при цьому не в малосильній старості, як у інших (саме його старість слабка якраз і не була), а в молодості, і вперше – під час останнього Казанського походу, для царя і Московщини переможного. Сталося це вже під Свіязьком, коли коні та люди, що тягли його "Громобоя", зуміли пристосуватися і просувалися вперед без мату і батогів. Іван, спершись ліктем на станину гармати і ледве переставляючи мовби налиті свинцем чоботи, зненацька стрепенувся, став протирати очі: той самий обід правого колеса, скриплячи, намотував дорожню грязюку, і ті самі голова і плечі гармаша Міньки, що вдавав, ніби допомагає колесу крутитися, ходили вниз-угору перед ним, проте за мить до того маячила над Міньчиною шапкою лісиста гора, а зараз – верхівка березового гаю. Він заснув! Заснув із розплющеними очима, на ходу, і в тяжкій утомі свідомість покинула його зовсім, не залишивши замість себе навіть заміни своєї – сну...

Цього разу все сталося начебто і схоже, та інакше. Надходив той критичний момент усенощної, тобто цілонічної любовної битви, коли чергове злягання вже не дарує коханцю такої полум'яної насолоди, як на початку ночі. Фізична субстанція грішника цілком і безвідмовно готова до штурму ніжношкірої фортеці, передовий загін сміливо вривається в її ще недавно заповідну браму, ось тільки задерев'яніли щось ці сміливці, і хоч справно випаляють зі своєї гармати, постріл несе з собою шаленство чуттів, невіддільне від болю, і спустошення – далеко не таке солодке, як на початку... І чом би тоді коханцеві не вгамуватися і не вийти з битви? Через бажання розтягнути ще натрохи вельми умовне володіння подругою, що лестить самолюбству? Така суєтність негідна мудреця. Щоб похвалитися кількістю злягань? Дурниці, навіть коли хвалитися тільки перед самим собою. Та і хто здатен в еротичному запалі підраховувати злиття і не збитися? А видряпувати щоразу на стіні біля ложа хрестик – діяння мало того, що з погляду домоводства збиткове, це до того ж і богохульство, блюзнірське використання хреста Господня. Інша річ – у жінок, тілесно і душевно влаштованих Богом у чудовій протилежності до структури чоловіків, досить часто насолода в них посилюється і поглиблюється при кожному подальшому злитті. Саме до таких жінок, згідно зі спостереженнями, гріховно і із природними ревнощами здійсненими Першодрукарем крізь щілини мощовика, належить і прекрасна Ірочка. Тож чи не виявиться в такій ситуації закоханий кавалер невдячною свинею, якщо думатиме тільки про себе?

Такі міркування обсіли Першодрукаря, коли, погладжуючи шовковисте стегно сонної полубовниці, він відчував у стегнах славне тепло, що передусе черговому приливу гріховної пристрасті. Чи будити Ірочку? І чи не сіпнеться перелякано це божественне стегно, скидаючи з себе хтиву старечу руку? І от, як колись під Свіязьком, він ураз відключився. Не припиняючи ні на мить обережних пестоців, провалився до сліпої темряви, що поступово розвиднилася в

Сон п'ятий. Віденські невдачі Івана-гармаша

Церемонію показу малого зразка розбірної гармати імператорові Священної Римської імперії та ерцгерцогам довелося проводити за міською стіною Відня, на великій поляні під Вінервальде. Ліс підіймався вгору, ледве не до вершини пагорбу, але майданчик виявився більш-менш рівний, тож Іван Федорович сподівався на успіх.

Прямо на узліссі було розбито два намети: один – великий, з піднятими спереду і з боків полотнищами, призначався для захисту від сонця його величності імператора Рудольфа II і його братів-ерцгерцогів, рівно як і для їхнього вельможного відпочинку; там було поставлено фотелі за числом сановних глядачів, а також розкладний стіл із прохолодними напоями та легкою до них закускою. Другий намет – менший та закритий з усіх боків, призначався винахідникові для прихованого від глядачів збирання гармати.

Утім, задля захисту від спеки ясновельможні глядачі вже випили по кубку легкого рейнського вина, і мажордом імператора Ганс фон... (та біс його знає, який фон, руській людині не вимовити) вже махнув Іванові Федоровичу хусткою: можна, мовляв, починати.

Винахідник, що давно вже микався перед великим наметом, поклонився і став промовляти латиною:

– Ваша імператорська величносте, ваші найясніші височества, протягом довгих років я, негідний вашої освіченої уваги, займався військовим мистецтвом і в теорії, і на практиці. Тяжкою наполегливою працею досяг я в справі удосконалення вогнепальної зброї успіхів, що в них ви сьогодні матимете нагоду переконатися. Всі, хто знаються на військовій справі, негайно ж звеличать корисність гармати, яку можна розібрати на багато частин для того, щоб їх можна було перевозити на мулах, а там, де і ця терпляча тварина не пройде – то на руках солдатів. Ось подивіться – біля моїх ніг у двадцяти чотирьох скриньках розкладено сорок вісім частин розбірної мортири загалом завважки триста фунтів. Прошу пересвідчитися, що намет порожній. Чи

потрібно мені знімати колет, щоб великородні глядачі упевнилися, що у мене в одязі нічого не заховано?

Імператор ліниво кивнув, і Іван Федорович, ще раз уклонившись, розстебнув і стягнув колет. Залишившись у сорочці, взявся затягувати до малого намету скриньки. Зробивши останню ходку, повернувся на колишнє місце й запропонував іще раз перевірити намет. З-за столу побажав вийти лише ерцгерцог Матвій, молодший брат тридцятирічного імператора. Пробігся наметом, зморщив в усмішці жовте голене обличчя і зник. Винахідник же невчасно сторопів, зблизька побачивши штани принца, оте німецьке диво з невимовно довгою назвою, яку в Польщі скоротили до "плюндри": складалися вони з широких синіх смуг, з-під яких виглядала яскраво-червона підкладка, зверху ж пришивалися жовті стрічки, а спереду на поясі красувався великий, із такої ж стрічки, бант. На штани ерцгерцога пішло не менше сімдесяти аршинів шовку – так невже він поскупиться на річ для імперії справді корисну?

Схаменувшись, Іван Федорович вийшов із намету і повідав глядачам, що тепер він збере гармату за мінімально необхідний для цього час. Товариство за столом, здавалося, не звернуло уваги на його заяву: квакали німецькою про свої справи, знову спорожнили кубки.

Баштовий годинник за міською стіною продзвонив-продеренчав чверть години, потім ще одну... Винахідник трудився, смертельно боячись, як би до намету не поткнулася якась вусата червона пика. Що тоді робити? Клацати по носу – а раптом поважний який імперський сановник! Останні зусилля, і спітнілий, у забрудненій зеленим мідним окислом сорочці, Першодрукар витягнув "Стефку" на те місце, де кинув свій колет, пояс із шаблею і капелюх. Обтрисався, почистився, причесав бороду, напнув все на себе, зброю поправив і крикнув латиною, що готовий:

– Paratus sum⁶!

⁶ Я готовий! (Лат.)

За столом стихло, а імператор, придивившись до "Стефки", всміхнувся і заплескав у долоні.

– А чому гармату не забезпечено колесами? – запитав раптом принц Матвій.

– Ця гармата не потребує коліс, – трохи образившись, пояснив винахідник. – Вона для того і придумана була, щоб її можна було доставляти на потрібне місце в розібраному вигляді. Навіщо ж колеса?

Тут, в імператора дозволу попросивши, пристав до розмови жовчний старий, що стояв весь цей час, як і мажордом, біля столу. Був це головнокомандувач імперських військ, і саме до нього поткнувся було спершу Іван Федорович зі своїм винаходом і, тільки зазнавши невдачі, пішов на поклін і з двадцятьма талерами хабара до дворецького. Від старого цього тільки й очікував винахідник каверзи. Ось і дочекався.

– ...Оскільки гармата збирається досить довго, то й розбирається, треба думати, не миттєво. А якщо ворог зробить раптову вилазку? Для такого казусу й необхідні колеса будь-якій гарматі.

Імператор кисло усміхнувся і процідив кілька слів німецькою. Кивнув дворецькому. Той шанобливо підійшов до Івана Федоровича і шепнув:

– Їхня величність наказує починати.

– А що ще їхня величність побажав сказати?

– Що деякі під час нападу ворога кидають і гармати на колесах. Це їхня величність підколов пана майора.

Іван Федорович завів промовляти:

– Мортира не тільки абсолютно готова до стріляння, вона вже заряджена розривним ядром. Ядро може перебувати в стволі скільки завгодно довго і саме собою не вибухне...

– А гарматка твоя сама під час пострілу не вибухне? – запитав раптом принц Матвій, роздивляючись свої нігті.

Винахідник розгубився, але відповів чесно:

– Вибухнути може будь-яка гармата, ваша високосте. Але ця моя "Стефанія" неодноразово вже розбиралася, збиралася і після зібрана стріляла. І щоразу – благополучно.

Кінчилося тим, що мажордом пригнав чотирьох здорованів-гвардійців і поставив їх між винахідником, що вже приготував пальник, і сановними глядачами. Іван Федорович підняв пальник над головою, промовив "З Богом!" і непохитною рукою підніс його кінець із гнотом до зілейника. Спалахнула затравка, тонкий свист, Іван Федорович уже звично подався праворуч – на випадок, якщо тарілка мортири не витримає... "Стефка" гаркнула, вся огорнулася димом, бронзова диня почала свій політ. Летіла вона не дуже швидко, ненабагато швидше за камінь, кинутий сильною рукою, і звичне око гармаша чітко зафіксувало її чорний кружок, коли зависла вона в зеніті своєї дуги, перш ніж кинутися на землю...

Далеко в лісі блиснуло крізь стовбури червоне полум'я. Хльостко луснув вибух, засвистіли осколки, звалилася, ламаючи гілки сусідкам, висока сосна. Глядачі, немов збожеволівши, кинулися до "Стефки" та в ліс, на місце розриву. Тільки один із чотирьох гвардійців і далі стояв стовпом, вираз обличчя у нього був ошелешений, навіть придуркуватий, і все він косив очима на набитий кінським волосом буф свого правого рукава, звідки стирчав маленький задимлений уламок бронзи. Іван Федорович підскочив до нього, витягнув осколок, тицьнув німцю в руку талер і притиснув пальця до вуст:

– *Silentium!*⁷

Нарешті імператор і ерцгерцоги повернулися за стіл, випили вина за славне видовище. Підбадьорений успіхом, допався Іван Федорович розхвалювати свій винахід, став було описувати, якого лиха може накоїти в обложеному місті така ж гармата, але разів у десять більша, проте імператор перервав його:

– Краще повідай нам секрети своїх іграшок, Іоганне із Лемберта.

⁷ Мовчання! (*Лат.*)

– Ваша величносте, секрети ці належать мені як винахіднику. І я з якнайглибшим поклоном передав би вам і сам цей малий зразок, і таємниці його збірки та обслуговування, якби ви виплатили одноразову винагороду в півтори тисячі талерів. У мене є також винахід у справі ручних бомбард, завдяки якому одна моя пищаль приносить стрільцю ту саму користь, що три звичайні...

– Півтори тисячі з моєї порожньої скарбниці? Дорого ж, Іоганне, ти цінуєш свій секрет! Але чи так уже він мені потрібен? Часом, звідавши секрет фокусу, відчуваєш тільки розчарування. Втім, ти приніс нам задоволення, і я наказую мажордомові виплатити тобі п'ятнадцять талерів за виставу.

– Маю сміливість зауважити, ваша величносте, – виступив наперед мажордом. – Пан Іоганн із Лемберта завдав збитків заповідному лісу вашої величності. За що мусить заплатити штраф п'ятнадцять талерів і окремо п'ять талерів – за зрубану сосну.

– Я дарую тобі, Іоганне, п'ять талерів.

– Вічно вдячний вашій величності, – вклонився Іван Федорович.

– Вважаю своїм обов'язком нагадати вашій величності, – відштовхнув його ліктем мажордом, – що ваша величність може спізнитися на обід, коли негайно не вирушить на площу Хоер-Маркт, де ви милостиво дозволили розмістити мандрівний звіринець.

– Як же, пам'ятаю! – пожвавився імператор. – Господар обіцяв нам показати живого крокодила!

Знявши капелюха, спостерігав Іван Федорович, як коноводи підводять імператору й ерцгерцогам коней, а сам упівголоса відводив душу, нескромно повідомляючи про свої близькі стосунки з їхніми вінценосними матерями та навіть бабусями; одне погане слово тягнуло за собою у зв'язці друге, і важко було зупинитися... Тут красномовець помітив, що біля наметів залишився тільки один коновод, із вороним конем, замовк і озирнувся.

Ерцгерцог Матвій стояв над "Стефкою", задумливо колупаючи її каблуком високого іспанського чобота. Зустрівшись поглядом з винахідником, поманив до себе.

– Блискучий винахід, майстре з Ламберта, блискучий. Мій братик Рудольф не дуже розумний, як усім тут відомо, до того ж щодня вже до полудня п'яний як чіп. Навіть якщо і пообіцяв би тобі винагороду, завтра не зумів би про це пригадати. А я заплатив би тобі з задоволенням, та в мене грошей немає. Тільки й слави, що брат імператора. Я – бідний принц. І не тільки грошей, аби купити твій секрет, немає в мене, але немає й можливості завести ливарний двір, де ти став би відливати для мене такі мортири та ядра до них. От якби ми зустрілися з тобою років через двадцять...

– Дякую за добрі слова, ваша високосте, – озвався Іван Федорович, трохи підбадьорившись. – Думка знавця для мене безцінна.

– Я не знавець в артилерії. Проте досить подивитися на твою гармату в дії, аби її оцінити. Але можу підказати тобі, майстре, справжнього знавця, що до нього ти міг би звернутися. Це – курфюст саксонський Август, ось він справді великий любитель військового мистецтва і, можливо, зможе виконати твої умови.

– Дуже вдячний за добру раду, ваша високосте, але я не можу зараз їхати до Дрездена. Мені треба поспішати в Рим. Хіба що на зворотному шляху...

– А ти запропонуй поки що свій винахід листовно. Наступного тижня я відряджаю слугу з посланням курфюстові Августу і з деякими дорученнями в Дрездені. Він і твого листа зможе відвезти. А знайти мене легко в палаці Хофбург. Прощай, майстре.

– Прощайте, ваша високосте, – поклонився Іван Федорович.

Почекавши, поки принц відійде до свого коня, він критично придивився до "Стефки". Навряд чи можна пошкодити її чоботом, навіть зілейник... Хіба що шпорою. Іван Федорович озирнувся і гаркнув:

– Тарасе, ану з кущів! Затягнемо дурку на воза.

Часу лишалося обмаль, справді треба було поспішати до Рима. Тому післяобід Іван Федорович сів писати листа курфюрсту Августові, пропонуючи свої винаходи. Напустив туману, аби ненароком не розкрити секрету, перебільшив подекуди, як годиться... Виплутався благополучно з останньої пустопорожньої похвали саксонському потентатові, тепер тільки підписатися:

"Написано у Відні 23 липня 1583 року.

Вашої світлої величності

покірний слуга

Іван Федорович Москвитин,

друкар грецький і слов'янський".

Уф... Писати латиною виявилось важче, ніж говорити: давно практики не було. Увіткнув перо в сухе гніздо каламаря, просушив піском останній аркуш, склав, крапнув розтопленим воском і запечатав особистою печаткою з гербом "Шренява".

А ось що робити зі "Стефкою"? Он стоїть біля ліжка, товстуха, аж дошки під нею прогинаються! І порохом згаром від неї тхне. До Рима її – триста фунтів – і раніше було безглуздо везти, а тепер, коли з'явилася надія на саксонського курфюрста, і поготів. Залишити її десь тут на зберігання? Насамперед розібрати, звичайно, інакше які там, до дідька лисого, вціліють секрети. І зараз таки, поки народ на постоялому дворі не заснув, а то ще хазяїн виставить. Іван Федорович дістав уже зі скриньки з інструментами молоток і тупе зубильце, щоб збивати із стовбура обручі, вже примірявся, проте передумав, поклав інструменти і гукнув:

– Тарасе!

Хропіння в суміжній комірці стихло, через хвилину козак, позіхаючи, виповз на світло Боже.

– Тарасе, гроші в тебе ще залишилися. Тож піди й купи заступа доброї сталі та рогожку велику таку, ну... щоби ти на ній умістився. Крамницю знайди подалі від нашого готелю.

– Закопати мене вирішив, пане Іване? Такого договору в нас із князем не було, – посміхнувся козак.

Наступного дня, надвечір уже, виїхали вони Південними воротами з прекрасного міста Відня, потім путівцями дісталися до того узлісся, де стояли намети, розшукали в лісі вирву від розриву і заходилися її заглиблювати. Копали по черзі, землю скидали на рогожку. У ямі заховав Іван Федорович заповітні двадцять чотири скриньки, в яких спочивала розчленована "Стефка", і двадцять п'ятий – з останньою зарядженою летючою міною всередині. Засипали землею з рогожки, розрівняли... Іван Федорович запам'ятав місце. Щоправда, зламано вибухом сосну якийсь хазяйнуватий бюргер встиг уже утягти, але, можливо, воно й на краще.

Кибитка Івана Федоровича під'їздила вже до Падуї, він жадібно вдихав солоний запах моря, принесений бризом, і все жалкував, що не спромігся заїхати до Венеції, коли в курфюрста Августа нарешті дійшли руки до його листа. Курфюрст же відклав цей лист незнайомця, тому що він прийшов разом з посланням від молодшого брата імператора Рудольфа II, ерцгерцога Матвія, честолюбного хлопця, що намагався склепати коаліцію противників імператора. Курфюрст чомусь вирішив, що й другий лист теж пов'язаний з цим приреченим на невдачу проектом, однак, прочитавши його, вельми зацікавився. І пригадався йому список, таємно знятий для нього в бібліотеці замку Клу з манускрипту, що зберігається там під сімома замками, – з власноручних записів великого Леонардо да Вінчі про зроблені ним винаходи. Курфюрст дістав з полиці розкішно переплетений фоліант і взявся порівнювати тексти. Так, дещо здається просто переробкою написаного італійцем, початок листа, скажімо, вельми схожий на оце звернення Леонардо до герцога Людовика Сфорца: "Найсвітліший государю мій, побачивши і розглянувши в достатній мірі спроби всіх тих, хто вважає себе майстрами та винахідниками військових знарядь, і виявивши, що будова і дія названих знарядь нічим не відрізняється від загальновідомих, спробую я, без бажання зашкодити комусь іншому, світлості вашій відрекомендуватися, розкривши їй

свої секрети і пропонуючи їх потім за своїм розсудом, коли дозволить час, здійснити з успіхом...". Тепер далі, в переліку винаходів Леонардо: "Є у мене види бомбард, украй зручні й легкі для перенесення, які кидають дрібне каміння, немов буря... Також, у разі потреби, робитиму я бомбарди, мортири і металеві снаряди прекрасної і зручної форми, зовсім відмінні від звичних". Невже до цього, як його... Івана Федоровича Москвитина потрапили невідомі креслення Леонардо? До дикої Москви, де вулиці заощено сосновими стовбурами, а ними блукають ведмеді? Навряд...

Курфюст перечитав листа, цього разу повільно, уважно вчитуючись у кожне слово. Ні, цей московит не дикун: латина в нього трохи кострубата, але правильна... І, хоч як темнить, видно, що дещо і справді нове придумав.

Плеснув у долоні і звелів слугі, що прибіг, покликати П'єтро Ченчі. Італієць числився в палацовому розписі простим охоронцем, але насправді відповідав за всі таємні справи малої держави курфюста. Замолоду він добре повоював у найманцях, і тепер мав, як вважав його государ, один тільки недолік: П'єтро не можна було показуватися в Лотарингії, де його оголошено поза законом і де кожен підданий герцогства міг убити його, як собаку.

– Кликали, ваша високосте?

– Мій П'єтро, давно знаю тебе як людину проникливу. Скажи, чи не перекинувся ти слівцем із фельд'єгерем із Відня, що був тут пару тижнів тому?

– Так, я пригостив його мозельським, ваша високосте.

– А не чи не запитав ти його, часом, хто дав йому другого для мене листа?

– Звичайно ж, запитав, і зовсім не випадково, а на користь моєї служби вашій високості. Дав йому листа принц Матвій, а при цьому присутній був високий старий в іспанському костюмі, який сказав принцові, що їде до Рима, а повертатися буде через Відень.

– Тепер слухай мене уважно, мій П'єтро. Сьогодні ж ти береш із собою двох підручних на твій розсуд, одержуєш у скарбника двісті талерів на витрати і скачеш до Відня, потім у Болонью. У Відні ти повинен випитати все, що

тільки зможеш, про цього старого, а також про гармату і ручні бомбарди, ним показані імператорові. У листі мені старий назвався... он як... "Іван Федорович Московитин". Запам'ятай. Після чого їдеш у Болонью і перехоплюєш цього московита по дорозі назад із Рима, адже мимо Болоньї йому ніяк не проїхати.

– Це вже точно, ваша високосте.

– Не мені тебе вчити, але в Болоньї та на шляху від Болоньї до Феррари, а ще краще, якщо і до Падуї, простеж спершу за ним, усе потрібне розвідай. У нього, звичайно, є слуги, небагато. Слуг можете вбити. У московита заберіть гармату (або частини, з яких вона збирається) і якісь особливі аркебузи. Московит нехай розповість і покаже, як гармата збирається і якою силою вона висаджує в повітря міста. Якщо все це пояснить і якщо ти сам зрозумієш секрети, щоб тямущо мені переказати, забий його. Тільки після цього, не раніше! Якщо не вийде випитати, доведеться тобі привезти московита сюди, придумай сам як. У такому разі поклопочися, щоб у нього діяла права рука, щоб він міг дивитися очима і говорити. Зрозумів?

– Та зрозумів я...

– Тоді чого ти ще чекаєш, мій П'єтро?

– Ваша високосте, прошу вас, перекладіть мені листа московита. Я попрохав би у вас листа, щоб самому прочитати, та от біда – не знаю латини.

Розділ 9. Змова амазонок, а ще про покарання Іуди

Ірина Степанівна, коротко постукавши, увійшла до крихітної прийомної перед службовим кабінетом свого чоловіка. Була в цій ситуації перчинка, яка іншим разом її розважила б, але не зараз...

– Доброго ранку, Ірино Степанівно! – кинулася до неї назустріч Аллочка.

– Привіт. Ходімо покуримо.

– А Петро Петрович?

– Та всім же відомо, що він раніше одинадцятої не з'являється! Залиш на стільці пуховку свою, там тепло. Якщо прибіжить сьогодні раніше, знатиме, що ти на місці... Ти що вже – і сигаретку викурити не можеш відлучитися?

– Не сердьтеся, Ірино Степанівно! Ви сьогодні якась уся на нервах...

Бібліотека – тобі не музей: тут на сходах не встигнеш затагнути, як пожежник прибіжить. Не змовляючись, проминули вони жіночий туалет і, подолавши кілька напівтемних лабіринтів, опинилися на внутрішньому дворику.

Сигаретний ритуал і перша затяжка дещо заспокоїли Ірину Степанівну. Оскільки Аллочка-відьмочка воліла мовчати, неприємну розмову довелося починати самій.

– Ти не знаєш, Петро Петрович...

– Ох, то це правда, що ви вчора на обідній перерві розписалися? – заторохтіла Аллочка. – Як профорг інституту, я зобов'язана знати напевно: громадськості вітати чи не вітати, збирати чи не збирати, а коли збирати, то по скільки...

Ірина Степанівна роззявила рота і полізла до сумочки по гроші:

– Нічого собі... А звідки ти знаєш?

– Та вже, від народу не сховаєшся... Сорока на хвості принесла. Тож розв'яжіть проблему, Ірино Степанівно – вітати чи не вітати?

– У тебе, дівонько, проблема серйозніша: Петро Петрович переконаний, що ти на нього навела уроки. Нібито за те, що він припинив свої з тобою стосунки. Ану колися! Чаклувала?

– Так я ні сном, ані духом! Я ж і не умію уроки наводити, брешуть усі про мене. І немає за що мені вашому Петі мстити – у мене тепер інші інтереси.

– Домонтович, еге ж? Його, до речі, відновлено на роботі, сьогодні вже тиняється відділом.

– Нічого собі новина! Навіщо мені Домонтович? У мене тепер через Домонтовича таке в сімейному житті коїться, що просто жах! Я вам зараз усе розповім, і ви зрозумієте, що тепер мені зовсім не до тухлих яєць і жаб'ячих

лапок! Цей Домонтович – не мужик, а баба базарна! Ви уявляєте, чоловікові наплели, що я частину відрядження прогуляла, при цьому нібито і з Домонтовичем, і з Шалвою. Добре, хоч ви напевно знаєте, що це брехня!

– Звідки, дівонько, мені це знати? – запитала Ірина Степанівна і недобре посміхнулася. – Ну, посиділи тоді вчотирьох, попили кави, потеревенили. Я, вівця божа, попленталася ночувати до своєї нори, Шалва остерігся йти проваджати – а що як, мовляв, нас разом побачать, а ти залишилася з двома мужиками. І аж ніяк не твереза.

– Ось воно як! Варто дівчині одного разу оступитися – на неї всіх собак вішають! І хто ж – королева краси, скромниця, що в мене потихеньку кавалерів переманює!

Ірина Степанівна не поспішаючи затягнулася, і раптом розжарений кінчик її сигарети опинився в небезпечній близькості від сполотнілого до білизни гостренького носика Аллочки:

– Так, я Міс Університет 1985 року, а ти – салака недосолена! І знай, що я в твоє чаклунство не вірю, тому тебе й не боюся! Я до тебе по-доброму, по-простому, щоб обговорити ситуацію, як жінка з жінкою, а ти сичиш. Ану розкажуй, що там у тебе скоїлося.

Тож Аллочка перестала сичати і спокійніше вже розповіла, що чоловікові накапували про особливу увагу до неї Петра Петровича, але Вадик не вірив, тому що склав про її начальника помилкове уявлення: той, мовляв, боягуз, що побоявся б чіплятися до власної секретарки. Проте підле базікання Домонтовича зробило свою справу, і чоловік, якого до того ж у човниковій операції підставили азери, загорівся ненавистю до Шалви Булатовича. Аллочка, щоб застерегти можливу безневинну жертву, тицьнула книгознавцеві до кишені записку, призначаючи зустріч, а чоловік підстеріг бідолашного під бібліотекою – і дав йому гиркою по голові...

– Гиркою?

– Чоловік мій по торговій часті... Вадик обнишпорив кишені Шалви, знайшов мою записку. Ось тут і почалося. Коли коротко, ми з Вадиком

квартиру розмінюємо – і розбігаємося. Воно й на краще. Вадик п'є по-чорному, у своїй комерції зовсім заплутався, і на лічильник його не поставили тільки тому, що понапозичав, де тільки давали. Ось нехай тепер і віддає.

– Значить, через тебе Шалва постраждав. Ну, катюзі по заслугі... А Домонтович, цей тип мене просто вразив! На кой мені ляд базіка у відділі? Тим більше, що вчора нікому спокою не давав: продзижчав усім вуха своєю "Влесовою книгою"...

– Він це що ж – відкриття зробив? Як Шалва Булатович?

– Не забивай собі, дівонько, голівки... Маю до тебе дуже делікатне запитання. Скажи мені чесно, в тебе з моїм чоловіком, ну, з Петром Петровичем, щось усе ж таки було?

– Дела давно мінувших дней, чого ж тепер приховувати... Було пару разів. Секс у польових умовах, тобто на робочому місці. Мені він, чесно говорю, ніколи не був потрібен, Ірино Степанівно.

– Гаразд, гаразд... Делікатність мого питання не в тому, пилилися ви з Петею, чи ні. Діло і справді давнє. Ось що... Як себе він проявив з тобою... ну, як чоловік?

– Ах, так он воно що! – сплеснула руками Аллочка. – А я все гадаю – звідки ці сині колка під очима, адже пудра вже ся обсипала? Ні, ні, Ірино Степанівно, не бійтеся – це явно перша шлюбна ніч із такою красунею на Петю подіяла, а взагалі він мужик смирний. Ось хіба що...

І Аллочка схилилася до вухка Ірини Степанівни. Та слухала байдуже, не поспішаючи розвіяти непорозуміння. Не станеш же зізнаватися цій блідій поганці, що всю ніч у кошмарі, надто вже схожому на дійсність, з нею кохався смердючий стариган, що відреккомендувався тим-таки Іваном Федоровичем, у музеї якого вона раніше працювала?

– Спасибі, Аллочко, – всміхнулася Ірина Степанівна і, не згасивши недопалка, прикурила від нього нову сигарету.

– Та немає за що, Ірино Степанівно, – Аллочка несміливо відповіла на усмішку і ніяково опустила очі. – А скажіть, вам іще потрібен Шалва Булатович?

– Ні, звісно, – поспішно і надто вже впевнено відрубала Ірочка. – А що – тепер ти знову на нього претендуєш?

– Підібрала б, коли ви й справді не проти. Шкода – такий лепський чоловік без толку пропадає...

– Але ж він одружений, – гмикнула Ірина Степанівна. – І труситься над своєю Нонною, ти ж розумієш, Потапівною.

– А мені б оце якраз мужика, що приходить, і вистачило б. Більш того, саме такого тепер мені й треба. Відпочити я хочу від сімейного життя, Ірино Степанівно. Принаймні найближчим часом. А там видно буде. Ви пробачте, але мені вже пора...

– Йди. Я докурю ще.

Ірина Степанівна провела поглядом Аллочку. Так от звідки на ній, з її убогою ставкою секретарки, траплялося й непогане вбраннячко: чоловік із торгової мафії! Навряд чи цій плюгавці вдасться захомутати розкішного Шалву: якось сп'яну, коли зайшла в них мова про Аллоччин успіх у чоловіків, він вельми саркастично оцінив її саме як коханку. Хоча... Вона ж відьма, зварить і підсуне йому приворотного зілля. Так йому і треба, гірському лопуху. Ні, він, звичайно, чоловік розумний, але в найважливіших життєвих питаннях кожен чоловік хворіє на специфічну дурість. Шалві треба було не випускати з рук красуні й розумниці Ірочки, дорожити нею по-справжньому, розлучитися зі своєю Потапівною і – одружитися. З них вийшла б красива, інтелігентна пара, жили б задля власної втіхи, одне одного кохаючи. А тепер наша красуня і розумниця змушена сама дбати про себе.

А Шалва Булатович і гадки не мав тієї миті, що дві жінки, домовившись, визначили перебіг його інтимного життя на найближчі роки. Вдома, зачинившись у кабінеті, з "лентяйкою" в правиці та з секундоміром у лівиці, він випробовував модель бомби для директора Інституту українського

друкарства. З тим самим завмиранням серця, з яким колись віджимав і звільняв мідні застібки стародруку, щойно, після довгих перемовин, вициганеного в недовірливої сільської бабки, тиснув він водночас червону кнопку і голівку секундоміра. Збігло три секунди – і в трилітровій банці з-під томатного соку досить голосно гахнуло. Він повторно натиснув на голівку секундоміра і прикинув: ще секунду-другу слід покласти на руйнування арки...

У коридорі – тупіт, скажений стукіт у двері, різкий голос Нонни:

– Шарло, ти застрелився? Якщо ще живий, озвися!

Вилаявшись, Шалва Булатович засунув банку, що ледь диміла, до одержної шафи, натиснув на кнопку клямки і розчинив двері.

– Живий – а я чого тільки не встигла передумати! Хто ж стріляв?

– Ніхто не стріляв, білченятко. Ти ж бачиш... Можливо, хлопчики висадили петарду надворі.

– Петарду? Але ж сьогодні не Новий рік.

– Після цієї перебудови все так перемішалось... Може, Хелоуїн.

– Присягнись, що ти не хотів стрілятися, Шарло!

– Присягаюся святою рівноапостольною Ніною, що в мене цього і в думках не було, білченятко!

– Гм, а я було подумала, що ти теж отримав анонімного листа. Прізнайся, ти отримав анонімку?

– Не отримав я жодної твоєї анонімки! Послухай, білченятко, я і так майже вже забув думку, зараз ось зовсім втрачу!

Думки Шалви Булатовича в цьому домі цінували, принаймні, після пам'ятного скандалу: тоді дружина, наводячи лад на письмовому столі обожнюваного Шарло, викинула до сміттєзбірника цілий оберемок його нотаток до монографії, зроблених, як він це полюбляє, на випадкових, негодящих папірцях, на звороті розірваних конвертів, наприклад. Однак цього разу Нонна Потапівна виявила небачену стійкість і повела далі:

– Пам'ятаючи ухвалу ЦК, згідно з якою анонімні сигнали слід знищувати, не читаючи, я так і хотіла зробити. Потім пригадала, що живемо

ми в непевні часи, коли партію ніби вже й заборонили, тому анонімку прочитала. Зміст її обурливий, і я маю намір обговорити його з тобою, Шарло, проте поки що до цього не готова і...

Не дослухавши дружини, Шалва Булатович випхав її за двері кабінету. Упирав при цьому на те, що думку тепер і за хвоста не витягнеш, хоча, якщо замислитися, про які тепер думки мова? І що може значити якась анонімка, якщо вже завтра дбайливій дружині доведеться, напевно, збирати для нього передачу?

Переживання примари Першодрукаря були тоді більш радісні, хоч і не менш сумбурні. Вслід за похмурим молодожоном покинув він затишне сімейне гніздечко, пішки дістався бібліотеки, почекав, поки до відділу попрямував Вітя Пощенко, що виходив покурити, і впритул до його широкої спини проник у підвал. Там застав він задумливу, привабливо-млосну Ірочку і нахабного Домонтовича. Останній, усівшись на стіл Віті Пощенка й націлюючись на виріз Ірочкиного декольте своїм породистим польським шнобелем, мовчав чортзна-що:

– Я пропоную оголосити нову наукову тему відділу, щось на кшталт «"Влесова книга" як явище найдавнішої слов'янської книжності!»! Зробити наукове книгознавче видання пам'ятки! Втерти, нарешті, носа москалям! Он як Джордж Грабович, видавши в Гарвардському університеті всю давньоруську літературу... ну, багато що з давньоруської літератури в англійських перекладах, відбив її в реноме світової науки в москалів – отак і ми зробимо! Тим паче, що москалі тут сплехували й самі від "Влесової книги" відмовилися...

– ...тому що визнали її підробкою, – ліниво доточила Ірина Степанівна. – До речі, і ваш Джордж Грабович у цьому з російськими колегами солідарний.

– Можна подумати, ваш пихатий Грабович ніколи не помиляється! А москалі оголосили нашу дорогоцінну пам'ятку фальшивкою, бо вона ясно

показує, що державність на Русі була тільки наша, українська, а варягами чи новгородцями тут і не пахло!

– А ви подумайте, Владиславе Яновичу, що може вийти, коли ми, як ви пропонуєте, цю вашу "Влесову книгу" і до шкільної програми введемо, і наукове видання зробимо, а в світі доведуть, що – підробка? У якому лайні тоді опиниться наша національна наука! – зважився, віддано дивлячись на Ірину Степанівну, подати голос Вітя.

– А ти, Вітю, із Владиславом Яновичем не сперечайся, – порадила, вивчаючи свої нігтики, завідувачка. І раптом кинула на хлопця миттєвий русалячий погляд спідлоба. – Він, Вітю, не сам придумав, а в книжці вичитав. Ось із автором книжки, великим українським ученим Бóрисом Ребіндером, російським емігрантом, котрий французькою мовою пише, може, і варто було б посперечатися.

– Та сперечайтесь, сперечайтесь скільки душі вашій завгодно, божественна Ірино Степанівно! Аби пробити стіну мовчання навколо пам'ятки, зведену нечистими на руку, виконавцями ідеологічного завдання – москалями!

Першодрукар слухав їхню розмову краєм вуха, оскільки з невимовним відчуттям звільнення і всемогутності розглядав свою тимчасову в'язницю – аніякісінький не релікваріум, не мощовик, а простий дощатий ящик, у якому його було ув'язнено, немов біса у фляжці, стільки днів і ночей. Він подумав, що коли навіть і прописаний у ящику, то зовсім не зобов'язаний тепер туди повертатися: он любя його кралечка (тут пригадалося йому дещо з нічних пригод, і нитка міркування урвалася)... Так, ця красуня прописана в приміських Бреховичах, а ночує, де побажає. Час і йому підшукати собі зручніше житло, найкраще б – аби до Ірочки ближче, тим більше пішу дорогу до її нового житла він сьогодні вже запам'ятав...

А Домонтович почервонів, заходився міряти кроками відділ, розмахувати руками – і книжкою, якою мало не лягнув по носі Першодрукаря, що скромно собі стояв біля стіни. Мимоволі довелося прислухатись.

– Іудеї нав'язали нам варіант своєї релігії, дещо ушляхетнений греками, а ми й засунули покірно голову в ідеологічне ярмо. Тим часом саме "Влесова книга" зберегла для нас справжню релігію наших предків – могутню язичницьку релігію, яка і зробила стародавніх українців тими, ким вони були насправді – безжальними конкістадорами, приборкувачами фінських і тюркських дикунів, сміливими колонізаторами, що селилися на завойованих землях, жорстокими грабіжниками, які в далеких походах наводили жах на цивілізованих, але ослаблених християнством та ісламом візантійців і арабів! Геть християнство! Хай живе стародавнє українське язичництво, відновлене за "Влесовою книгою"!

Першодрукар пригадав, що розпалений власним красномовством оратор не тільки підписав супліку про знищення музею: як впливало з учорашніх п'яних одкровень Петра Петровича, саме Домонтович накатав донос на захисника музею Шалву Булатовича, і цей заслужений стольник опинився на ставці молодшого писаря. А тепер посмів поганець і на християнство замахнутися! Неймовірно: в таке освічене століття, коли винайдено чудовий і загальнодоступний пристрій "вимикач", що яскраве світло дарує, ракетні літаки та саморушні карети "таксі", з'явився виродок із пропозицією відродити язичництво! Язичництво, яке вимагає принесення в жертву немовлят і безневинних юнаків?!

Підлягає покаранню. Негайно! Знов турбувати преподобного Мойсея Угриня з деяких особистих міркувань не хотілося, та й невідомо, чи налякає таке благодіяння шкодливого Домонтовича: адже він неодружений. Добре було б придумати щось новеньке, аби не осоромитися перед винахідниками нинішнього століття...

Розсерджений Домонтович вилетів у коридор, дістаючи сигарети. Жовтенька книжка, яку він час від часу показував Ірині Степанівні, залишилася на столі. Тут двері розчинилися, і промайнула в них набундючена фізіономія Петра Петровича:

– Ірино Степанівно, зайдіть до мене в кабінет.

Та миттю дістала сумочку, підфарбувала губи, підправила рожевим язичком, швидко оцінила результат у люстерку й вийшла.

Різниченко сумно зітхнув і зосередився на своїх заставках, а Вітя зсунув убік "Острозьку біблію", оголивши схований під нею зразок сучасної друкарської майстерності. З обкладинки книжки прегарна панна цілила в читача з малої пишталі: певно, сподівалася розбоєм заробити собі хоч на якийсь одяг. Сховавшись за зігнутими спинами вчених мужів, Першодрукар отримав можливість спокійно вивчити жовтенську книжечку.

Титул: "Влесова книга: життя і релігія слов'ян". Зверху надруковано: "Бібліотека українця, № 17". Формат – у вузьку вісімку, папір жовтий, мало не трухлявий. Добряче ж зубожіли українці, якщо тепер спеціально для них такі книжки видають! І ще на нього, Івана Друкаря, ображаються, храм на його честь знищили! Та хіба можна порівняти його "Апостол" і "Острозьку Біблію" з цим страховиськом? Погортав Першодрукар книжку, прочитав на вибір із "Влесової книги" – і плюнув, а потім перехрестився. І тут таки задум почав вимальовуватися... Так, так, був у них в Краківському університеті професор богослов'я, мало не божевільний, і він тортував студіозусів і колег, до речі й недоречно великими шматками цитуючи латинську Біблію, «Вульгату». Що ж, якщо поганець Домонтович замислив язичництво богопротивне відродити, то хай відтепер говорить тільки цитатами з "Влесової книги"! І не відкладаючи справи в довгий ящик, Першодрукар преклонив коліна і звернувся з молитвою до вчених святих братів, до першосвятителів слов'янських Кирила і Мефодія. Ось кому таке чудо під силу!

Благословившись на прощання в просвітителів слов'янства, залишився Першодрукар на деякий час уклінним у темному куті між стелажми, і перед очима в нього все стояли постаті святих, що розчиняються в темряві: старший брат, Мефодій, підтримував під руку слабкого здоров'ям філософа Кирила... Пригадавши, що братам, як і йому, довелося подорожувати з безвісних варварських країн до Рима, де Кирило й помер, Першодрукар перехрестився і шмигнув у відділ.

Прийшла, аж сяючи від щастя, Ірина Степанівна, повернулася профілем до Абрама Вольфовича: хай милується людина, не жаль. А потім і Домонтович увійшов, випромінюючи свіжий сморід паленого тютюну, і заявив:

– Влес-книгу сиу птщема кіу ішемо у кіс ко есте прібезіща сила во неї врменої!

Ірина Степанівна витріщила очі, Вітя Пощенко іронічно зааплодував, а сам ерудит зблід і притулився до стіни. Якийсь час усі міркували кожне про своє, у підвалі, як то кажуть, тихий ангел пролетів. Нарешті Різниченко задумливо вимовив:

– А чи не скип'ятити нам, друзі та колеги, чайку? А воду до чайника набирати ваша черга, Владиславе Яновичу.

Домонтович ожив, відліпився від стіни і, показуючи на шафу з теками, де ховали заборонену законом металеву посудину з носиком, як у кумгана, і довгим гнучким хвостом, проголосив:

– Муж прав ходяї домове несть, іже рекоместе хочаше прав боїті, но єсь іже словесої!

Першодрукар нашорошив вуха: сказане схоже на перекладення безглуздим наріччям "Влесової книги" першого вірша Першого псалма, де "Блажен муж, іже не іде..." і таке інше. Тим часом Вітя задержувано заявив:

– Ваші цитати з підробки класно демонструють безглуздість її мови!

– Дозвольте перервати вчену дискусію, колеги, – сказав Різниченко. – Владислав Янович пішов на принцип – баба з воза! Я і сам наберу в туалеті води.

– А Джбо услоїша млбу ту... – почав було Домонтович, голосно гикнув, закрив собі долонею рот, висмикнув із шафи чайник і зник в коридорі.

Не підвели святі брати!

Денні звершення натомили Першодрукаря, примарна голова гуділа, дуже захотілося прилягти. З ненавистю метнув він погляд на свій ящик, але куди подінешся? Не на підлозі ж, між полицями, вкладатися: не дай Боже,

поткнеться туди захожий книжник, потопче сонного. Через хвилину
Першодрукар, ледь чутно сопучи, вже бачив

**Сон шостий. Уривок із ходіння 1583 року українського шляхтича в
Рим**

Із Рима Іван Федорович повертався в сум'ятті почуттів. Ні, не доручення князя Костянтина Острозького було тому причиною: виконане вже, воно майже не турбувало тепер його православної душі. У Ватикані йому здалека показали папу, а прийняв його кардинал Птолемео Галлі. Із здивуванням і обуренням почув від нього Іван Федорович, що марно вони з князем Острозьким трудилися і витрачалися, видаючи повну Біблію слов'янською мовою. Виявляється, була то даремна праця, тому що всякий християнин має читати латинську «Вульгату», текст якої визнаний богонатхненним півстоліття тому на Тридентському соборі. Для підготовки ж православних "схизматиків" до повернення в лоно істинної церкви Божої достатньо друкувати слов'янською мовою спрощені катехізиси, ба навіть листівки з портретом папи та популярним викладом католицьких догматів. І більше гравюрок для православних неуків! Кардинал заявив, що на створення нового шрифту для таких видань грошей у папській курії зараз немає, і натякнув: добре би, мовляв, князю Острозькому взяти на себе оплату цього богоугодного діяння – і тим виправдати в очах папи свої симпатії до протестантів і "схизми". Іван Федорович накреслив ескізи декількох літер кирилиці, тих, які в шрифті, вирізаному Робером Гранжоном Паризьким, вийшли зовсім уже нековирні, залишив ці аркушки в секретаря кардинала – і полегшено зітхнув.

Узагалі ж ватиканські урядовці, що відповідали за відносини папської курії з православним Сходом, здивували Першодрукаря розмаїттям ніяк не узгоджених думок про способи підкорення Святому Престолові східних "схизматиків": від хрестових походів на них (саме так розуміли у Ватикані московську кампанію Стефана Баторія) і до мирної пропаганди істинного

християнства в цих варварських країнах. Про унію на зразок прийнятої на Феррарському соборі тепер не було й мови: більш-менш рівноправне об'єднання або примирення з православ'ям вважають за образливе для католиків, прийнятна лише капітуляція "схизматиків" – і не менше. Івану Федоровичу здавалося, що на таких умовах не тільки московська церква, але й православна ієрархія українських земель не прийме проекту Антонія Поссевіно, і загроза близької та навіть невідвортної унії, яка непокоїла його після останньої розмови з князем Острозьким, втратила свою гостроту.

З іншого боку, унії ніяк не можна було допускати вже тому, що вона означала б неминуче поглинання католицькою культурою боязких паростків освіти та мистецтва в землях слов'янського Сходу. Ось що мучило Івана Федоровича, ось що не давало тепер спокою його душі – колосальна перевага західної науки та всіх мистецтв, зрештою, іновірних і на католицькій заквасці, над усім тим, чим могли похвалитися Московія і Україна. Фрески та картини, скульптури та храми, палаци та вілли, побачені ним у Римі, Флоренції, Падуї, незліченні художні скарби, накопичені метушливим чорнявим народом, довго не давали йому заснути навіть після важких переходів через гори. А витвори великих Леонардо, Рафаеля, Мікеланджело знаменували, безперечно, найвищий рівень мистецтва зображення людини і природи, доступний людству. Як гірко було порівнювати з їхніми полотнами, фресками та скульптурами рідні православні ікони, над якими посміявся тоді князь Костянтин (а мав рацію, виходить!) і які Іван Федорович так любив! Чого варта гармонія кольорів, досягнута іноді іконописцями, витонченість і врівноваженість ліній найкращих ікон (це він і сам намагався наслідувати в книжкових прикрасах) у порівнянні з творіннями великих італійців? Ставало ясно як Божий день: все, що він так любив і що намагався наслідувати, насправді тільки далекий відгомін давно вже досягнутого народами давнішими, щасливішими і люб'язнішими музам. Краще було б йому так і померти в своїй глушині, померти задоволеним собою і своїми убогими книжками! І не таємниця тепер для нього, чому він раніше не розумів цієї

глибокої відсталості – східного слов'янства і своєї власної: а просто через те, що досі мав справу і в Кракові, і у Левові не з власне західною культурою, а з провінційним і блідим наслідуванням її. Маєш, старий дурню! Але поступово крізь глухий відчай Івана Федоровича стала пробиватися здогадка, що краще пізно і з таким розчаруванням у власних досягненнях побачити великі творіння італійських майстрів, ніж не побачити їх ніколи. І ще він сподівався, що ці витвори допоможуть йому самому – майстрові та художнику – хоч трішки вдосконалитися...

Ось приблизно з такими невідступними думками валявся Іван Федорович на солом'яному матраці у винайнятій кімнатчині готелю "Червоний півень"; уже прокинувшись, нудився, але все не наважувався спустити ноги на холодну кам'яну підлогу. За віконцем згустилася передсвітанкова темрява: вирішено було виїхати з Феррари ще вдосвіта, бо попереду денний перехід дорогою, на якій, за словами хазяїна готелю, промишляли розбійники, "браві", і на якій розумніше було не затримуватися до смеркання. Нарешті, Тараса, що солодко позіхав, було відправлено на стайню до коней і воза. А сам Іван Федорович показав сонному хазяїнові готелю кімнатку, розрахувався з ним остаточно і замовив глек вина, щоб випити разом за руським звичаєм стрепенну. Червонопикий хазяїн, змішуючи латину з народною місцевою говіркою, побажав гостям щасливої дороги, але договорив тост згаслим голосом і поставив на стіл недопитий кухоль.

Вслід за ним і мандрівники підвели очі до стелі, а Тарас, так той іще прикрив спритним рухом від трухлі, що падала зверху, свою посудину, хоч і була вона вже порожня. Вищала, звичайно, жінка, але хто кого б'є – вона мужика чи мужик її – зрозуміти було складно.

– Це в північному покої, там зупинився німецький абат з італійкою-домоправителькою, – пояснив хазяїн. – Милі сваряться... Та вони мені всіх постояльців перебудять!

– Про що вона там репетує? – скривився Іван Федорович, розливаючи рештки вина в кухлі. – Нічого не розібрати...

– Якщо коротко, оминаючи прокляття, то звинувачує святого отця в содомії.

Козак, зовсім не знаючи латини, взяв, проте, участь у розмові, зробивши міжнародний непристойний жест. Нагорі грюкнули двері, по сходинках протупали черевики, і з'явилася молодиця, розпатлана, але одягнена – у відкриту білу сукню, що знизу не закриває і гомілок, шию прикривав мереживний комірець, голову – недбало пов'язана біла шовкова хустка, білими були і панчохи, що спіраллю сповзали з її ніг, тільки маленькі черевички чорніли. Щоки в молодиці розчервонілися, очі горіли, вона шпурнула на сходинку вузлик, стала руки в боки і щось прокричала.

– Питає, чи поїде хто з постояльців сьогодні в бік Венеції, – переклав господар готелю латиною і, всміхнувшись, додав. – Іспанські сеньйори, каже, можуть не турбуватись.

– Я зовсім не іспанець, добродійко, – заявив Іван Федорович ображено. – І теж їду на північ, через Венецію.

– А звідки тоді сеньйор? – запитала вона, запинаючись, але теж мовою Горація.

– Я – русин, але живу в Польщі, – відповів Іван Федорович.

– Сеньйор жартує, бо всім відомо, що московити ніколи не знімають шуб і хутряних шапок. Але я вже бачу, що сеньйор не іспанець. Чи не погодитесь довести мене до Венеції – або хоч би до Падуї? Грошей, правда, запропонувати не зможу...

– Охоче, – зопалу погодився Іван Федорович. Тарас і хазяїн готелю скорчили однаково бридкі гримаси, а молодиця жваво підняла свого вузлика, збігла останніми сходинками і присіла перед Іваном Федоровичем, виставивши зовсім уже напоказ перса, вивалені з вирізу. Прямо тепер освітлена свічкою, показалася вона тепер йому вже не молодою, а років тридцяти п'яти...

– Франческа, до послуг сеньйора.

– Мене Джованні звать, а зброєносця мого – Тарасієм, не знаю, як це по-італійськи, – відчуваючи, що червоніє під південним загаром, відрекомендувався Друкар. – Віз біля воріт.

Копита коней зацокали по бруківці. Коли проїздили через площу, притримав коня Іван Федорович, озирнувся і помітив, що на другому поверсі готелю світло горить тільки в одному вікні. Свічка стояла чомусь на підвіконні, її полум'я навіть цієї безвітряної ночі коливалося на протязі. З кімнати долинала приглушена німецька лайка. Потім засвітилося і в другому вікні, поряд. Значить, сварка розбудила й інших мешканців, – цілком можливо, що також і тих трьох мовчазних німців-паломників, що поселилися в "Червоному півні" вчора ввечері.

Іван Федорович знизав плечима: прокинулися німці, то прокинулися. Хто рано встає, тому Бог дає! Ген на площі, тримаючись ближче до стін кам'яних будинків, з'являються вже темні постаті городян, що поспішають, напевно, до заутрені. У темряві вулиці Феррари здалися йому рукотворними ущелинами, а оглянуті вчора палаци та церкви височіли над ними, як гори химерної форми, тільки величний герцогський замок д'Есте був майже такий самий, як і вдень – звичайна внутрішня цитадель столиці, в якій володар ховається не так від іноземних ворогів, як від власного народу. У маленькій башті перед підйомним мостом жеврів вогник: охорона не спить.

Не спав і стражник, що випустив подорожніх за міські ворота. Замовк цокіт копит, що занурювалися тепер у густий дорожній пил, тільки тоненько співали колеса. Іван Федорович подумав про те, що міг би тепер придавити вухо на возі, от лише місце його зайняте нежданною попутницею. Втім, зайві руки в дорозі не завадять. Чи то задумався Друкар, чи то ненароком задрімав у сідлі, чи то справді так миттєво розвиднилось, але він побачив раптом навколо себе зжаті пшеничні поля. Спочатку сірі під каламутно-блакитним небом, вони поступово теплішали кольорами, і зараз, в цей похмурий вересневий ранок, вельми скидалися на такі самі розорані рівнини на Волині чи на Смоленщині. Тим більше й Альпи давно вже не бовваніли на обрії

ліворуч, а море, що лежало, як це знав Іван Федорович, праворуч від дороги, сьогодні нічим про себе не нагадувало. Втім, уявити себе на вітчизні не дозволяли плоскі скирти соломи, складені край дороги зовсім не так, як у північних народів, та ще ця італійська дивовижа, що спала в його азіатській кибитці...

Він подав коня вперед поводами, і той слухняно наздогнав воза. Хоч звичайно уві сні жінки мають кращий вигляд, Друкар не міг би цього сказати про Франческу. Сонце, сховане за легкими хмарами, безжально виказувало її вік, а було їй, з'ясовується, не менше сорока. До того ж Іван Федорович так і не приловчився розпізнавати красунь серед італійок. Коли на його смак, у житті всі вони надто смагляві, чорняві та довгоносі – і яким це дивом ставали такі прекрасні на картинах своїх вітчизняних художників? Утім, Людовіко, секретар кардинала Галлі, що подружився з Друкарем, підносив до небес навіть тоненькі вусики під носом однієї з римських спокусниць – цього вже слов'янським розумом не збагнути! Він же, Людовіко, повідомив, що у Венеції не переводяться дивовижні золотоволосі богині, яких так полюбляв писати покійний Тиціан...

– Уже бажаєте отримати платню, сеньйоре? – розплющила Франческа очі.

– Яку ще платню?

– За те, що підвезете до Венеції, сеньйоре.

– Яка там із тебе платня? – відмахнувся Друкар. – Хотів було тебе попросити іноді дещо приготувати, от лиш ми їмо в тавернах, а трапиться пообідати в полі – так тоді Тарас і сам чудово справляється. Через годинку поснідаємо феррарськими пирогами. А ти поки спи.

– Навряд чи тут можна заснути. А що це за віз такий, сеньйоре?

– Це кибитка. Руський віз для подорожей на зразок татарського, а татари в таких їздять степом і влітку, і взимку. Тільки у татар кибитка двоколісна, а ця – на чотирьох колесах. Татари мають вдачу флегматичну і тому не

звертають жодної уваги на скрип і вереск коліс, а ось наш Тарас возить з собою горщик із дьогтем, щоб мастити осі... Тарасе, ти чого?

Козак зупинив коней, виплигнув з кибитки і взяв за вуздечку коня Івана Федоровича:

– Сідай, пане Іване, в кибитку, поляпай там язиком. Я тим часом навкруги розвідаю.

– Які можуть бути розбійники перед сніданком? Утім, як знаєш.

Коли помінялися вони місцями, і взяв Іван Федорович у руки віжки, Тарас відразу поскакав назад. А Іван Федорович забув, про що заводив розмову, тому певний час їхали мовчки. Хмари розтанули в небі, сонце гріло, але ще не припікало.

– Цей твій слуга – татарин? – порушила нарешті мовчанку попутниця.

– Українець. Він християнин, – неохоче пояснив Друкар. Набридло йому вже пояснювати, що є така земля Україна, завбільшки з Францією.

– Українець? Не чула я про таких... А костюмом і зачіскою – чистий тобі татарин. Або такий же дикий поляк.

– Моя тобі порада, Франческо: не базікай про те, чого не знаєш, – посміхнувся Іван Федорович. – Твоє щастя, що я не поляк, а ляпнула б таке гоноровому полякові – далі поїхала б уже без голови.

– Чого я не знаю? Так, я багато чого ignorantum, – закричала раптом вона, перейшовши на народну мову, проте, хоч і тріскотіла немилосердно, Друкар майже все розбирав, – не знаю, з ким мені тепер доведеться спати! Я змушена діставатися до Венеції, розплачуючись своїм прекрасним тілом, а дикий московит нехтує мною. Що ж це в такому разі значить – хоче віддати своєму татариніві-служі? Ми так не домовлялися, і якщо така твоя зла воля, то будь ти проклятий вовік, ти проклятий і всі твої нащадки аж до дев'ятого коліна!

Зрозумівши головне, Іван Федорович далі не став слухати. Хоч би як вона його лаяла, ця повія, смішно було б доводити їй, що, не далі як місяць тому в римському вільному будинку, куди привів його люб'язний Людовіко, у нього була добряча любовна битва з рудою дівкою. Приблудна Франческа то

кричала, то верещала, то вдавала, що хоче рвати на собі волосся, швидкі руки її мелькотіли в небезпечній близькості від Друкарева обличчя, і він зіскочив на землю і пішов тепер поряд з возом, точнісінько немов чумак, що повертається з Криму. Коні, не звиклі до такого галасу, фиркали і пряли вухами, а Тарас, обганяючи тепер воза, крутнувся в сідлі й покрутив пальцем біля скроні.

Навіть якщо і до нього звертав козак цей свій жест, Іван Федорович не заперечував би. Але ж і на дорозі тепер знайду не залишиш... Скориставшись моментом, коли вона набирала повітря в груди, запитав:

– Тож ти puttana⁸?

Знову зойк! Знову прокляття, і цього разу і Матері Божій дісталось. Лайка, та на коміру не висне, а ось до проклять, говорять, біси прислухаються... Іван Федорович спересердя кинув віжки на передок і відстав від воза. Незабаром крик затих, і віз зупинився. Він обережно підійшов, знову сів на передок і забрав у Франчески віжки.

– Н-но! Розкажи мені до ладу, хто ти така, щоб знати, як з тобою поводитися. Хтозна, може, ти княжна, що мандрує інкогніто.

– О Мадонно, от розсмішили – так розсмішили! Та яка я вам княжна? Я натурниця, сеньйоре Джованні. Моя робота – стояти нерухомо у вбранні античної богині, а то й без нього, поки художник вписує мене в картину ...

– Та знаю я, що таке натурниця! А ти не брешеш?

– У Московії натурниць і натурників немає – там, мені говорили, малюють нескінченні копії з тих самих ікон, як це було в нас до великих Чимабуе і Джотто. А ти хіба художник? Я думала...

– Ні, я гравер і друкар. Але мені втішно познайомитися з тобою, що знала багатьох славних художників. Адже так?

– Якби ви запитали, чи знала я великих розпусників і п'яниць, які разом прославилися як художники, це було б правильніше, сеньйоре

⁸ Проститутка (Лат.)

Джованні. Таких я знала досить багато, а про тих, кого я вже не застала, хто перебуває тепер у чистилищі або прямо вже в пеклі (бережи нас, Мадонно!) – про тих мені багато чого розказували. Чи знайоме вам ім'я великого, неповторного Рафаеля?

– Аякже, і в Римі мені показували його картини та фрески.

– Рафаель помер за п'ять років до мого народження, сеньйоре Джованні, однак мені про нього розповідав інший живописець, старий Джорджо Вазарі. А Рафаелю було тридцять сім років, коли він помер, і погубила його велика розпуста. Повернувся він якось додому з оргії – і у нього почався жар. Учні покликали лікаря, а лікар, не розібравшись, пустив йому кров і тим обернув його перевтому на смертельну. Старий Джорджо, оповідаючи мені про смерть Рафаеля, мало не плакав – і пестив, аби втішитися, моє голе колінце. А другого напівбога, Мікеланджело, Мадонна дозволила мені побачити на власні очі. Він був уже старенький і вельми непривабливий: з переламаним носом, зморшкуватим лобом, зі скуйовдженим сивим волоссям, з випнутою нижньою губою. Від нього відгонило псиною, тому що він, задля лікування, місяцями не знімаючи, носив босоніж чоботи зі собачої шкіри. Подейкували, що він уже настільки ослаб, що не може тримати в руці різця – я б не сказала! Мене так міцно ущипнув за сідницю, що синець не сходив цілий місяць. Я заплакала, а він і каже: "Мені не дано передавати еротичних відчуттів, але раджу тобі спуститися до царства мертвих і знайти там Боттічеллі, щоб він написав з тебе Венеру, яка Рюмсає". Він обожнював гострі...

– Пане Іване, та облиш ти цих бог-ті-чортів! На дорозі щось не теє.

Іван Федорович з незадоволенням випірнув із захоплюючої оповіді Франчески (от поталанило із супутницею!). Обличчя Тараса було, як і раніше, незворушне.

– Ну?

– Спереду ніби чисто. А за нами їдуть.

– Хто?

– Ті троє німців з готелю. З верхньої світлиці.

– Ну то й хай собі їдуть. А тобі що?

– А те, що вони кінні, все троє на добрих конях. Ми ж – з кибиткою. Чому б їм нас не перегнати, пане Іване?

– Он воно що... Вони й у готелі трималися осторонь. Може, вони з секти якоїсь і не бажають спілкуватися з іновірцями? Хоча... Ти не сміятимешся, Тарасе? Мені тепер здається, що вони вже так само їхали за нами на шляху з Болоньї...

– Навіщо мені сміятися? Я добре їх пам'ятаю, примітив відразу, як виїхали ми з Оболоні... Чого їм треба – як гадаєш, пане Іване?

– При чому тут Болонья, сеньйоре? Чого від вас хоче цей татарин? – втрутилась Франческа. Вигляд мала радше зацікавлений, ніж переляканий.

– Троє німців, нібито паломники, тримаються за нами від самої Болоньї, Франческо. От і все, – і обернувся до Тараса. – Я придумав. Зробимо зараз привал. Якщо німці проїдуть повз нас, даремно ми підозрюємо чесних паломників. Якщо теж зупиняться – тоді й думати будемо.

З'їхали від дороги до першої зручної балки. Крізь чахлі акації добре було видно дорогу. Тарас живо зібрав сушник, розпалив багаття, повісив над ним закопчений казанець, вправно заварив куліш. З дороги пролунав тупіт копит, потім затих, знову почувся і почав віддалятися. Іван Федорович переглянувся з Тарасом. Козак, підморгнувши Франчесці, раптом змією ковзнув між акаціями. Друкар посунувся ближче до багаття, очікуючи моменту, коли куліш треба буде заправити та посолити.

Тут перед ними з'явився Тарас. Дістав шапку з пазухи, напнув на свою голену голову, поправив під шапкою оселедця:

– О, мало куліш не втік...

Закінчивши з кулешем, Тарас почував потилицю:

– Кепські наші справи, пане Іване. Той, що до балки під'їжджав, повернувся до своїх. А ті стояли на дорозі, його чекали. Поговорили, потім спішилися, сіли прямо край дороги, стали закушувати.

– Значить, по нашу душу. Добре, хоч попередив, Тарасе. Дякую тобі. І кому це ми не вгодили?

– Вороги Тараса Комарика всі на півтисячі миль на схід, та й ті більше в землі лежать, – посміхнувся козак. – Метикую, що це ти, пане Іване, як пивгуляв із тим диваком Людкою, папським секретарем, приголубив не ту бамбіну. Ось її родичі й...

– При чому тут я? – раптом устряла Франческа, – не знаю я жодних німців-паломників!

– Заспокойся, – повернувся до неї Іван Федорович і раптом подумав, що не будь поруч цієї кумедної баби, перелякався б зараз куди більше; це треба ж, підстаркувата жінка на свій рахунок прийняла "бамбіну"! – Ніхто на тебе, Франческо, не думає. Але з нами тепер небезпечно. Якщо доберемося цілі та неушкоджені до Падуї, боюся, краще тобі буде пошукати інших попутників... До речі, чи маєш ти зброю?

– Аякже, – і дістала звідкись із-під шалі короткий стилет. – Бачили?

Тарас проводив очима іграшку, що сховалася під шаллю, і стрепенувся:

– Куліш остигне!

Поставив казанець на вигорілу траву між собою і Друкарем. Вони швидко пробурмотіли молитву, відчепили ложки від поясів, по черзі зачерпнули з казанка, глянули разом питально на Франческу. Та розвела руками:

– Немає в мене ложки, сеньйори. Але хіба мені не обіцяли на сніданок шматок пирога?

Тарас побоювався нападу біля моста через По, однак міст подорожні переїхали благополучно, а Івана Федоровича від поганих передчуттів відволікали надзвичайно цікаві бесіди з Франческою. Побувала вона, виявляється, натурницею у великого венеціанського художника Тінторетто, а після його смерті працювала в Болоньї, у братів Карраччі, вони ж, як зрозумів Друкар, її прогнали, замінивши молоденькими дівчатами. Видно, тільки захоплення розповідями Франчески не дозволило Іванові Федоровичу знайти

тоді єдине можливе правильне рішення: затриматися на один-два дні, але дочекатись надійних попутників, краще числом побільше, щоб розбійники не зважилися напасти. Козакові, що у всьому звик покладатися тільки на себе, таке теж не спало на думку. А ось швидше їхати спробували, та від німців-вершників, ясна річ, не змогли відірватися. Намагалися розраховувати денні переходи в такий спосіб, щоб заночувати в готелях або на заїжджих дворах, і, хоч би де зупинялися, Тарас і Друкар по черзі стояли на сторожі.

До Падуї залишався один перехід. Вони, власне, збиралися до вечора вже в'їхати в Падую, однак налетіла буря, і сильна гроза змусила заночувати в полі. Дощ то мжичив, то зривався зливою. Багаття розвести не вдалося, поїли сухарів, запили кислим вином, купленим днем раніше в придорожній остерії. Франческа відразу заснула в кибитці, а Друкар, укладаючись поряд з нею, ще пошептався з Тарасом, який лаштувався вартувати. Лук козака відсирів, тож він залишився із шаблею і кинджалом. Іван Федорович запропонував Тарасові свою пищаль, а той відмахнувся.

Друкар задрімав було біля теплого бочка Франчески, та зненацька прокинувся, ніби його поторсали за плече, миттю струсив сонні видива і тут таки їх забув. Швидко дістав кресало, висік вогню, роздув трут і підпалив гніт у пищалі. Франческа завовтузилася, сонно відмахуючись від смердючого димку. Іван Федорович не знав, що його стривожило, але звик у таких випадках собі довіряти. Сів у кибитці, підбгавши ноги, тримаючи на колінах пищаль. Хотів було вийняти шаблю з піхов і покласти зручно праворуч, потім передумав.

Раптом свиснув Тарас, і з боку оглобель почулася метушня, потім брязкіт сталі. Друкар підняв прямо перед собою пищаль, відкинув кришку з першого зілейника і поволі потягнув за спусковий гачок. Це тільки так називається – гачок, насправді спуск вирізаний красиво, змійкою... Про що це він? Перед ним виросла темна громіздка тінь, і його палець притиснув спуск до кінця. Пищаль випалила, обсипавши розбійника снопом іскор, той звалився в грязюку, а Іван Федорович, не випускаючи з рук пищалі, зістрибнув прямо

на нього, мало не перекинувся, але втримався на ногах. Гарячково просунув затискувач гнота на другий зілейник... За його спиною верещала Франческа.

– Тарасе! Відгукнись! – вигукнув Друкар, скориставшись тим, що жінці забракло повітря.

– Тут!... Цей мій!... Зараз зроблю...

"Їх було троє, – подумав він. – Тоді де ж третій?" Тут чорна пляма, що виднілася за кибиткою, ожила і стала наближатися: хтось біг, насилу вириваючи ноги із твані. Іван Федорович відкинув кришку з другого зілейника, прицілився у верхню частину плями і потягнув за спуск до кінця. Гніт потріскував під негустими краплями дощу, але порох на полиці таки спалахнув, і грізна пляма потонула в щонайгустішій уже темряві. Постріл, майже зразу – звук тіла, що обрушилося в грязюку. Верещання стихло. А Іван Федорович просунув затискувач із гнотом в третє – крайнє – положення.

– Пане Іване, ти живий? – голос Тараса, захеканого, але веселого, пролунав зовсім недалеко, за плечима.

Забувши, що Тарас його не бачить, Друкар мовчки кивнув. За сажень перед ним бовталася в грязюці та чорна пляма. Вона лаялася по-італійськи і по-німецьки, і здалося йому, що це паломник, який посковзнувся на мокрому, намагається встати, спираючись на свою палицю. І тому забарився винахідник, відкриваючи кришку над зілейником третього, останнього заряду в своїй чудовій багатозарядній пищалі, що так славно показала себе сьогодні, і потягнув за фігурний спуск уже після того, як із палиці паломника вирвався пучок червоного полум'я, а його самого сильно, ніби палицею, вдарило по нозі та відкинуло назад. Здається, його пищаль теж випалила, і чорна пляма після цього застигла нерухомо, але Іван Федорович розумів, що все це не має вже великого значення, коли, як і раніше не випускаючи з рук дорогоцінної пищалі, приємно теплої після вдалого випробування, зробив, задкуючи, кілька кроків і притиснувся попереком до задка кибитки.

Права нога заніміла, але по ній текло, забагато текло води для такого дрібного дощу, в голові кружляло, у вухах несподівано задзвеніло, а перед

очима на тлі темної, мокрої ночі розцвів кущ небаченого помаранчевого бузку...

Розділ 10. Атенат, або Навернення Хоми невіруючого

До появи під замінованою аркою Сапогіва залишалося зовсім небагато часу: директор Інституту не відрізнявся скрупульозною пунктуальністю, і його майбутній кіллер, а також терорист (можливо, що й диверсант – народний суд вирішить) не знав, скільки точно йому доведеться очікувати: кілька хвилин чи півгодини. Шалва Булатович балансував на двох хитких ящиках у запаскудженому закутку руїн, прикритий високим обломком стіни. Звідси йому було видно вхід до арки, де Сапогів мав з'явитися вперше. Потім уже потилиця і спина Сапогіва, зовсім як цієї ось бабуні в чорному лискучому кожушку, кілька секунд, перш ніж зникнути всередині арки, залишаться в полі зору Шалви Булатовича, і саме тоді на "лентяйці" буде натиснуто фатальну червону кнопку.

Після цього непоправного діяння Шалва Булатович мав намір зістрибнути з ящиків, аби не спостерігати загибелі свого ворога. Безперечно, гени предків-горян, холоднокровних убивць і людей честі, розбушувалися в ньому, але ж не настільки, щоб власноруч встромити ворогові в серце кухонний ніжик! Тоді як обраний Шалвою Булатовичем спосіб замаху дозволив йому уподібнювати себе до артилериста, що відправляє стокілограмовий снаряд на позицію противника за лінію горизонту. Що він там побачить? Хіба що димний... Ось!!! Ось він, Сапогів, фізіономія сумна така, вуса обвисли, не дуже поспішає. За ним, слава Богу, нікого. Зник за стіною. Тепер – зосередитися, щоб точно розрахувати час... З'явилися спина в чорному пальті, жирний, у товстих складках, загривок під капелюхом. Господи, що я тут роблю? Навіщо це мені? Я ж таргана в своєму житті ще не роздавив! Якщо пускати в хід "пекельну машинку", то зараз впливає остання можливість... І з подивом побачив Шалва Булатович, як великий палець його

накрив червону кнопку. Хотів терорист зістрибнути на землю, але не зміг. Ноги його не послухалися.

А Першодрукар тоді, для левів'ян майже невидимий, витав над цим районом міста, у руках маючи запозичену в Петра Петровича туристичну карту Левова 1968 року видання. Власне, тільки карту, що пурхає над їхніми головами, й змогли б побачити мешканці району, якби подивилися в небо. Проте левів'яни тоді більше під ноги дивилися, аби не пропустити гаманця, туго набитого доларами; це вже значно пізніше вони второпали, що долари їздять разом з їхніми власниками в іномарках і що якщо навіть і знайдеш такий гаманець, то піднімати його собі дорожче обійдеться. Крім того, ситуація в небесах була тоді неясна: хоча там громадяни ще літали літаками "Аерофлоту", але починала роїтися всіяка чортівня. Стан справ у небі чудово змалював анонімний сільський геній в частушці, що облетіла простори колишнього СРСР:

Над селом х..ня летала
Неізнаного метала.
Много стало в еті дні
Неопознаной х..ні.

Першодрукар констатував, що друкувати карти в Україні так і не навчилися: багатьох вулиць і провулків на карті просто не названо, до того ж зовсім не було позначено на ній розлогих кварталів та дворів, обтягнутих колючим дротом і забудованих нудними прямокутними будівлями. У результаті пропорції міста виявилися потворно викривлені. Впізнаючи деякі з тих "камениць", що стояли вже за його бутності в Левові або зводилися на його очах, Першодрукар не забував і собі під ноги наводити оком: там бережливий господар Петро Петрович, маючи в стайні власну саморушну карету, шкандибав на службу пішки. Оскільки в поганому настрої немолодого молодожона був трохи винен і сам Першодрукар, він відчував докори сумління і тепер поглядав на Петра Петровича з деяким навіть розкаянням.

Покарання виявилось надто вже невиліковним і, як із великим запізненням допетрав Першодрукар, зачіпало інтереси незрівнянної його кралечки.

Вночі у молодожона знову нічого не вийшло, а Першодрукар, піддавшись спокусі, заліз під ковдру до сонної Ірочки – і согрішив куди більш фатально для власної перспективи вічного блаженства, ніж уперше. Тоді ще міг він виправдовуватися довгою (більш ніж чотирьохсотрічною!) стриманістю, та ще при тому обтяженою і посиленою тією обставиною, що відбував він ув'язнення в тісному приміщенні, після чого, як усім відомо, природно виникає бажання поширити себе всіма способами на всі боки – подивіться хоча б на моряків, що дісталися до суші! Тепер же согрішив із наперед обдуманим наміром, усвідомлюючи всю згубність свого вчинку. Першодрукар розумів, що його солодкій свободі та чудовій могуті ось-ось настане кінець і що недовго вже чекати прикмет-попереджень – може відпасти нога, зламана під час відкриття мощів, а скоріше за все (о, гріхи наші тяжкі!) таємний уд омертвіє...

Вкотре впіймавши поглядом підопічного, побачив Першодрукар, що той ось-ось пройде під аркою, єдиним залишком від "камениці" забутого тепер православного багатія. І тут він побачив абсолютно зайву, непотрібну річ нагорі арки і – майже відразу ж, – що таємнича річ зникла, а на її місці спалахнуло вогненне колко, що нестримно розширялося. Першодрукар випустив карту з рук, притиснув руки до стегон і з усією можливою швидкістю, зі свистом у вухах, спікірував під арку...

Шалва Булатович залишився на місці, з розкритим ротом споглядаючи, як після спалаху, що гучним тріском озвався в руїнах, над аркою піднявся гриб з диму і пилу. Вершина руїни простояла ще якусь секунду, потім почала все швидше осідати... Шалва Булатович заплющив очі. Не почувши гулу обвалу, відкрив їх. Цеглини, що вже було просіли, що готові були пообпадати, неймовірним чином підіймалися догори, дещо навіть відновлюючи форму арки. Протримавшись отак пару довгих секунд, вся середина кам'яної дуги з гуркотом завалилася, і над руїнами поволі виріс другий мутносірий гриб.

– Це неподобство! Я обов'язково поставлю питання на міській раді! – пролунав тут обурений голос Сапогіва. Переляканого, але, судячи з інтонації, не потерпілого. Під Шалвою Булатовичем розламалися ящики, і він безмовно гепнувся на загіджену щєбінку.

Негайно ж і Першодрукар незримо повалився на кам'янисту стежку поряд з Петром Петровичем, що бризнув з переляку слиною. Старовинна цегла далі сипалася, майже перекривши прохід, але їх не зачіпала. У примари шалено ламало спину і плечі: сили в нього, звичайно, зараз потойбічні, неземні, але й він ледве спромігся підтримувати таку вагу, поки цей недоумкуватий здогадався вшитися з-під арки. А тепер ще хмара пилу накрила захеканого православного Антея, і він заходився чхати так нестямно, з такою богатирською силою, що слабкий відгомін його нелюдського чханья досягнув людських вух Петра Петровича.

– Звідки взявся кіт? Чому тут чхає кіт?

Тут, поволі кружляючи, біля запорошених чорних мокасинів Петра Петровича опустилася туристична карта Левова. Він підхопив обшарпану полотнину, бездумно втупився в неї і раптом упізнав свою власну карту: адже це його рукою були відмічені двома нулями місця всіх громадських туалетів у центрі міста і від кожної двонулівки виведена на берег лінія з уточненням в овалі – "сортир".

– Звідки тут моя річ? – заволав Петро Петрович, у відчаї схопився руками за голову і, відчуваючи, що мізки ось-ось відмовлять у нього, зовсім забув, куди йшов, і попростував у протилежний від місця роботи бік – до квартирки недалеко від його кварталу, де торгували каламутним напоєм у пляшках, заткнутих огризком кукурудзяного качана. Якщо приносиш порожню пляшку, виходить дешевше – от лиш хто став би в таку хвилину пам'ятати про економію! Мало не розтоптавши здивованого Першодрукаря, він, допомагаючи собі руками, видерся на вершину купи цегли, що була пару хвилин тому верхівкою арки, і з рокотанням скотився з протилежного її боку.

"Ось пропиши Ірочку, а потім хоч обидві ноги собі ламай", – пробурчав услід йому Першодрукар, що за останні дні трохи почав розумітися на квартирних хитрощах-мудроцях.

Шалва Булатович не побачив, як ворог його перебирався через руїни, а коли б і побачив, то ще раз порадів би цьому безперечному доказові чуда Господнього, яке щойно відбулося. А не побачив тому, що молився, стоячи на колінах, і навіть намагався бити земні поклони, як це бачив у кіно. Засвідчене ним самим диво здійснило в його душі переворот, про можливість якого він, рядовий радянський атеїст, ще вчора й помислити не міг. Господь зримо явив Свою вищу волю, побажавши врятувати зовсім не Петра Сапогіва – кар'єриста і дрібну нікчему. Адже ясно, що душа цього дворушника і шахрая хвора незцілимо, а тіло... Навіщо Господові здалося піклуватися про непорушність земного тіла цього жалюгідного хробака, коли Він дозволив землетрусу знищити у Вірменії тисячі хороших людей?

Ні, це чудо мало врятувати його, Шалву Буквіані, якому так багато дано Богом і який замість того, щоб використовувати свій дар во благо, перелюбствував і йшов на компроміси із власною совістю! І до чого докотився – з ревнощів мало не скоїв найстрашнішого смертного гріха! Пережите в цих руїнах зробить з нього нову людину, поверне його до справжньої моральності кроткого Христа. Шалва Булатович розумів при цьому, що нова віра залишить його прихильником "Кишенькового богослов'я" Гольбаха, "Потішної Біблії" Таксіля і солоних античернецьких новел усіх часів і народів, тому що його новий Ісус Христос, осягнений ним містично, через дароване йому Господом диво, сам би сміявся, читаючи ці книги чи слухаючи на спочинку анекдоти.

Сколихнувши душу Шалви Булатовича, сьогоднішня грандіозна подія підняла з глибин його пам'яті й ту просту селянську віру, в яку наvertsала його бабуся, розповідаючи малюкові наївні легенди про хороброго великомученика Георгія, що полонив Змія і звільнив царівну, про переможця бісівського воїнства преподобного Шіо Мгвімського, про скарби святого благовірного царя Давида Будівника... Колись, багато років тому, мало не на своєму

смертному одрі, бабуся примусила його обіцяти, що обов'язково здійснить паломництво до храму Светіцховелі в Мцхеті. Шалва Булатович прикрив очі і побачив, як ця назва, «Светіцховелі», виписана грузинською абеткою, м'яко сяє в темряві, а поряд спалахує церковнослов'янське «Не убіи!». Тепер він неодмінно побуває не тільки в Светіцховелі, але й у всіх грузинських монастирях...

Він спробував пригадати назви прославлених монастирів своєї вітчизни, але спав йому на думку тільки Іверський на Афоні, що давно вже став грецьким... Труби архангелів, схожі на завивання міліційної сирени, перервали медитацію, змусивши розчулено здивуватися: як вчасно відбулося його навернення – саме напередодні Другого Пришестя! Хреста немає з ним, от біда! Шалва Булатович витягнув шнурок з кросівка, підняв із землі «лентяйку», прив'язав до неї знайдену в кишені кулькову ручку...

Біля висадженої арки наткнувся він на міліціонера, що вдумливо оглядав купу цегли, і поблагословив нового центуріона імпровізованим хрестом:

– Чудо, чудо велике! Час настав покаятися, пане старший сержанте!

– Іди проспися, дядьку, поки до витверезника не заgrimів, – відмахнувся мент. – У гробу я бачив твоє Біле Братство.

Біля виходу з руїн стояв міліційний "газик". Патрульний, що сидів за кермом, провів Шалву Булатовича уважним поглядом, але не зупинив. Грубість його напарника образила нововерненого, і він поклав собі віднині не метати бісер перед свинями.

Він сам не помітив, як опинився під вікном «кавалерки», що колись належала Домонтовичу. Піднесений стан його душі не зник і не підупав, навпаки, поглибився і витончився. Йому хотілося м'яко, зворушливо попроситися зі своїми гріхами. Там, за вікнами, заляпанними вапном (новий господар робив ремонт), на старих шпалерах залишалися не тільки завітні телефончики молодих років Домонтовича, не тільки бризки дешевого псевдошампанського. Випаровування розпалених тіл осідали на них, їх бруднили тіні сплетених в обіймах коханців, витала між ними вічна луна

брехливих і улесливих слів, згущувалася атмосфера себелюбного обману і дрібної зради. Все буде зірвано, стерто наждаком, вимито, зафарбовано – і новий господар увійде до чистої квартири, щоб наповнити її еманациями свого життя – хто знає, може, й більш добродійного. Якби він, Шалва, що й сам чимало нагрішив за цими двома вікнами, та зумів піддати подібному очищенню свою душу...

Шалва Булатович підійшов до будинку ближче і там, під палаючим в осінній пожежі розлогим каштаном, знайшов, чомусь зовсім тому не здивувавшись, колишнього господаря квартири. Домонтович стояв, притулившись до стовбура, і теж дивився на завітні вікна.

– Здрастуй, Владика! Я знаю, що ти на мене доносив, знаю й про анонімку, але вибачаю тобі все. Мир твоїй душі, Владика.

– Рщено єсе окудесної цої: "А те пршендше не оврцетсе".

Шалва Булатович мимоволі відступив на крок. Зібрався з духом, повернув собі утихомирений стан і обережно зауважив:

– Мені, звичайно ж, приємно, що ти звертаєшся до мови своїх предків, Владика. Мої пізнання з польської елементарні, але мені здається, що й ти в польщизні не твердий...

– Донде благслвен вождої ноїне а прсне до векої! – вигукнув раптом Домонтович. – Моліхом Влеса, ойце наше, да потягне в небі ком ноць су ражо, увадавн, іде на ної сурі вешаті злоті колове в'ртеще, то бо сунце наше, іже святія і на домове наша і перед онь лик блед еські до огнищ домацен сему бгу огнику Сьмурыгле...

«Яка там польська – це ж Владик за "Влесовою книгою" шпарить! – саянуло враз Шалві Булатовичу, – не витримав бідолаха люстрації, з'їхав з глузду! Жодних тепер спасенних розмов – ноги, ноги!» І він квапливо попрощався, відбіг за ріг, потім пішов швидким кроком і перестав озиратися, тільки переконавшись, що божевільному його не дістати.

Увечері Нонна Потапівна застала чоловіка лежачого на дивані за читанням грузинської книжки з чорним хрестом на оправі. До килимка у нього

над головою шпильками були приколоті портрет-листівка папи Іоанна-Павла II і фото зморщеної, як зимове яблуко, старої грузинки, а на шпалерах перед очима Шалви Булатовича, приклеєні скотчем, квітнули яскравими плямами репродукція ікони "Спас Яре Око" з "Огонька" і жахливий католицький постер потворно вузькоплечої мармурової Діви Марії, що плаче кривавими сльозами, підписаний: "Lacrime sangua Rosa Mistica 21. 9. 1982⁹".

– Що з тобою, Шарло? – кинулася Нонна Потапівна до чоловіка. – Що ти читаєш?

– Я читав грузинський переклад "Євангелія від Матвія", білченятко, – знехотя відповів Шалва Булатович. – Все життя я займався християнською книжністю, але з зовнішнього боку, вивчав історію створення книг як артефактів, як пам'яток друкарського мистецтва – що за вузький, збіднений підхід! І хоча багато текстів, які цими майстрами друкувалися, я знаю напам'ять, мені здалося, що я не розумію їхнього глибинного сакрального значення, тому що читаю церковнослов'янською і давньоукраїнською мовами. Тому і знайшов грузинське видання: тут мова, якою служили в церкві, куди мене малого водила покійна бабуся... Втім, це складно.

– Складно для мене, твоєї дружини-дурепи?

– Білченятко...

– Я тобі не дурне білченятко, а доцент престижного вузу! Пора поговорити про анонімку, Шарло. Там стверджувалося, ніби всім відомо, що дисертацію мені написав ти. Там говорилися про тебе, Шарло, жахливі речі. Що ти проявив політичну неблагонадійність. Що ти тепер молодший науковий співробітник. Що ти мені зраджуєш. Направо і наліво. Направо і на...

– Анонімку написав Домонтович. Я йому це в очі сказав – а він не став спростовувати. Втім, мене й раніше щодо нього застерігали, білченятко...

– Не смій мене так називати!

⁹ Роза Містична, що сльозила кров'ю... (Лат.)

– Добре, білченятко. Я тільки хотів сказати, що Домонтович несповна розуму. Коли чоловік говорить тільки цитатами з "Влесової книги", він божевільний – чи не так? Хіба можна довіряти його анонімці? З роботою, проте, в мене і справді проблеми. Не хотів тільки тебе засмучувати...

Шалві Булатовичу хотілося вовком завити. Його дивовижне перетворення, весь пафос нового світовідчуття намагаються зіпсувати всі, кому тільки не ліньки, а тепер ще й ця дурепа надута. Ні, надходить вік, коли чоловік має пожити на самоті, в окремому лігві й запускати туди самиць тільки за власною примхою! Спочатку не розлучався через дітей, потім – з упертості...

– Шарло, я бачу, що засмутила тебе, – поправила вона окуляри в себе на носі, підіпхнувши їх вказівним пальцем до перенісся – жест до того звичний, аж вивертає. – Але постав себе в моє становище! Як я тепер зможу подивитися в очі нашому начальникові відділу кадрів?

– Нісенітниця, – пробурчав він. – Подумаєш, допоміг вибудувати концепцію. Запам'ятала, ні? Отак і говори, якщо запитають: чоловік допоміг вибудувати концепцію моєї дисертації. Та ти знаєш, скільки цих цеглин написано за гроші? У роки стабільності й такса всім була відома – три тисячі карбованців.

– Так багато всього неправильного робиться, Шарло! Я вже не кажу про всякі зловживання на службі, хабарі на вступних іспитах, вимагання подарунків у іноземних студентів. Начальники змушують до сексу секретарок, професори – аспіранток. Про тебе теж в анонімці сказано, що ти зраджував мені з аспірантками, але я не повірила...

– Спасибі й на цьому, – уїдливо подякував Шалва Булатович і перевів дух.

– Я, Шарло, чому не повірила? По-перше, в тебе ж тільки одна аспірантка була – тільки ця Лариса. По-друге, вона ж погана, як смертний гріх. І не тільки чоловіки зраджують дружинам, жінки теж. На наших кафедральних

междусобойчиках такого наслухаєшся про ці курортні романи, ну, коли відпочивають за путівками...

Досі для Шалви Булатовича відпочинок його дружини за путівкою асоціювався з його власними дрібними побутовими труднощами та чудовою особистою свободою, а ось тепер відкрився новий аспект...

– І що ж ти, білченятко, можеш розповісти мені про свої курортні романи? – розгублено запитав він.

– Як ти тільки міг таке про мене подумати? – закудкудакала Нонна Потапівна. – Я пригадала про наших кафедральних дам, у них і термін є такий – неологізм "кущотерапія"... І взагалі, не збивай мене, Шарло. Я хотіла сказати, що багато хто робить неправильні вчинки, це навіть природно. Тільки при цьому не треба висовуватися, епатувати керівництво або протиставляти себе громадськості. Ти ж повівся так, що я відчуваю себе зганьбленою і... І пропоную кардинальне вирішення нашої сімейної проблеми.

– Ти вимагаєш розлучення? – здивувався Шалва Булатович.

– Яке може бути розлучення? Згадай про дітей! Що вони скажуть про нас нашим майбутнім онукам? Ні, Шарло, я пропоную інше. Давай кинемо все в Левові і виїдемо туди, де нас ніхто не знає...

– І куди це? – протягнув він. – До Парижа, чи що?

– Чому до Парижа? Ми ж із тобою не знаємо французької мови. Поїдемо на село, Шарло! Нам нададуть сільський будиночок для вчителів, ми купимо корову, засіватимемо грядки на городі. Ти..., – підвищила вона голос і зробила ефектну паузу, – вчитимеш дітей, а я після лекцій сідатиму на електричку, приїжджатиму до тебе і доїтиму корову. Вечорами... вечорами ти питимеш молоко з-під корови і перевірятимеш зошити, а я, приготувавши тобі салат із вирощених власними руками овочів, читатиму вголос наші улюблені романи...

– Білченятко, перехрестись! – заgrimів Шалва Булатович. – Ти який фільм вчора по "ящику" дивилася на ніч – "Незакінчену п'єсу для механічного фортепіано", чи не так? Угамуйся, бо я ніякий не Платонов, а ти, вже пробач

мені, не Олена Соловей... Нічого, проживемо й у Левові. Світ не клинцем збігся на негіднику Сапогіву. Знайду іншу роботу... Та припини, нарешті, білченятко! Я високо ціную твою відданість родині, тільки не реви! Я від жіночих сліз готовий на стіну дертися, ти ж знаєш...

І стискаючи в обіймах нелюбиму дружину, що неприємно намочила йому сорочку, відомий книгознавець зненацька відчув, що майже вичерпалося джерело внутрішнього перетворення і морального вдосконалення, відкрите в його душі вранішнім Господнім чудом, здійсненим на його очах і для його порятунку. Не час з'ясовувати, чому так сталося. Важливо, що тепер доведеться шукати іншу опору, аби пережити всі біди, прогнозовані цій країні розумними економістами – невблаганну інфляцію, колапс промисловості, пограбування народу і гримаси первинного, неминуче розбійницького накопичення капіталів. Що ж, доведеться шукати сили всередині себе – і в цій нерозумній, але рідній для нього жінці, супутниці його життя.

За дивним збігом Першодрукар тоді теж замислився про майбутнє Шалви Булатовича. В чому-в чому, а в прогностиці суспільного управління він ніколи не був сильний, і взагалі вважав, що кожен громадянин зобов'язаний сам влаштувати собі гідне життя, зовсім не покладаючи цього обов'язку на державу, чим грішать його нинішні співвітчизники. Проте як чоловік, що свого часу таки потерся серед жінок, а ще більше обтяжений спостереженнями над гуляками-знайомцями, він тепер відчував, що здатен угадати, яке покарання буде призначено палкому кавказцю за його розпусту. Покарання це уявив він у вигляді певної картинки: посивілий і заматерілий, стоїть старший стольник, що вже і звання професорське встиг в університетському диспуті завоювати, біля вікна в нудній спальні, витріщається порожніми очима на нудний двір після нудної любові з нудною кістлявою коханкою. І нудно переконується, що нікуди йому від Аллочки-відьмочки не подітися: адже це, хоч і нудна, але пригода. Чому ж не кинеться сивий сатир у хоровод юних дів, що до них його, як і раніше, шалено тягне? Він, безстрашний горянин, побоюється охоронців

суспільної моральності, але ще більше боїться показатися смішним в тому дівочому хороводі...

Привид Першодрукаря співчутливо кивнув і підмостив зручніше кулак під голову. Мощовик вкрай йому остогид, ось і влаштував собі спальне місце ближче до ненаглядної Ірочки, а саме – в стайні, де її чоловік тримає свою саморушну карету на ім'я "Волга". Сидіння навдивовижу м'які, а ось подушки під голову каретний майстер пошити не здогадався. Зате є в стайні залізний стіл з купою інструментів і чудовими лещатами, і пахне тут чарівно: металом і мастилом. Привид зітхнув і перевернувся на лівий бік. На лівому боці Першодрукар засинав завжди важче, а зараз йому, не дивлячись на тілесну втому, забуватись уві сні зовсім не хотілося. Тому що здогадувався: очікує його сонне видиво, малоприємне й саме по собі, та ще й таке, що пророкує вкрай небажані зміни в його земному пакибутті, або вельми тяжкий

Сон сьомий – і останній, що сумно переходить у сон смертний

Друкар прокинувся. Лежав він у кибитці, в праву ногу йому ввіткнуто було розжарений до червоного рожен, і біль спочатку видався нестерпним. Горів ліхтар, вихоплюючи з темноти Тараса і Франческу, що схилилися над ним, і подумав Іван Федорович, що ось така, розпатлана й озлоблена, ця базіка схожа таки на відьму... Хотів посміхнутися, але скривився і попросив:

– Вина...

Франческа заходилася гребтися у нього під боком, витягла флягу, збовтала її. Він забрав флягу, жадібно випив залишки, подякував жінці, кивнувши... Тепер полегшає.

– Тарасе, як наші справи?

– Це були ті самі, пане Іване, оті три німці. Вони, я так розумію, підкрадалися до нас із трьох сторін. Я зчепився з мужиком, що вийшов на мене, а ти відразу завалив другого. Славний у тебе самопал, пане Іване!

– Коротше, Тарасе...

– А якщо коротше, так третій був у них, мабуть, за отамана. Я вже біг до тебе на підмогу, коли він кинувся на тебе. Ти його першим пострілом поранив, тоді він – уже з землі – вистрілив. У них у всіх пищалі було вправлено в палиці. Ти головного добив із пищалі, а я підбіг – у тебе стегно наскрізь прострілене.

– Де моя пищаль?

– Лежить на місці. Я тільки від гноту свічку в ліхтарі засвітив... Замісив я пороху із слиною (тут і Франчі довелося пару разів плюнути), замазав обидві рани, перев'язав міцно твоєю сорочкою. Тепер видужуй – дай тобі цього Боже...

– Де коні?

– Я вже запряг. Німецьких – припряжними.

– Сеньйоре, твій татарин пограбував убитих! – устряла Франческа.

– Grazie¹⁰. Тарасе, я розумію, що ти дотримуєшся козацького звичаю. Але Європа – не те місце, де в мирний час можна безкарно брати фанти. Зараз же візьми ліхтар, піди і, поки на дорозі не з'явилися подорожні, поверни все на місце. Єдине, що можеш собі залишити, так це по половині грошей з кошелів, а кошелі – поверни, де взяв. І коней.

– Накажеш іще й палиці з пищаллями всередині кинути на дорозі? – саркастично запитав козак.

– Тільки так. Інакше нас з тобою посадять до в'язниці за вбивство й пограбування. Гаразд, я втомився, очі злипаються...

І падаючи знову на куц вогненного бузку, чув Друкар, ніби через щілину з сусідньої кімнати, як Франческа обіцяє йому, що в Падуї його напевне вилікують: адже там університет, де вчать на лікарів, і в ньому читав лекції сам Андреа Везалій... "Повідай мені краще ще раз про болонських живописців, тільки не брудом їх поливай, а про картини їхні", – хоче попросити її Іван Федорович – і засинає знову...

¹⁰ Дякую (Італ.)

У Падуї пораненого справді підлікували, хоча й гроші на лікарів пішли великі. Одужанню сприяла й та щаслива обставина, що куля не зачепила кістки. Вийжджав він із міста, вже сидячи в кибитці, витягнута вперед нога була за всіма правилами науки перев'язана, а рани під пов'язкою змащені найдорожчими ліками. До Венеції залишалось їм чотири дні дороги. Коротав їх Іван Федорович у приємних, хоч і дещо одноманітних бесідах із Франческою. Вона й сама непогано зналася на живописі, а головне, поки крутилася серед художників і скульпторів, вбирала, як губка, їхні думки і зауваження. Все це, перекручене до того ж її особистими жіночими симпатіями та антипатіями, випліскувала Франческа перед Друкарем, котрий усе частіше тепер, слухаючи її, ховав усмішку в бороду. Він бо зумів уже вловити головне: ті болонські майстри, що так допекли самолюбній Франчесці, молоді брати Карраччі, головним для художника вважали вивчення природи (тут їм на перших порах і тіло знайомки Іванової прислужилося), проте були переконані, що цю природу слід «ушляхетнювати» – вимога принципово неприйнятна, скажімо, для Мікеланджело. Сам Іван Федорович, виходячи з власного, хай малого і недосконалого, художнього досвіду, був переконаний, що жива натура в творі, звичайно ж, "ушляхетнюється", але це відбувається природно, бо її сприйняття пропускається через розум і серце художника. Смішною здавалася йому і вимога "болонців", аби кожен художник сполучав у своїй творчості досвід усіх італійських майстрів великої епохи, яка щойно минула. Він був переконаний (і бачені ним свого часу фрески братів Карраччі його в цьому міркуванні підтримували), що наслідування не може створити чогось прекраснішого за зразок. А головне, ті витвори, які Бог дозволив йому побачити своїми очима, та й розповіді Франчески незаперечно свідчили, що спадщина трьох великих – Леонардо, Рафаеля і Мікеланджело – то вища точка розквіту італійського мистецтва, а зараз відбувається його занепад, самим італійцям, схоже, поки що непомітний. Але коли Бог дозволив досягти такого розквіту мистецтва італійцям, народів у війнах слабкому (а зараз вони взагалі живуть під п'ятою

іспанців і німців), то відкривається можливість, що Він подарує таку благодать іншим народам, що нині животіють у неуцтві та варварстві... І чи не стануть тоді, як пророкував Ісус, "останні першими"?

Отак і докотилася їхня кибитка, з вірним і мовчазним Тарасом на варті, до Местре – містечка, звідки до Венеції вже рукою подати. Після вечері, коли Тарас і Франческа допомогли Івану Федоровичу дістатися до ліжка у винайнятій ним кімнаті, поранений сказав попутниці:

– От і все. Finita. Завтра роз'їдемося. Звідси ти легко дістанешся до Венеції. А мені – якби ти знала, як мені шкода!

– Чого ж тобі шкода? – озвалася Франческа, опустивши очі.

– Та що не побував я в славній Венеції. До Рима їхав – до папи у справі поспішав, а назад, сама бачиш..., – махнув він рукою.

– А хочеш, милий мій сеньйоре Джованні, я влаштую тобі сьогодні увечері маленьку Венецію?

– Венецію?

– Ну, не канали ж тут прокладати... Хочеш, я влаштую тобі карнавал? Тільки відправ свого татарина до остерії, і щоб до ранку не приходив.

– Гей, Тарасе, ти зрозумів, чого від тебе Франческа хоче?

Козак зняв із цвяха свій каптан, подзвонив сріблом у кошелі, прикріпленому до пояса, пристебнув шаблю. І лишень тоді відповів знехотя:

– Як не зрозуміти, адже не глухий. І пропити чортове німецьке срібло – якраз по-козацьки. Ось тільки ти, пане Іване, побережися...

– Гадаєш, обчистить вона нас на прощання? – засміявся Іван Федорович.
– Соромно, брате.

– А я так і не думаю. Остерігаю тебе, щоб у блуді ся не перестарав. Не здорово тобі буде. Ну, щасливо залишатися, пане Іване.

– І тобі добре погуляти, – відвів Друкар очі.

– А ти поки не дивися, не дивися... Відвернися до стіни, – наказала Франческа, клацнувши засувом на дверях.

Він слухняно перевалився на бік, носом у витертій клапоть гобелена – і прострілене стегно тут таки відгукнулося тупим болем. Франческа за спиною шаруділа шовком, щось бурмотіла... Нарешті дозволила:

– Можеш подивитися.

Він подивився – і ахнув. Голову Франчески покривало золоте і хвилясте накладне волосся, яскраво-червона шовкова сукня залишала оголеними плечі та груди, половину обличчя приховувала чорна маска. Красуня легко нахилилася до свого спорожнілого вузлика і дістала звідти ще одну маску. Кинула її Друкареві:

– Надінь і ти. Ми ж – на венеціанському карнавалі. Не хочеш? Гаразд, закрій тепер очі.

Іван Федорович послухався – і перед ним постали дрібні складки на сукні, зім'ятій у вузлику, сухе чуже волосся, що закошлатилося, як вовна, смагляві, немов у циганки, кістляві плечі...

– Можеш розплющити очі, – урочисто проголосила вона.

І ось тепер пережив Друкар справжнє потрясіння. Гола, але, як і раніше, золотоволоса, Франческа – і вже не Франческа – з'єднала руки внизу живота і повернула голову праворуч і вниз, ніби дивилася на пустотливе дитинча.

– Боже, – прошепотів він. – Так це була ти?

– Аякже, – гордо відповіла вона. – Це я позувала знаменитому Аньоло Бродзіно для його славетної картини "Венера і пустунчик Амур". Ти бачив, мабуть, копію чи гравюру в Римі, чи не так?

– Ну, – видихнув він. – Це неймовірно...

– Нарешті я приголомшила тебе, сеньйоре варваре! А зараз тримайся: Венера йде до свого Адоніса...

– Точніше – до Вулкана, – не втримався Друкар.

– Не бійся, я обережно... О, та ти молодець!

– Чому ти знову наділа маску? – запитав він, задихаючись.

– Щоб ти міг побачити за нею риси тієї, яку хотів би зараз побачити, сеньйоре Джованні...

– А чому не змусила надіти маску мене?

– Це що ж, народний звичай московитів – вести розумні бесіди під час любові?

Втім, незабаром вона сама повернулася до його питання:

– Ти не сховаєшся ні за якою маскою, сеньйоре Джованні, і безглуздо було б уявляти собі за нею обличчя друга минулих років: надто від тебе тхне московитом. Видно, дуже вже я розвоювалася в тому феррарському постоялому дворі, що тебе, з цією твоєю кудлатою бородою, прийняла за іспанця. Послухай, а як часто ти міняєш білизну? Я розумію, що чоловіки, досягнувши певного віку, починають пахнути неапетитно – зовсім не так, як безневинне, щойно викупане рожеве немовля, проте чому ти не відвідуєш цілющих турецьких лазень? До того ж ти не користуєшся після лазні притираннями, хіба не так? І чому ти, будучи у Відні, не запасся дешевою там колонською водою?

– Від кого ж бо чую такі докори? Від італійки? Це в московитів існує звичай топити лазню щосуботи і після лазні вдягати свіжу білизну! Твій же брат італієць ходить у білій сорочці, аж поки вона пожовтіє і зітліє на ньому. О, ці нероби з голими колінами, в сорочках, розстебнутих до пупа! Куди лишень прийдеш, скрізь їх повно – тільки те й роблять, що без кінця лясати, п'ють, сплять попідтинню!

Франческа схилилася над ним, ніжно поцілувала в щоку. Сказала задумливо:

– Він пролунав неспроста, цей твій смішний напад на моїх співвітчизників. Адже ти не дурень і розумієш, що нероба може пити вино, тільки якщо хтось виростив урожай винограду. Це нероби, по-твоєму, побудували в Болонї на Пьяцца Маджоре церкву Сан-Петроніо?

– Величезний сарай, збільшена копія львівської синагоги, – пробурчав, угамувавши роздратування, Іван Федорович, і погладив розумницю Франческу по оксамитній спинці. Таке могло хіба наснитися – що його осідлає оголена Венера, ну, хай і трохи підстаркувата...

– Гаразд, Сан-Петроніо й пірамідою називають... А собор святого Петра в Римі, це восьме чудо світу – його, що ж, нероби будують? Чим, коли серйозно, тебе так розсердили італійці?

– Не те щоб розсердили, і не сказав би, що не люблю їх... Скоріше ревную до них їхню славу країну, їхні міста, закладені й побудовані ще римлянами. Тільки подумати – півтори тисячі років тому Рим уже стояв! Господь несправедливо роздає людям їхні долі. Коли один народжується в Римі, а інший – у селищі серед лісу і бачить навколо себе тільки дерев'яні споруди, зроблені сокирою без жодного цвяха, і переконаний, що прекраснішого за ікону, перед якою молиться його батько, немає нічого на світі...

– Бідненький маленький Джованні, він бачив тільки ліси... А в тебе міцні руки – майже як у скульптора. Послухай, ти впевнений, що тобі не зашкодить?

– *Omnia vincit amor*¹¹, і я давно вже не почував себе таким здоровим.

Проте, хоч кохання, як сказав Вергілій, і все перемагає, ночі любовних утіх не вдалося перемогти Друкаревої хвороби. Вранці Франческа помандрувала до Венеції, де сподівалася знайти притулок у колишнього коханця: двадцять років тому, тільки починаючи свою церковну кар'єру, той присягався їй, що прийме її, хоч би коли і хоч би в якому вигляді вона до нього повернулася. Мандрівники чекали її, як було обумовлено, три доби, проте Франческа не з'явилася в Местре: чи то пречесний отець виконав свою обіцянку, чи то вона віддала перевагу будь-якій долі, уготованій їй на батьківщині.

Надвечір'ям того самого дня, як перетнули вони кордон Священної Римської імперії, у Друкаря відкрилася вхідна рана. Тарас звинувачував у цьому Франческу, Іван Федорович – себе. У Відні його підлікували, але дорогою стегно зятрилося, і до Лєвова Друкар в'їхав, палаючи в лихоманці.

¹¹ Усе перемагає любов (*Лат.*)

Справи його були кепські: друкарні закладені, тисячний наклад Біблії недодрукований, а готові примірники син не оправив, як обіцяв. Іван Федорович навіть не став винаймати собі квартиру і помер у будинку одного зі своїх приятелів-кредиторів, перед смертю подарувавши його дітям сто п'ятдесят золотих і накресливши малюнок і написи для своєї надмогильної плити. І не почув він уже, слава Богу, як його невістка пиляла Івана Друкаровича за те, що той велів взути покійного батька в дорогу, ще майже не стоптані сап'янові чоботи.

Епілог: Невідповідне покарання первосвященника Каїфи

Першодрукар дедалі гостріше відчував, що термін його земної місії наближається до завершення. Ні, нога в нього не відвалилася, зате ні сіло ні впало порвалася ще цілком міцна шапка – і восьми років не проносив! Довелося роздобути голку з ниткою і зашивати, так що тепер будь-який земний обиватель під час зустрічі з Першодрукарем на вулиці міг би, придивившись, побачити, як стрибає в повітрі спіраль з брудно-білої нитки. Однак тоді, на початку дев'яностих, звичайні домовики та новомодні "барабашки" так розігралися у Левові, що на таку дрібницю, як нитки, що плавають над тротуаром, ніхто й уваги не звертав.

Пам'ятаючи, що Бог Трійцю любить, ризикнув Першодрукар іще раз відвідати сон своєї кралечки, та де там! Тільки роздягся, тільки тремтячою рукою сперся об м'яку її перину, як в очах у нього потемніло, у вухах задзвеніло, а сам він, на ходу заснувши, упав на зім'ятий свій одяг. І в тому, тепер власному своєму сні, на ноги звівшись, зіткнувся він віч-на-віч із преподобним Мойсеєм Угриним, що спокійно сидів на краю подружнього ложа Сапогівих. У зеленому світлі нічника вигляд мав преподобний, ніде правди діти, страшнуватий.

– Ну і сморід тут стоїть! – з твердим угорським акцентом заявив старий.
– Правду, мабуть, розповідав мені Іван Златоуст, що тютюн виник із калу блудниці, спокушеної бісом. А ти чого вештаєшся голяка, безсоромнику? А ну прикрійся, поки я не взявся за палицю.

– Пробач, святий отче, – пробурмотів Першодрукар, натягуючи штани.

– Бог пробачить, Іване. Якщо захоче пробачити, само собою. І я тобі не радив би під кінець земного посольства твого сердити Пресвяте Начальство. І припини, нарешті, псувати життя цій молодиці! Ти хоч пам'ятаєш, яку маєте ви різницю у віці – аж чотириста тридцять три роки! Що, допекло? Та подивися ти, грішнику, на себе – он які великі дзеркала навчилися робити! – і на неї. Вона ж красуня і розумниця, точнісінько як та польська пані, через яку мене отак звіряче покалічили. Був і я колись пристрасний і впертий...

– У "Патерику Печерському" про це трохи інакше повідано, святий отче...

– Одна річ життя, інша – житіє. Можна подумати, що про тебе писаки не набрехали всіляких солодких дурниць! Гаразд, забалакався я з тобою в затишку, а справ іще багато. Повідкривали тепер монастирів, понабирали в них послушників... Є серед них, річ ясна, і добрі, чисті хлоп'ята, яким просто немає місця в нинішньому світі, проте ж налізла й така сволота, що без мого лікування ніяк не обійтись. Ось що. Тобі Зверху, – тут він перехрестився, а за ним і Першодрукар, та ще повторив "Ісусову молитву" тричі, – наказано обережно і тільки після довгого обдумування провчити головного начальника, що закрив твій храм. Зрозумів?

– Бажано б пояснити, святий отче.

– Можливо, що і є потреба: адже я, хоч і в сонмі супроводжувальному, але все ж до Нього ближче... Якщо не розводиться: ти і сам, мабуть, уже помітив, що в Утішника Нашого Небесного є слабкість до двох розрядів грішників. До першого ти належиш – ваш брат і грішить, комусь іншому, втім, зла не заподіюючи, і трудиться так, що жар до Неба здіймається; благовоління

ж Вище до вас у тому полягає, що не даються вам багатство і слава за життя – щоб від праці вашої улюбленої вас не відволікали...

– Отак і є, велика милість Його, – пробурмотів Першодрукар.

– Другий розряд Його грішників-улюбленців – государі особливої долі. Якщо коротко сказати, твій сановний кривдник має перед Ним одразу дві заслуги: і постраждав за свої переконання, і гарбуза від країни отримав, посягнувши на верховну владу. За страждання свої вже заслужив він відпочинок на пажитях небесних, а за падіння з висоти Господь іноді рятує таких від подальшого повільного сповзання до трясовини гірких спогадів, заздрощів та дрібних принижень. Чи зрозумів, Іване?

– Аніскільки, святий отче. Справді невідомі путі твої, Господи! Дай відповідь мені, святий отче (тобі ж майбутнє відоме): а я... чи зумію я уникнути рову вогненного?

– Усе відає тільки Він, – ткнув у стелю преподобний звивистим від старості перстом. – А мені звідки знати? Адже я не філософ, а простий вояка був, отрок княжий. Але, за моїм дурним розумінням, ти вже перевершив міру гріхів. Від того, як учиниш із сановником, чаші твоїх терезів уже не гойднуться – тож роби, Іване, по совісті. Ось тобі моя порада.

І тут розпочав образ преподобного Мойсея Угрина легко коливатися, але перш, ніж зовсім він затуманився, встиг проказати старий:

– Сановник полетить з Левова до Києва за чверть години. Полетить прямо над тобою, так що помилки бути не може. Рукотворних зміїв летючих, що полум'я вивергають, уже не боїшся? На цьому буде написано арабськими цифрами 2137. Не зволікай же, Іване...

І Першодрукар, миттю протверезівши від тонкого пророчого сну, не посмів забаритися. Тільки помилувався востаннє на свою любку, на рожеве її вушко – все інше вкрите було ковдрою, і ніс уткнула вона в подушку, тому що холодно було в будинку, а скнара цей, чоловік її, печі не топив – та і як міг би він піч топити, коли в будинку її й не було? Швидко одягнувся Першодрукар,

озувся, протиснувся крізь щілину віконної рами і за мить був уже на даху. Ніч видалася холодна, але ясна, в небі сяяли розсипи зірок.

Аби не впустити літака, Першодрукар злетів і декілька секунд зі свистом розтинав повітря. Коли ж місто опинилося далеко внизу, побачив він, що над Левовом шугають і інші любителі нічних прогулянок. Були це переважно кажани, пугачі і сірі сови, але не тільки. Щось легко прошипіло ліворуч, він повернув голову навздогін голубуватому сліду, який швидко згасав – і аж завмер... Сумніву бути не може, йому вже доводилося спостерігати це видовище, і наступної миті пригадав, де саме: у перші хвилини після його пробудження так само зверху вниз, стоячи поряд з Ірочкою, дивилася на його кістки ця молода відьма. Так само стоїть вона тепер у повітрі, як того дня на краю баюри, тоді на високих каблуках, а зараз витягнувши вниз витончені жовто-зелені ступні з чорним лаком на нігтиках. Щоправда, замість теки з паперами тримала вона тепер під пахвою мітлу. Різниця полягала ще й у тому, що тоді його приголомшили її виставлені напоказ голі стегна, а зараз на ній і зовсім немає нічого, окрім хіба що голубуватої мазі...

– Аллочка-відьмочка!

– Відьмачка – це точно, а жива Аллочка спить унизу... А ви звідки мене знаєте, немолодий, та привабний? – із моторошно хтивим оскалом на зеленувато-блакитному личку запитала вона. – І хто ви такий? Я ж була певна, що вишивала з усіма відьмаками міста...

Першодрукаря вразило, що відьма не боїться його ані крапельки: чи не прикмета це, чи не підказка, що браму пекельну вже прочинено для нього?

– Я не відьмак, красуне, я просто неживий. Ти бачила мої моці, коли їх розкопували в церкві. Я – Іван Федорович, Першодрукар. На моїх іконах, там, у святого Онуфрія, я зовсім не схожий на себе.

– Яка зустріч! Годувальнику ви наш! – фальшиво зраділа відьма і крутнулася навколо мітли так, аби кавалер переконався, що вона блондинка натуральна. Першодрукар швидко відвів очі. – Шкода, шкода... Хоча... І то хліб, що вас вийняли з-під церковної плити – нудне місце!

– А ти куди зібралася, красуне?

– Вам краще не знати, привабний та знаменитий. А то ще злякаєтесь!

– Мені б, красуне, не прогавити літака на Київ...

Наступної миті відьма опинилася поруч, її крижані пальці безсоромно пробігли тілом Першодрукаря, зелене мерехтливе волосся торкнулося його вуха, вона заворкотіла:

– А він зараз злітає, ваш літак, зі смуги аеропорту в кінці Люблінської вулиці. Маленький у нас аеропорт, прямо в місті... Бачите, он вогні злітної смуги, а там мигтять вогники літака?

Привид і поглянув мигцем, і кивнув їй, але куди цікавіше і страшніше було йому розглядати саму відьму, що ширяла тепер у жахливій близькості. Після тієї сцени біля його могильної ями доводилося примарі бачити Аллочку-секретарку крізь шпарки свого мощовика: вона заходила до відділу, жартувала з Вітею, запрошувала Ірочку на перекур, проте блакитна ця відьма була тільки зовні схожа на ту молоду хвойду, вона здавалася певним екстрактом жіночих принад живої Аллочки, принад злих і ворожих, проте вельми спокусливих для чоловіка, навіть для чоловіка-примари, вже не кажучи про те, що прісна кістлявість живої перелилася в тугу закличну плоть примарної. І ще йому подумалося: якби з'єднати живу теплу Аллочку з цією холодною спокусливою відьмою, його незабутня Ірочка, мабуть, зблякла би перед бісівською красою...

– Вам пора, немолодий та боязкий, а не то прошляпите свого літака. Чи все ж таки вирішили залишитися? Зважилися скуштувати солодоців примарної злучки в покірному повітрі?

Першодрукар злетів увись, легко наздогнав літак, перевірів, чи ті, що треба, арабські цифри в нього на череві, та й учепився за крило. Йому спало на думку, що, мабуть, якби не жах, викликаний відьмою, не зважився б усе це проробити. Тепер же, коли зумів до машини приєднатися, літака Першодрукар боявся куди менше, ніж відьми: того було зроблено людськими руками, його метал був тепліший за навколишнє повітря, двигуни його, прикріплені на

хвості, гарчали, як сильні, але не злі тварини, круглі віконця горіли затишним жовтим світлом, за ними дрімали безстрашні мандрівники. Чому не виставив він назустріч бісовій подрузі натільний хрест, чому не прочитав молитви? Ох, ну і безмежна ж вона, грішна чоловіча цікавість! Та ти, напевно, і до тієї чортиці жадібно придивлятимешся, що прийде долити сірки до казана, в якому кипітимеш...

Поглянув привид униз – і аж дух йому перехопило: під черевом літака поволі пропливали вершини гір, холодно-синіх, вкритих, незважаючи на осінню пору, снігом і льодами. Таких гір раніше не було між Києвом і Левовом, невже вони виростили за ці чотириста років? Потім гірські вершини дивно, плямами розірвалися – і в дірах побачив Першодрукар розсипи міських вогнів і зрозумів, що літак летить над нічними хмарами. Тим часом холод настав нестерпний, привид відчув, що вкривається льодом. Повзучи, як слимак, з усіх сил чіпляючись за крило, що ходило вгору-вниз, але, слава Богу, не відривалося, дістався він до найближчого віконця, але не знайшов щонайменшої щілини, аби протиснутися досередини: добре заклопотали перед подорожжю віконця, не пошкодували смоли! Ледве-ледве вдалося йому просотатися через напівкруглі двері, що вели, як виявилось, до трюму повітряного корабля, заваленого пожитками мандрівників. У трюмі ж, не встигнувши до ладу відігритися, пережив Першодрукар жах посадки: його підкидало, гойдало, трясло, потім машина, все на тій самій божевільній швидкості, стала битися об землю і підстрибувати. Потихеньку літак заспокоївся і завершив свою путь, їдучи як та величезна саморушна карета.

Першодрукар був у такій паніці, що й сам не помітив, як опинився на землі в натовпі повітряних мандрівників, навдивовижу спокійних після всього ними пережитого. Білогуза він бачив тільки на передвиборному паперовому портреті, тож не був упевнений, що зуміє його впізнати. Зате не сумнівався, що Господь йому в цій малості допоможе. І Господь поспішив на допомогу: серед небагатьох зустрічальників побачив Першодрукар опецькуватого

чолов'ягу, що тримав перед собою добрий шматок білого картону з написом "Народний депутат Білогуз".

Щуплий вусань у легкому плащі, без капелюха підійшов до опецькуватого, за ним, тягнучи за собою чемодани на коліщатках – шляхтич із почту. Білогуз пробурмотів:

– Мені приємно бачити тебе, Вікторе, але де водій урядового "мерседеса"?

– Я звиняюсь, Олеже Богдановичу, але там сказали, що раз вибори скінчилися... Не бажаєте пройти до зали для VIP, випити кави?

Білогуз знизав плечима:

– Навіщо? Друга година ночі. Я хочу ще поспати. До машини.

Першодрукар загалом зрозумів, про що мова: президентські вибори щойно відшуміли, і в Левові обговорювали їх навіть бомжі. Білогуз програв вибори комуністові Шевчуку, і той зберіг свою посаду тепер уже як всенародно обраний президент. Зрозуміло, що в переможеного почалося тяжке похмілля, а урядовці норовлять куснути його, де вдасться.

Вони пройшли через палац, побудований для громадських потреб. Повітря всередині виявилось тяжким, і не дивно: у всіх кріслах і навіть на підлозі там спали люди. На виході великі скляні двері самотужки роз'їхалися перед ними, а за їхніми спинами самі ж і зачинилися. Привид не отямився іще від переживань польоту, а тому новому чуду механіки не дуже й здивувався.

Услід за Білогузом проліз він у задні дверці карети, люб'язно відчинені опецькуватим, що сів потім до штурвалу; попереду ж, біля візника, всівся, вправившись із чемоданами, шляхтич почту.

Карета рушила з місця і майже відразу ж полетіла стрілою. Перед поворотом ліворуч побачив Першодрукар табличку "Бориспіль", а поворот був такий крутий, що карета завищала, а примару кинуло на Білогуза – і його огорнуло запахом коштовної колонської води, а повалившись на підлогу, мало не ткнувся він носом в блискучі модні черевики, і здалося на мить, що їде в одній кареті з покійним князем Костянтином Острозьким.

– Трохи легше, Вікторе, трохи легше, – попросив народний депутат таким точнісінько голосом, яким вельможний князь звертався до слуги, що викликав його незадоволення. – І увімкни опалювання: у салоні холодно і чомусь сиро.

Чомусь? Це з незримого Першодрукаря нарешті станув небесний лід, і в абсолютно сухій внутрішності карети виникло відчуття вологості. Ні, він помилився: цей сановник тільки зовнішнім своїм лоском здатний нагадати князя Острозького або (не проти ночі згадувати б!) царя і великого князя Івана Васильовича. Теж мені велика цяця – його мало не вибрали на чотири роки диктатором України, але ж не вибрали! А якби й поталанило йому, то не повноправним і вільним сеймом був би вибраний, як вибирали короля в Речі Посполитій, а всенародним голосуванням – немов простий нарід спроможний самотужки визначити, хто буде краще ним правити! Ось і вийшло, як у стародавніх афінян: з двох красномовців, що обіцяли плебсу молочні річки й киселеві береги, вибрали того, хто пообіцяв іще й медяників, або – тьху! – того, що більше сподобався жіноцтву.

З того, що провіщено було йому преподобним Мойсеєм Угрином, зрозумів Першодрукар, що покарання для цього свого кривдника має він вибрати легке, проте повчальне, корисне для подальшого морального самовдосконалення цього вельможі. Ага. Здається, та чиновницька шавка, що не захотіла надати сановникові якоїсь особливої карети, підказала і йому годяще розв'язання...

– Олеже Богдановичу, ви не спите? – запитав візник, не озираючись.

– А якби й спав, ти розбудив би, – огризнувся Білогуз. – У чому справа, Вікторе?

– Там тачила одна за нами ув'язалась, Олеже Богдановичу.

– Ну і що?

– А те, що ми йдемо добре вже за сто десять, ось що.

– Дурниці, Вікторе. Якщо піде на обгін, пропусти.

Першодрукар, який завжди недолюблював холоуїв, зловтішно констатував, що тепер Білогузовій челяді не позаздриш. Господар у лихоманці майданного красномовства наговорив про Шевчука такого, про що тепер, мабуть, шкодує. Хитрий же Шевчук був би сущим ангелом Божим, якби не знайшов тепер можливості відігратися. Річ відома: пани б'ються, а в холопів чуби тріщать.

А Білогуз насправді вже подолав розчарування від поразки, і відбулося це ще на шляху до Левова, куди він літав розібратися в справах міської управи. Його заступники, місцеві галицькі пройдисвіти, поки мотався він по мітингах і зборах, швидко порозумілися між собою, всіх чужих – кого підкупили, кого пов'язали, а зараз просто сміялися йому в обличчя. Відверте хамство цих діляг-західняків було просто незрозуміле, і незрозумілістю своєю непокоїло Олега Богдановича – а не програш на виборах. Перемогти на виборах можна було тільки чудом, та навіть у цьому випадку не одне, а кілька чудес вимагалось: щоб за нього, "правого" і націоналіста, проголосували в "червоних" і російськомовних східних і південних виборчих округах, щоб у "Пориві" й насправді налічувалося десять мільйонів членів, щоб обачливий та обережний Шевчук відмовився від контролю над Центральною виборчою комісією... Ну, була така мрія, не вийшло, так іще ж не вечір! А всерйоз засмучував Олега Богдановича хіба що власний сумнів, чи справді захочеться йому повторити спробу. І ще йому дуже не подобалося таємне полегшення, з яким сприйняв він результат виборів. Якби зараз не Шевчук, а він готувався до інавгурації і репетирував присягу на "Острозькій Біблії" (от комедія – ніхто не замислювався, а чого ж варта клятва комуніста на Біблії?), почував би він себе куди гірше. Засісти в опозицію і критикувати – це він уміє; втім, це всі вміють... З поточними справами якось би ще впорався, а як утілювати в життя програму «Пориву»? Політичну програму можна виконати, хіба що втопивши всіх російськомовних України в Чорному морі. А економічної – ніде правди діти, зовсім немає. Недаремно же знущався Френк Грицун над гаслом "Українські продукти – населенню України". Справді, ідіотизм: всі країни

світу і навіть ЄСРР колись, усі завжди та всюди прагнуть збільшувати експорт, а тут на тобі... Як в анекдоті: «не з'їм, хоч понадкушую». А нафта...

– Олеже Богдановичу, тачила відстала.

Білогуз відмахнувся. І даремно. Тому що суворий чоловік, що сидів у "джипі", який пригальмував, поряд з водієм, тієї самої миті говорив у переговорник: "115, 200". Це означало, що "тойота" Білогуза проходить зараз п'ятнадцятий кілометр від столиці на трасі "Бориспіль–Київ" і йде на швидкості не менше ста кілометрів на годину. Негайно ж молодик у "жигулях", які трималися за КАМАЗом із причепом, що неквапом їхав тією ж трасою десь на десяток кілометрів попереду "тойоти", перемкнув передачу, додав газу і, обходячи КАМАЗ праворуч, висунув у віконце і підняв ліву руку. КАМАЗ відразу ж зменшив швидкість.

Молодик був той самий гебіст, що спостерігав за відкопуванням кісток Першодрукаря. Після ДКЧП співвідношення сил у левівській "конторі" змінилося, і тепер його погоджувалися відпустити до Москви, до тата, тільки за умови технічної участі в цій операції. Онук славного чекіста, що начувся про правила проведення таких заходів, газував тепер щосили і не збирався зупиняти машину, поки не опиниться в межах Російської Федерації.

Тим часом Олег Богданович задрімав, і в напівдрімоті-напівсні побачив поряд із собою цибатого старого в пошарпаному костюмі з реквізиту драми "Цар Феодор Іоанович". Старий посварився на нього худим пальцем і заявив: "Аз єсм Іван Федорович, Першодрукар. За те, що ти знищив мій музей, накладаю на тебе легке покарання – цілий місяць ти пересуватимешся тільки пішки. Відтепер і на..."

І не встиг Білогуз здивуватися безглуздому сновидінню, а Першодрукар договорити "на місяць", як нелюдська сила вирвала народного депутата з сидіння, прорвала його тілом обшивку салону, каркас корпусу й бампер "тойоти" і викинула, знівченою скрученою лялькою, на асфальт. Віктор озирнувся на страшний тріск і закричав, як поранений заєць. Втративши управління на мить, він нічого тепер не зміг би виправити. "Тойота" мчала

вперед на двох правих колесах, на ходу перевертаючись... Тут мовчазний секретар-помічник Білогуза, що сидів поряд із водієм, схилив голову і вимовив: "Отче, Тобі віддаю дух свій". Негайно ж Першодрукаря винесло в пролом, пробитий у кормі карети, і прямо над асфальтом він злетів угору. Щойно прозвучало третє закляття, що повертає його аж до Страшного Суду в звичайну пітьму людської смерті, проте він зрозумів, що дано йому додивитися на скоєне ним. Висікаючи в ночі феєрверки іскор, карета зі сказаною силою вдарилася об огорожу дороги з того боку, де іноді назустріч їй пролітали вогні стрічних возів, потім, кілька разів перекинувшись у повітрі і вибухнувши вогнем на льоту, вдарилася в залізний стовп, знесла його і просунулася під ним так, що бляшаний щит, який висів на стовпі вгорі, прикрив її палаючу корму...

Погано поголений здоровань у пом'ятій ковбойці, вправно орудуючи важелями КАМАЗа, встиг перегородити дорогу саме так, як від нього вимагалось на інструктажі – "в результаті нібито втрати управління (вірогідність удару об причіп – 80 %, об кузов – 15 %, і об кабіну – 5 %)", утиснувся в сидіння і прикрив голову руками. Проте гучний грюкіт, якого він чекав, пролунав не поряд, а здалеку. Здоровань, ривком піднявши голову, побачив у тій стороні, звідки мала влетіти в КАМАЗ легкова, вогненний стовп, що вирвався з-під знесеного рекламного бігборда. Не роздумуючи, повернувшись він ключ у гнізді запалювання і став виїжджати знову на смугу, а коли це вдалося і чкурнув він від гріха подалі, тоді заходився бити кулаком по клавіші звукового сигналу і виспівувати: "Мені не треба підставлятися... Тра-та-та. Мені не треба й сидіти... Тра-ра-ра". Марно веселився здоровань: його справді захищали б і берегли навіть у камері – але тільки в тому випадку, якби йому вдалося підставити свій КАМАЗ під "тойоту". Але те, що сталося, вкорочувало ще не прожитий відрізок його життя до декількох годин...

Першодрукар незримо висів у повітрі, спостерігаючи, як догорає карета і язички полум'я лижуть, обвуглюючи поступово клапті паперу, приклеєний до бляшаного щита портрет сановника з підписом "Україна – Білогуз!"

Наплювати йому було на портрет, і на Білогуза навіть – він очікував на вирішення власної долі. Нарешті невидима владна сила притиснула його до асфальту, потримала там, і ледве встиг він здогадатися, що зараз перед ним розверзеться пекельна безодня – як кинула високо вгору. Першодрукар вирішив уже, що взятий на Небо, коли його розвернуло горизонтально, вітер засвистів йому у вухах, і побачив він, що прямує на захід, залишаючи праворуч великий і прекрасний Київ. Зрозумівши, куди летить і до кого, примарний старий полегшено й щасливо зітхнув.

2006

Зміст

<i>Пролог: Воскресіння духом</i>	3
<i>Сон перший. Взяття Дерманського монастиря</i>	9
<i>Розділ 1. Проводи до Женеви на трамвайній зупинці в центрі Левова</i>	20
<i>Розділ 2. Примара серед мерців</i>	29
<i>Сон другий. Наїзд на село Спасове</i>	36
<i>Розділ 3. Бенкет серед громадської чуми</i>	52
<i>Розділ 4. Музей помер. Хай живе інститут!</i>	59
<i>Сон третій. Гарматні забави</i>	71
<i>Розділ 5. Кар'єрна катастрофа книгознавця Буквіані</i>	78
<i>Розділ 6. Любовна катастрофа книгознавця Буквіані</i>	87
<i>Сон четвертий. Доручення князя Острозького</i>	99
<i>Розділ 7. Підготовка до атентату</i>	114
<i>Розділ 8. Скромне весілля Афродіти, або Покарання Савла</i>	123
<i>Сон п'ятий. Віденські невдачі Івана-гармаша</i>	135
<i>Розділ 9. Змова амазонок, а ще про покарання Іуди</i>	145
<i>Сон шостий. Уривок із ходіння 1583 року українського шляхтича в Рим</i>	155
<i>Розділ 10. Атентат, або Навернення Хоми невіруючого</i>	168
<i>Сон сьомий – і останній, що сумно переходить у сон смертний</i>	180
<i>Епілог: Непомірне покарання первосвященника Каїафи</i>	186